

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HAREZM TÜRKÇESİ METİNLERİNDE EŞDİZİM

PELİN YEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. ERTAN BESLİ

SİNOP - 2024

TEZ KABUL

Pelin YEL tarafından hazırlanan “**HAREZM TÜRKÇESİ METİNLERİNDE EŞDİZİM**” başlıklı bu çalışma, 06.05.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan Doç. Dr. Sevim ŞERMET
Sinop Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi İmza

ye (Danışman) Prof. Dr. Ertan BESLİ
Sinop Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı Fakültesi İmza

ye Dr. Öğr. Üyesi zcan TABAKLAR
İstanbul Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Fadime Dirik

.....

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Pelin YEL

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAREZM TÜRKÇESİ METİNLERİNDE EŞDİZİM

PELİN YEL

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: PROF. DR. ERTAN BESLİ

Dilin çeşitli sözcük türetme yolları vardır bunlardan biri de araştırmacıların henüz net olarak tanımlayamadıkları muğlak bir kavram olan eşdizimdir. *Eşdizim(collocation)*, genellikle düzenli olarak bir araya gelen sözcük birliktelikleri olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramla alakalı üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki *sıklık temelli yaklaşım*, ikincisi *anlam bilimsel yaklaşım*, üçüncü yaklaşım ise diğer iki yaklaşımdan da fikirler barındıran *karma yaklaşım*dır. Çalışmanın amacı; eşdizim kavramı üzerine çalışmış araştırmacıların kılavuzluğunda eşdizim kavramını tanımlamak, diğer sözcük birliktelikleri ışığında eşdizimin bu birlikteliklerinden ayrılan yönlerini bulup ortaya koymak, Tarihi Türk Lehçeleri üzerine çok az çalışma yapılan eşdizim kavramını Harezmi Türkçesi metinleri üzerinde daha çok anlam bilimsel yaklaşıma göre incelenmesi amaçlanmıştır. Eşdizim konusu, gerek kavramsal gerek yöntemsel olarak çalışmada belli sınırlılıklar yaratmaktadır. Yapılan çalışmanın kavramsal sınırlılığı eşdizimle alakalı kesin ve net bir tanımın olmayışıdır. Çalışmanın yöntemsel sınırlılığı ise eşdizimle alakalı geliştirilen bilgisayar programlarının Türk Dilinin her dönemi için kullanılamamasıdır. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm teori bölümü, ikinci bölüm uygulama bölümü, üçüncü bölüm ise değerlendirme bölümü olarak belirlenmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Eşdizim; Sözcük Birliktelikleri; Sıklık Temelli Yaklaşım; Anlam Temelli Yaklaşım; Harezmi Türkçesi.

Mayıs 2024, 287 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

COLLOCATION IN KHOREZM TURKISH TEXTS

PELİN YEL

**SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS
DEPARTMENT OF EDUCATION OF TURKISH LANGUAGE AND
LITERATURE**

SUPERVISOR: PROF. DR. ERTAN BESLİ

Language has various ways of deriving words, one of which is collocation, an obscure concept that researchers have not yet clearly defined. *Collocation* is generally defined as associations of words that come together regularly. There are three different approaches to this concept. The first is the frequency representation, the second is the representation of meaning, and the third is the mixed treatment of words from the other two approaches. Purpose of the study; guidance of researchers on collocation technology, presentation of collocation services, collocations of other terms are collected in detail from these associations, and the collocation system, on which very few studies have been done on historical turkish dialects, is examined according to a more semantic approach on khwarezmian turkish texts. The issue of collocation creates wide limits both theoretically and methodologically. The limitation of what has been done is the lack of a precise and clear definition of collocation. The methodological limitation of the study is that detailed computer programs related to collocations cannot be used for every period of the turkish language. The study consists of three main parts. The first part is the theoretical part, the second part is the application part, and the third part is the evaluation.

KEYWORDS: Collocation; Word Associations; Frequency Based Approach; Meaning Based Approach; Khorezm Turkish.

May 2024, 287 Page

TEŞEKKÜR

Harezmi Türkçesi Metinlerinde Eşdizim adlı çalışmamda bana her daim kılavuzluk eden, fikirleriyle yol gösteren, öğrencisi olmaktan onur duyduğum değerli hocam Prof. Dr. Ertan BESLİ başta olmak üzere, tez savunmamda yer alan ve yapıcı eleştirileriyle bazı karanlıkta kalmış noktalara ışık tutan Dr. Öğr. Üyesi Özcan TABAKLAR hocama ve Doç. Dr. Sevim ŞERMET hocama, desteklerini her daim hissettiğim sevgili aileme ve bu süreçte her daim yanımda olup beni destekleyen kıymetli Kasım AYDEMİR'e teşekkürlerimi sunarım.

Pelin YEL

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ KABUL	ii
ETİK BEYANI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Adı.....	7
1.2. Araştırmanın Problemi.....	7
1.3. Araştırmanın Konusu.....	7
1.4. Araştırmanın Amacı.....	7
1.5. Araştırmanın Önemi.....	8
1.6. Araştırmanın Yöntem Sınırlılıkları.....	8
2. EŞDİZİMLİLİK KAVRAMI	11
2.1. Eşdizim Türleri.....	14
2.1.1. Serbest birleşimler.....	14
2.1.2. Bağlamsal eşdizimler.....	15
2.1.3. Sınırlı eşdizimler.....	15
2.1.4. Değişmeceli deyimler	15
2.1.5. Yalın deyimler.....	16
2.2. Eşdizim Kalıpları	16
2.3. Sözlüksel ve Dil Bilgisel Eşdizimlilik.....	18
2.4. Tarihi Metin İncelemelerinde Eşdizimin Önemi.....	18
2.5. Eşdizim-İstem Münasebeti.....	19
2.6. Eşdizim Anlamı.....	20
2.7. Eşdizimlilik Kavramına Yaklaşımlar.....	21
2.7.1. Sıklık temelli (istatistiksel) yaklaşım	21
2.7.2. Anlam bilimsel (deyim dilimsel) yaklaşım	22

2.7.3. Karma yaklaşım.....	22
2.8. Eşdizimlerin Belirlenmesinde Ve Diğer Sözcük Birlikteliklerden Ayrılmasında Kullanılan Temel Ölçütler.....	23
2.8.1. Anlamsak şeffaflık.....	23
2.8.2. Anlam özelleşmesi.....	24
2.8.3. Genelleşme/ Kalıplaşma.....	24
2.8.4. Değiştirilebilirlik/ Yerine konabilirlik	24
2.8.5. Anlamsal birlik.....	25
2.8.6. Güdüleme.....	25
2.9. Diğer Sözcük Birliktelikleri	25
2.9.1. Serbest birliktelikler	25
2.9.2. Atasözleri (proverbs).....	25
2.9.3. Deyimler (idioms).....	27
2.9.4. İkilemeler (reduplication).....	28
2.9.5. Bağdaştırma ve alışılmamış bağdaştırma.....	29
2.9.6. Birleşik sözcükler.....	32
3. UYGULAMA.....	33
A.....	33
B.....	49
C.....	82
Ç.....	83
D.....	88
E.....	89
İ.....	90
İ.....	93
K.....	96
M.....	143
N.....	144
O.....	145
Ö.....	148
S.....	151
T.....	159
U.....	184
Ü.....	187

V.....	188
Y.....	190
Z.....	201
4.DEĞERLENDİRME.....	202
5. SONUÇ	237
KAYNAKLAR	240
EŞDİZİMLİ BİRLİKTELİKLER DİZİNİ.....	245
ÖZGEÇMİŞ.....	275

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 2.1 Birlikteliklerin Kalıplaşma Dereceleri.....	16
Şekil 2.2 Eşdizim ve Alışılmamış Bağdaştırma Kesişimi.....	207
Şekil 2.3 Birleşmelerin Oluşum Mantığı.....	208

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

akt.	: Aktaran
a. s.	: Aleyhis selam
krş.	: Karşılaştırınız
razhā	: Radiyallahu anh
razhu	: Radiyallahu anhu
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
A.	: Arapça
F.	: Farsça
M.	: Moğolca
S.	: Soğdca
Tib.	: Tibetçe
T.	: Türkçe
A.+A.	: Arapça Arapça Eşdizim Birlikteliği
A.+F.	: Arapça Farsça Eşdizim Birlikteliği
A.+T.	: Arapça Türkçe Eşdizim Birlikteliği
F.+T.	: Farsça Türkçe Eşdizim Birlikteliği
M.+T.	: Moğolca Türkçe Eşdizim Birlikteliği
S.+T.	: Soğdca Türkçe Eşdizim Birlikteliği
T.+A.	: Türkçe Arapça Eşdizim Birlikteliği
T.+F.	: Türkçe Farsça Eşdizim Birlikteliği
T.+T.	: Türkçe Türkçe Eşdizim Birlikteliği
A.+A.+T.	: Arapça Arapça Türkçe Eşdizim Birlikteliği
A.+Tib.+T.	: Arapça Tibetçe Türkçe Eşdizim Birlikteliği
A.+T.+T.	: Arapça Türkçe Türkçe Eşdizim Birlikteliği
F.+A.+T.	: Farsça Arapça Türkçe Eşdizim Birlikteliği
F.+F.+T.	: Farsça Farsça Türkçe Eşdizim Birlikteliği
F.+T.+T.	: Farsça Türkçe Türkçe Eşdizim Birlikteliği
T.+A.+T.	: Türkçe Arapça Türkçe Eşdizim Birlikteliği
T.+F.+A.	: Türkçe Farsça Arapça Eşdizim Birlikteliği
T.+F.+T.	: Türkçe Farsça Türkçe Eşdizim Birlikteliği
T.+T.+F.	: Türkçe Türkçe Farsça Eşdizim Birlikteliği
T.+T.+T.+T.	: Türkçe Türkçe Türkçe Türkçe Eşdizim Birlikteliği

Eser Kısaltmaları

AO	: Altın Ordu Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
BK B	: Bilge Kağan Yazıtı Batı Yüzü
BK D	: Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü
BK G	: Bilge Kağan Yazıtı Güney Yüzü
BK K	: Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü
DLT I	: Divanü Lûgat-it Türk I. Cilt
DLT II	: Divanü Lûgat-it Türk II. Cilt
DLT III	: Divanü Lûgat-it Türk III. Cilt

HFK	: Harezmi Türkçesi Fal Kitabı
HKT	: Harezmi Türkçesi Kur'an Tecümesi
HŞ	: Hüseyin ü Şîrin
KB	: Kutadgu Bilig
KE	: Kıyasu'l Enbiya
KT	: Kül Tigin Yazıtı
KT D	: Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü
KT G	: Kül Tigin Yazıtı Güney Yüzü
KT G-D	: Kül Tigin Yazıtı Güney-Doğu Yüzü
KT K	: Kül Tigin Yazıtı Kuzey Yüzü
ME	: Mukaddimetü'l- Edeb Şuşter Nüshası
ME/ P	: Mukaddimetü'l- Edeb Paris Nüshası
ME/ Y	: Mukaddimetü'l- Edeb Yozgat Nüshası
MM	: Muînü'l- Mürîd
NF	: Nehcü'l Ferâdis
RKT	: Rylands Kur'an Tercümesi
SK	: Sirâcü'l-Kulûb
TİEM 73	: Karahanlı Türkçesi Satır- Altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73
T	: Tunyukuk Yazıtı
T D	: Tunyukuk Yazıtı Doğu Yüzü
T K	: Tunyukuk Yazıtı Kuzey Yüzü

1. GİRİŞ

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir”(Ergin, 2009: 3). Dilin söz varlığı ise; yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bir kavram olarak algılanır (Aksan, 2015: 15).

Yeryüzündeki hiçbir dil tek tek kelimelerle konuşulmaz. (Aksan, 2015: 83). Hill’e göre konuştuğumuz, yazdığımız, okuduğumuz ve dinlediğimiz her şeyin % 70’i sözcük birlikteliklerinden meydana gelmektedir (2000: 53 akt. Sel, 2020: 2). Buna göre tüm dillerde belirli bir kavramı karşılamak üzere birden fazla sözcük bir araya gelir ve bir araya gelen sözcükler kelime birlikteliklerini oluşturur. Dilin söz varlığının büyük bir kısmını oluşturan kelime birliktelikleri içerisinde yer alan diğer bir kavram da sınırları henüz net olarak çizilememiş “eşdizim” kavramıdır.

Eşdizim kavramı; henüz net bir şekilde tanımlanamayışı, sınırlarının net olarak çizilememesi sebebiyle muğlak bir konudur. Eşdizimle alakalı bu karışıklığın giderilmesi ve eşdizimin diğer kelime birliktelikleri arasından sıyrılıp özgün bir birliktelik olarak devam edebilmesi için araştırmacılar farklı yaklaşımlarda bulunmuşlar ve çeşitli ölçütlerle eşdizim kavramının sınırlarını çizmeye çalışmışlardır. Bu araştırmacılar sıklık temelli yaklaşımı benimseyen taraf eşdizimi en az iki bileşenden oluşan ve sıklıkla birlikte kullanılan, sıklıkla bir araya gelen sözcük birliktelikleri olarak tanımlamaktadır. Deyim bilimsel yaklaşımı benimseyen araştırmacılara göre ise eşdizim, serbest birlikteliklerden deyimlere doğru uzanan bir doğrunun arasında yer alan sözcük birlikteliği olarak tanımlanır.

Özellikle son dönemlerde araştırmacıların fazlaca üzerinde durduğu eşdizim yabancı dil öğretiminde büyük bir önem arz etmektedir. Yabancı dil öğretiminde faydalanan “eşdizim modeli”nin amacı, öğrencinin uzun bir süreçten geçtikten sonra yabancı dili daha akıcı ve öğrenilmek istenen dile en yakın şekilde, doğru konuşmasını sağlayabilmek ve yine öğrencinin verilerdeki benzerlik ve farklılıkları görüp benzerliklerden yola çıkarak genellemeler yapmasını sağlamaktır (Ördem, 2013: 913). Yabancı dil öğretiminde benimsenen eşdizim modeli, öğrenilmek istenen hedef dilin öğretici

tarafından aktarılmasında ve öğrenen tarafından anlaşılmasında büyük ölçüde fayda sağlar.

Eşdizim, yabancı dil öğreniminde kolaylık sağladığı gibi tarihi metinlerin anlaşılması ve bu metinlerdeki anlam temelli problemlerin giderilmesinde de fazlaca önem arz eder. Tarihi metinlerin çözümlenmesinde sadece o döneme ait gramer bilgisine sahip olmak tek başına yeterli değildir, bunun yanında o dönemin söz varlığı hakkında bilgi sahibi olunması da gerekir. Böylece tarihi metinler daha anlamlı ve daha doğru bir şekilde çözümlenmiş olacaktır.

Türkiye’de eşdizim kavramı üzerine yapılan çalışmalar çok yenidir. Bu kavramın öneminin algılanmasından sonra konu üzerine yapılan çalışmaların sayısı da gün geçtikçe artmıştır. Ülkemizde yapılan eşdizim çalışmalarının büyük bir kısmı Türkiye Türkçesi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Tarihi Türk lehçeleri üzerine yapılan eşdizim çalışmaları sınırlı sayıdadır.

Eşdizimle alakalı ilk çalışmalardan biri Bülent Özkan’ın *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği* -derlem tabanlı bir uygulama- adlı doktora tezidir (2007). Bu çalışma daha sonra *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri* adıyla Türk Dil Kurumu tarafından kitap olarak basılmıştır (2011). Özkan’ın daha sonra Türkiye Türkçesinde *Ön Adlarla Adların Birliktelik Kullanımı ve Eş Dizimi Sözlüğü* -derlem tabanlı bir uygulama- adlı çalışması Türk Dil Kurumu Tarafından yayımlanmıştır (2019). Özkan, eşdizim konusu ile alakalı *Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü* (2012) adlı bildiriye de hazırlamıştır.

Şahru Pilten, *Türk Dilinde Izdırıp Söz Bilgisi: Bir Eş Anlamlılık İncelemesi* adlı kitabında eşdizim kavramına değinmiştir (2013). Bu eser Pilten’in *Türkçede Eş Anlamlılık* adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir (2008). *Eş dizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde “ Temiz” Sözcükleri* (2008) adlı makalede Türk dilinde temiz sözcüklerinin eşdizimliliklerini tespit etmiştir. Pilten, *Orhon Yazıtlarında Seçmesel ve Eş Dizimsel Sınırlamalar* (2010) adlı bildirisinde seçmesel ve eşdizimsel sınırlama hakkında bilgiler vermiş, daha sonra bu kavramları Orhon yazıtları üzerinde incelemiştir.

Emine Dedeoğlu ve Gül Şen hazırlamış oldukları *Eşdizim* adlı çalışmada, üç ayrı dil üzerinde (İngilizce- Arapça- Türkçe) eşdizim çalışması yapmıştır (2010).

Nihal Çalışkan, eşdizimle alakalı *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcük Biçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme* (2014) adlı kitabı hazırlamıştır. *Diye Sözcüğü Üzerine Derlem Temelli Bir Betimleme* (2019) adlı makalede “diye” sözcüğünün kullanım biçimlerini, derlem temelli yaklaşımı temel alarak ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışkan, *Yüklem Konumundaki Sıfatlar ile Fiilimsi Tamlayıcıları Arasındaki Eşdizimlilik İlişkileri* (2019) başlıklı makalesinde fiilimsi-sıfat eşdizimliliği ile alakalı bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Nuh Doğan, Türkiye Türkçesinde eşdizim konusu üzerine *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri* adlı çalışmasında bilgiler aktarmıştır. Doğan, Türkiye Türkçesinde eşdizimleri fiiller üzerinden değerlendirmiştir (2016). *Bir Kültür Unsuru Olarak Eşdizimsel Yapılar* (2014) adlı makalesinde gönül, yürek ve kalp kelimeleri üzerinde eşdizim çalışması yapmıştır. *Türkçe Öğrenci Sözlüklerinde Eşdizimlilik Bilgisi* (2016), adlı makalesinde eşdizimin; diğer sözcük birlikteliklerinden ayrılması gerektiğini belirterek, Türkçe öğrenci sözlüklerinde sözlüğün işlevlerine ve türüne göre tutarlı ve sistemli bir şekilde aktarılması gerektiğini belirtmiştir. Doğan, *Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik* (2019) adlı makalesinde dilbilgisel eşdizimlilik kavramı üzerinde durmuştur. *Türkçede Sözcük ve Dil Bilgisi İlişkisi: Dil Bilgisel Eşdizim Kalıpları* (2020) adlı makalesinde ise dil bilgisel eşdizim kalıplarından bahsetmiştir.

Meltem Ayabakan İpek, eşdizim konusuyla ilgili olarak *Türkçe Sözlükte Eşdizimli Ögelerin Sunumu ve Görünümleri* başlıklı yüksek lisans tezini yayımlamıştır (2015). Bu çalışma daha sonra Türk Dil Kurumu tarafından kitap olarak basılmıştır(2019).

Neticeyi Tayyibe Eken, *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler* adlı doktora tezini hazırlamıştır. (2015). Eken, *Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar* (2016) adlı makalesinde eşdizimleri tespit etmeye ve betimlemeye yönelik literatürdeki kuramları ve çalışmaları tarayıp inceleyerek bu kuram ve çalışmaları karşılaştırmıştır.

Özlem Aksu Kurtoğlu, *Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliliği İçin İstatistiksel ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem Çıkışlı Bir Ulamlama* (2015) adlı doktora tezinde ad-eylem eşdizimlerini bütünüleyici bir yaklaşımla tespit etmiştir. *Öğretim Düzleminde Bütünüleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kuramsal Bir Bakış* (2016) başlıklı makalesinde Türkçe üzerinde daha doğru bir eşdizim çalışması nasıl yapılır sorusuna cevap aramıştır. Çalışmada, eşdizimsel yaklaşımlara da yer vererek eşdizimliliğin dil öğretimi hedefli

çalışmalarda bütünleyici bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini belirtmiştir. *Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliliği İçin İstatistiksel ve Anlamsal ltler Temelinde Derlem ıkışlı Bir Ulamlama* (2017) başlıklı makale Kurtoğlu'nun aynı adlı doktora tezinin kısaltması şeklinde oluşturulmuştur.

Yudum Kırmızı, yazmış olduğu *Garibname'de İnsan Vcudıyla İlgili Adların Eşdizimlilikleri ve Kavramlaştırma –Yüz, Beñiz, Ry, Surat rneđi* adlı doktora tezinde (2018) yüz, beñiz, ry, surat sözcüklerini, sözcüksel eşdizimlilik açısından incelenmiştir.

Pınar Sel, *Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik* (2020) adlı makalesinde eşdizim kavramı ile ilgili detaylı bilgiler vermiş daha sonrasında eşdizimler, runik harfli metinlerden oluşturulan bir derlem vasıtasıyla incelenmiştir.

Mustafa Ağca, *Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği* adlı doktora tezini hazırlamış (2020) ve eşdizim konusu hakkında detaylı bilgiler vererek bu kavramın tarihi Türk Lehelerini anlamlandırmada fayda sağlayacağı konusu üzerinde durmuş ve Eski Türkçe metinler üzerinde eşdizim çalışması gerçekleştirmiştir. *Tarihi Türk Dili Alanlarında "Glmek" Fiili ve Eşdizimlilikleri* (2018) adlı makalede tarih Türk lehçeleri sahasında gl- / kl- fiili ve türevlerinin eşdizimlerini incelemiştir. Ağca, *Tarih Metinlerin Anlaşılması ve Aktarımında Eşdizimlilik Bilgisinin nemi* (2019) adlı bildirisinde tarihi metinlerin aktarımında eşdizimliliğin öneminden bahsetmiştir.

Esra olak, *RSO-49 Kur'an Tercümesi [1b-153a] (Giriş- Yazı evirmeli Metin- Dizin ve Eşdizimlilik Sözlüğü)* adlı doktora tezinde (2022) Belgrad Üniversitesi Svetozar Markovic Kütüphanesi Doğu el yazmaları bölümünde *Al-Qur'an* adı ile kayıtlı satırlaltı Kur'an tercümesinin çevirisini yaparak ilgili çevirideki eşdizimleri anlam temelli yaklaşıma göre tespit etmiştir.

Özlem Aktaş, *Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (I- Maddeleri rneği)* adlı yüksek lisans tezinde (2019) Türkçe Sözlük'te yer alan I- madde başları aralığındaki isimlerin fiillerle kurduğu eşdizimleri Türkçe Ulusal Derlem'in verilerinden yararlanarak tespit etmiştir.

Sema Yakasız, *Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (Türkçe Sözlük'teki P-Z Madde Başları)* adlı yüksek lisans tezinde (2019) Türkçe Sözlük'te yer alan P-Z madde başları aralığındaki isimlerin fiillerle kurduğu sınırlı eşdizimleri tespit etmiştir. Türkçe Ulusal Derlem'in verilerinden yararlanarak Türkiye Türkçesindeki

isim+fiil kalıplarını, sıklık durumuna göre belirleyip anlambilimsel ölçütleri de kullanılarak diğer sözcük birlikteliklerinden ayırmıştır.

Harun Cuci, *Maytrisimit Eşdizim Sözlüğü* adlı yüksek lisans tezinde (2020) Uygur edebiyatına ait *Maytrisimit* isimli edebî eseri sözcük birliktelikleri açısından incelerken bu eserdeki eşdizimli birliktelikleri tespit etmiştir.

Hacer Selçuk, Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (A-H Maddeleri Örneği) adlı yüksek lisans tezinde (2020) Türkçe Sözlük'te madde başı olan (A-H) harfleri ile başlayan isimlerin fiillerle kurduğu eşdizimleri tespit edilerek listelenmiştir.

Alper Kılıçoğlu, *Türkiye Türkçesindeki Duyu Fiillerinin Eşdizimliliği* adlı yüksek lisans tezinde (2021) hem istatistiksel hem de anlam merkezli anlayışla Türkiye Türkçesinde tespit edilmiş olan altmış üç adet duyu fiilinin eşdizimliliklerini belirlenmeye çalışmıştır.

Nurdan Emlik, *Kutadgu Bilig'deki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü* adlı yüksek lisans tezinde (2021) Kutadgu Bilig'in Fergana nüshasında yer alan fiil gruplarını tespit ederek ilgili eserde yer alan fiil grupları ile ilgili eşdizim sözlüğü oluşturmuştur.

Gamze Say, *Nehcü'l-ferâdis'te Eşdizimlilik* adlı yüksek lisans tezinde (2021) Harezmi Türkçesine ait *Nehcü'l-ferâdis* adlı eserin yazıldığı dönemi ve dil özelliklerini ele alınmış daha sonrasında eserdeki eşdizimli birliktelikleri anlam temelli yaklaşıma göre tespit etmiştir.

Hatice Akyol, *Altun Yaruk'taki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü* adlı yüksek lisans tezinde (2022) Eski Uygur Türkçesi dönemine ait *Altun Yaruk* adlı eserde yer alan fiillerin eşdizimliliklerini hem sıklık hem de anlam temelli yaklaşımlarından faydalanarak tespit etmiştir.

Kübra Elmalı, *Eski Türkçe Köñül Sözcüğü ve Eşdizimliliği* adlı yüksek lisans tezinde (2022) Köktürk, Uygur ve Karahanlı metinlerini tarayarak köñül sözcüğünün eşdizimliliklerini tespit etmiştir.

Sami Bülbül, *Oğuz Atay'ın Romanlarında Sıfatların Eşdizimlilikleri* adlı yüksek lisans tezinde (2022) Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*, *Bir Bilim Adamının Romanı*, *Eylembilim* ve *Tehlikeli Oyunlar* romanlarındaki sıfatların eşdizimliliklerini çeşitli yazılımları kullanılarak tespit etmiştir.

Yeliz Karahasan, *Daşakarmapathāvadānamālā* 'da Eşdizimlilik adlı yüksek lisans tezinde (2022) Eski Uygurca dönemine ait *Daşakarmapathāvadānamālā* metnin eşdizimlerini tespit etmiştir.

Merve Girgin, *Süheyl ü Nev-bahār'daki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü* adlı yüksek lisans tezinde (2022) Hoca Mes'ūd'un *Süheyl ü Nev-bahār* adlı eseri üzerinde eşdizimli yapıların tespitini sağlamıştır.

Bayram Çetinkaya, *Eşdizimli Sözlükler* (2009) başlıklı makalesinde eşdizimli sözlükleri tanıtmış yine bu sözlüklerin yabancı dil öğrenimine faydasından ve kelimeler arasındaki anlam ve sözdizimi ilişkilerinin verilmesi sebebiyle dilin işleyişini yapısını ortaya koymasından dolayı eşdizim sözlüklerinin önemli olduğunu belirtmiştir.

Habibe Yazıcı Ersoy, *Orhun Yazıtlarında Eşdizimlilik* (2018) adlı bildirisinde Orhun Yazıtlarını istatistiksel olarak değerlendirmiş, bu yazıtlarda anlamsal ve sıklığa dayalı eşdizimleri tespit etmiştir.

Eser Ördem, *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Leksikal Yaklaşım: Bir Eşdizimlilik Çalışması Modeli* (2013) adlı makalesinde eşdizim modeliyle öğrenenlerin hatırlama düzeyinin artacağını ve öğrenmenin hedef dile en yakın şekilde sağlanacağını belirtir.

Seçil Hirik, *İstemsel Eşdizimlilik ve Kiplik İlişkisi: Tahmin Kipleri Örneği* (2017) adlı makalesinde tahmin kipliklerinin eşdizimliliği konusunu ele almıştır.

Göksel Sert, *Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu* (2017) adlı bildirisinde eşdizim çalışmalarında karşılaşılan terminolojik sorunlardan bahsetmiş ve bu sorunların eşdizim ve derlem dil bilim çalışmalarını zorlaştırdığını belirtmiştir.

Bu çalışmalar dışında eşdizim konusu ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Yukarıda verilmiş olan çalışmalar, daha çok bu konunun Türkoloji alanını içine alan kısmı ile alakalıdır.

1.1. Araştırmanın Adı

Harezmi Türkçesi Metinlerinde Eşdizim (Collocation in Khorezm Turkish Texts)

1.2. Araştırmanın Problemi

Dillerin büyük bir kısmı sözcük birliklerinden oluşmaktadır. Bu birliktelikler içerisinde serbest birliktelikler, atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşik sözcükler ve eşdizimler yer almaktadır. *Eşdizim (collocation)*, genellikle düzenli olarak bir araya gelen kelime birliktelikleri olarak tanımlanır. Fakat eşdizim dışında var olan başka kelime birliktelikleri de bulunmaktadır. Bu birliktelikler de iki ya da daha fazla kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan birlikteliklerdir. Bu nedenle eşdizim kavramını sadece kelime birlikteliği olarak tanımlamak eksik bir yaklaşım olacaktır. Konuyla alakalı henüz araştırmacıların vakıf olduğu net bir tanım yoktur ve bu kavram diğer kelime birliktelikleri ile sık sık karıştırılmaktadır. Eşdizim kavramı, net bir tanımının olmaması ve diğer kelime birliktelikleri içerisinde müstakil olarak konumlandırılmayışı sebebiyle problemli bir konudur.

Tarihi Türk Lehçelerine ait metinler incelenirken bu metinlerde atasözleri, deyimler vb. kelime birliktelikleri dışında sınırları tam olarak çizilememiş eşdizimler de yer alır. Tarihi metinler incelenirken o dönemin gramer bilgisine hâkim olmak elbette önemlidir fakat sadece gramer üzerinden metinleri incelemek yapılan çalışmalarda anlamsal olarak problem yaratmaktadır.

1.3. Araştırmanın Konusu

Eşdizim kavramı hakkında araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalardan yola çıkarak eşdizim kavramının ne olduğu, ne işe yaradığı ne gibi faydalar sağlayacağı sorusuna cevap aramak ve Harezmi Türkçesi metinleri içerisinde yer alan eşdizimleri tespit etmektir.

1.4. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, eşdizim kavramı üzerine çalışmış araştırmacıların kılavuzluğunda eşdizim kavramını tanımlamak ve diğer sözcük birliktelikleri ışığında eşdizimin bu birlikteliklerinden ayrılan yönlerini bulup ortaya koymaktır.

Araştırmanın diğer bir amacı ise Harezmi Türkçesi ile yazılmış olan metinleri detaylı olarak inceleyip eşdizimli yapıları diğer birliktelikler içerisinde ayırarak tespit etmektir.

Toplulun ortak ürünü olan eşdizim ile alakalı problemlerin giderilmesi ve eşdizim uygulamalarının tarihi metinler üzerinde de gerçekleştirilmesi, eski metin incelemelerinde aktarımların doğru bir şekilde gerçekleştirilmesine ve bu metinlerde anlam temelli problemlerin büyük ölçüde giderilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

1.5. Araştırmanın Önemi

Yaptığımız çalışma; eşdizim kavramının tam olarak anlaşılması, Tarihi metinlerin anlaşılması ve yine bu metinlerdeki anlam temelli problemlerin çözülmesinde önem arz eder. Yine eşdizim kavramı yabancılara Türkçe öğretiminde ve yabancı dil ediniminde fayda sağlaması sebebiyle önemli ve üzerinde çalışmalar yapılan ve yapılması gereken güncel bir mevzudur.

1.6. Araştırmanın Yöntem ve Sınırlılıkları

Eşdizim, gerek kavramsal gerek yöntemsel olarak çalışmada belli sınırlılıklar yaratmaktadır. Yapılan çalışmanın kavramsal sınırlılığı eşdizimle alakalı kesin ve net bir tanımın olmayışıdır. Çalışmanın yöntemsel sınırlılığı ise eşdizimle alakalı geliştirilen bilgisayar programlarının Türk Dilinin her dönemi için kullanılamamasıdır.

Bunlar dışında eşdizimin çok farklı yönleri bulunmaktadır. Bu kısımlara temas etmek konuyu daha farklı ve daha geniş bir boyuta taşıyacağından çalışma daha çok eşdizim kavramı, özellikleri, çeşitleri, bu kavramın diğer sözcük birlikteliklerinden farkı ve tarihi Türk lehçelerinden Harezmi Türkçesi metinleri üzerinde eşdizimli yapıların tespiti ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmada asıl bölümlerden önce giriş kısmına yer verilmiştir. Bu kısımda eşdizim konusuna genel bir giriş yapılarak bu kavram üzerine Türkoloji alanında yazılmış kitap, tez ve makaleler hakkında bilgiler verilmiştir. Eşdizim üzerine yazılan eserlerden bahsedildikten sonra yapılan çalışmada problem, konu, amaç, önem, yöntem ve sınırlılık gibi konular üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm teori bölümüdür. Çalışmanın bu bölümünde eşdizim kavramıyla ilgili literatür tanımlarına yer verilmiştir. Yine bu bölümde eşdizim kavramı, eşdizim türleri, eşdizim kalıpları, diğer sözcük birliktelikleri, eşdizimin bu birlikteliklerden ayrılan yönleri ile sıklık temelli yaklaşım ve deyim bilimsel yaklaşım hakkında bilgiler verilmiştir. Verilen bu bilgiler dışında tarihi metin

incelemelerinde eşdizimin önemi ve eşdizim-istem münasebeti hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü, uygulama bölümü olarak belirlenmiştir. Bu bölümde, eşdizim uygulamaları Harezmi Dönemine ait aşağıda künyesi belirtilmiş olan eserler üzerinde gerçekleştirilmiş olup ilgili bölüm bu eserler ile sınırlandırılmıştır.

AYAZ, G. Ö. (2020). *Mukaddimetü'l-Edeb Paris Ve Yozgat Nüshaları*. (Doktora Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ATA A., TEZCAN, S., ZÜLFİKAR, H., (2014). *Nehcü'l Ferâdis*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATA, A. (2019). *Kıyasu'l Enbiya I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HACIEMİNOĞLU, N. (2000). *Kutb'un Hüseyin ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ONUR, S. (2022). *Harezmi Türkçesi Fal Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZYETGİN, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ŞİMŞEK, Y. (2020). *Harezmi Türkçesi Kur'ân Tecümesi I-II*, Ankara: Akçağ Yayınları

TOPARLI, R., ARGUNŞAH, M. (2018). *Muînü'l- Mürîd*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YAMAN, Ü. (2016). *Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l-Kulûb*. (Doktora). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YÜCE, N. (2014). *Mukaddimetü'l- Edeb(ŞuşterNüshası)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çalışmanın üçüncü bölümü, değerlendirme bölümü olarak belirlenmiştir. Bu bölümde teori ve inceleme bölümleri kılavuzluğunda çalışmada tespit edilen bulgular ortaya konmuştur.

Araştırmanın sonuç kısmında ise detaylı olarak taranmış olan kitap, tez, makale ve üzerinde inceleme yapılmış olan metinlerden yola çıkarak elde edilmiş sonuçlar, öz bir biçimde ele alınmıştır.

2. EŞDİZİM KAVRAMI

Eşdizim(collocation), bir dil bilim terimi olarak ilk kez 1750 yılında Harris tarafından “sözcüklerin dizimine ilişkin çizgisel oluşum (*constellation*) özelliği” şeklinde tanımlanır(Palmer, 1933; akt. Eken, 2016: 30). Palmer ise eşdizimi “yalın sözcüklerden daha fazlası olan sözcük birliktelikleri” olarak tanımlamıştır(1931: 4; akt. Eken, 2016: 30).

1950’lere gelindiğinde eşdizim Firth tarafından “alışılmış sözcük birleşimleri” şeklinde bugün literatürde en yaygın kullanılan şekliyle tanımlanmıştır. Firth’e göre eşdizim, bir kelime içindeki “bağlamsal ilişkilerin birleşimi” olan metnin kendisine bağımlı bir kavramdır. Yine Firth’e göre eşdizim, birlikte görülen sözcükler arasında söz dizimsel ve anlam bilimsel olarak kurulan ilişkiler ve işlevler ağının bütünüdür (Eken, 2016: 30). Firth’in eşdizim olarak adlandırdığı kavramı Aksan, Türkçeye *birliktelik* olarak aktarır ve bu kavramdan bahsederken onu “bir sözcüğün anlamı birlikte olduğu sözcüklerle belirlenir” diyerek bu kavramın anlam açısından önemini vurgulamıştır (Aksan, 2009: 76). Yine Akalın, yazmış olduğu bildiride Türkçede kelime üretimi amacıyla çeşitli yollara başvurulduğunu ve bunlar içerisinde kelime üretimi konusunda en etkili yollardan birinin de “birleşmeler” olduğunu belirtir ve bu terimi şöyle açıklar: “ Başka durumlarda bağımsız işlevi de olan aynı ya da farklı sözcük sınıfından iki ya da daha fazla sözcüğün yeni bir kavram oluşturmak için yan yana getirilmesi” olarak tanımlamıştır (Akalın, 2014: 834). Bu tanım tam olarak eşdizimi değil de sözcük birlikteliklerinin genel bir tanımı olarak görünse de eşdizim bu tanımın bir alt başlığı olarak düşünülebilir.

Halliday eşdizimi, “sözcüklerin birlikte bulunma eğilimi” biçiminde tanımlamaktadır (1966: 156 akt. Eken, 2016: 30). Hoey, bu kavramı metindeki sözcüksel ilişkilerle ele almakta, bir birimin kendi metin bağlamı içerisinde olası sıklığından çok daha fazla görüldüğü birimlerle olan ilişkisine verilen ad biçiminde tanımlamaktadır (Hoey, 1991: 6-8 akt. Eken, 2016: 30). Nesselhauf eşdizimliliği, dilde belirli bir kullanım sıklığına sahip olmak şartıyla sözcüklerin belirli bir aralık içerisindeki birliktelikleri şeklinde tanımlamakta ve genellikle kalıplaşmış yapıda sözcük birleşimleri olduğunu belirtmektedir (Nesselhauf, 2005: 11-12 akt. Eken, 2016: 31).

Partington ise, eşdizimlilik konusuna dil öğrenimi açısından yaklaşır. Sözcüklerin eşdizimliliklerini bilmenin özellikle dil öğrencileri ve çevirmenler için önemli olduğunu belirtir. Sözcüklerin davranış kalıplarının ve sözlüksel parçacıkların hangi durumlarda

birbiriyle yer değiştirebilir olduğunun ancak eşdizimlilerin belirlenmesiyle öğrenilebileceğini vurgular. Sözcüklerin eşdizimsel davranışlarının tespiti için uygunluk analizi (correspondance analysis) adını verdiği bir yöntem ileri sürer(Partington, 1998: 20 akt. Pilten, 2008: 25). Saussure’ün dil ve söz ayrımı (langue/parole) açısından ise eşdizimler; tipik, özel ve karakteristik özellikleri olması dolayısıyla dile (parole) ait, toplumsal nitelikli sözcük birleşmeleridir(Doğan, 2016a: 18).

Eşdizim konusu Türk araştırmacılar tarafından rağbet gören bir konudur. Onlar da eşdizimi kendi tezlerine göre farklı şekillerde tanımlamışlardır. *Dilbilim Sözlüğü* adlı yapıtta eşdizim, “İki ya da daha fazla sayıda birimin aynı dizide bulunması”(İmer, 2011: 121) olarak tanımlanmıştır. Sözlükte yapılan ikinci bir eşdizim tanımı da “sözcüklerin düzenli bir biçimde birlikte kullanılmaları durumu” şeklindedir. Aynı sözlükte eşdizime; sigara içmek, yemek yemek, toplantı yapmak, konferans düzenlemek (konferans yapmak yanlış bir kullanım olur) (İmer, 2011: 60) gibi örnekler verilmiştir.

Vardar’a göre eşdizimlilik; “iki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer alması” olarak tanımlanır. Eşdizimlilik kavramı, sözlük bilime dağılımsal ölçütlerin uygulanmasından kaynaklanır ve birimlerin anlam yönünün dizim içi kullanımlarıyla yakından ilişkili olduğu görüşüne bağlanır(Vardar, 2007: 95).

Karaağaç’a göre eşdizim; “yalnız yapı değil, uzunluk bakımından da görülen benzerlik”(Karaağaç, 2018: 375) şeklinde tanımlamaktadır.

Doğan’a göre eşdizim; “ana dil konuşurlarının bir biçim-anlam birimi olarak sıklıkla kullandıkları, sözcükten daha büyük, önceden üretilmiş, kullanıma hazır dilin yapı blokları” (Doğan, 2016a: 17) olarak tanımlarken bu tanımın tam olarak eşdizimi tanımlamada yetersiz olduğunu da belirtir.

Üstünel’e göre eşdizim; “Kelime dizileri bir taraftan dizim sırasının değişmediği deyimler, diğer yandan serbest sözcüklerin yer aldığı bir düzlem olarak düşünöldüğünde eşdizimli sözcükler bu düzlemin ortasında kısmında yer alır; yani eşdizimliler deyimler kadar donuk bir birliktelik içinde olmamakla beraber serbest sözcüklere kıyasla birbirleriyle daha yakın ilişkili birliktelikleri oluşturur. Eşdizimlilik söz dizimiyle ilgili bir kavramdır, yani sıklıkla birlikte kullanılan ve bazıları kalıplaşarak tek bir anlam oluşturan sözcükler dizimidir (Üstünel, 2019: 1804).

Ağca ise eşdizimi; “yapı olarak dizimsel ve biçim sözdizimsel düzeylerde gerçekleşen, dizimsel ve biçim sözdizimsel olarak değişkenlik gösteren, temelde gerçek ve/veya özelleşmiş anlamlı sözlük birim ya da öbek biçimindeki iki anlamsal bileşenden oluşan, bileşenlerin birlikteliği karşılıklı anlamsal seçime bağlı, birliktelikleri çeşitli derecelerde nedenli, bileşenlerinin anlamlarıyla ilişkili ancak farklı yeni anlamsal bir bütün oluşturan, anlam bakımından çeşitli derecelerde şeffaf sözcük birlikteliği” (Ağca, 2020a: 331) olarak geniş bir boyutta tanımlamıştır.

Eşdizimin özellikleri:

Van Der Meer’in (1998; akt. Doğan, 2016a: 19) görüşlerinden de yola çıkarak eşdizimin öne çıkan özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İki ve daha fazla sözcükten oluşur.
2. Bileşenleri arasında dil bilgisel bir niteleyici (modifier) ve nitelenen (modified) ilişkisi vardır ve dil bilgisel açıdan da iyi biçimlenmiştir.
3. Mecaz olarak kullanılmazlar.
4. Dilde sıklıkla ve tekrar tekrar kullanılırlar.
5. Geleneksel, önceden üretilmiş, kullanıma hazır yapı blokları olarak kullanılırlar.
6. Toplumsal bir uzlaşmanın ürünüdürler.
7. Eşdizimler, bileşenlerinin genellikle birbirini seçtiği, birleşmelerdir.
8. Çoğunlukla daha büyük dilsel yapıların bir parçası olarak kullanılırlar, bir cümlenin tamamını kendisi oluşturmaz (Doğan, 2016a: 18).

Arslan’a göre eşdizim özellikleri;

1. İki veya daha fazla sözcükten meydana gelirler.
2. Eşdizimler belirli kullanım sıklığına ulaşmıştır. Sık sık bir arada görülürler.
3. Eşdizimler geçtiği cümle veya paragrafın bağlamına bağlıdır.
4. Bir araya gelişleri nedensizdir.
5. Bir birlerinden ayrıldığında anlamsal bütünlüğünü kaybedecek blok yapılardır (Arslan, 2019: 72)

Ağca’ya göre eşdizim özellikleri;

1. Eşdizim, dilbilgisel olarak yarı kalıplaşmış, değişken birtakım dizimsel ve biçim sözdizimsel ilişkiler ağı oluşturan bir kavramdır.

2. Sıklıkla birliktelik gösteren iki ya da daha çok sözcükten oluşur.
3. Genellikle çeşitli ilişkilerle birbirine bağlı taban ve bağımlı öge olmak üzere iki anlamsal bileşenden oluşur.
4. Bileşenleri farklı anlam özellikleri göstermektedir.
5. Öge anlamlarının bağlamda belirginleştiği ve sözlük anlamlarından yalnızca birinin işaretlendiği birlikteliklerdir (Ağca, 2020a: 331).
6. Bileşenler arasında değiştirilebilirlik sınırlılığı bulunmaktadır.
7. Bazı durumlarda; ögelerin temel anlamı kaynaklı olan anlamsal çekim gücüne değil, nedensiz uzlaşımsal kullanım sınırlılıklarına tabidir.
8. Ögelerin bir araya gelişi anlamsal olarak nedenlidir.
9. Serbest sözcük birlikteliklerine göre daha genel ve kalıplaşmıştır.
10. Bu yapı blokları deyimler gibi tamamen donuk değildir(Ağca, 2020a: 332).

2.1. Eşdizim Türleri

2.1.1. Serbest birleşimler

Bu eşdizim türü, dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş, her iki bileşenin de gerçek anlamda ve özerk olduğu, bileşenlerinin birbirinin anlamını etkilemediği sürece başka unsurlarla sınırsız biçimde değiştirilebildiği, birleşmenin çoğunlukla genelleşmediği, anlamsal olarak açık olduğu iki ya da daha fazla sözcükten oluşmuş sözcük birliktelikleridir(Doğan, 2016a: 136).

Doğan *serbest birleşimleri*; “su, çay, kahve, içki, şarap, rakı, süt, ayran vs. + içmek; eve, odasına, otele, şehre, otogara, garaja, yanına, stada vs. + gitmek, varmak, ulaşmak, yaklaşmak, hareket etmek, yürümek vs.” şekilde örneklendirmiştir. Serbest birleşmelerin derlemde sıklığının yüksek çıkma sebebi, onların ifade ettiği olay durumlarının hayatımızda çok büyük yer işgal etmelerinden ileri geldiği söylenebilir(Doğan, 2016a: 136).

2.1.2. Bağlamsal eşdizimler

Bu eşdizim t¼r¼, dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş, bileşenlerinin gerçek anlamda kullanılabildiği, buna karşın fiil unsurunun durum bağlamına özg¼ özelleşmiş bir anlam kazandığı, yine durum bağlamının etkisiyle isim bileşeninin fiilin anlamını etkilemeksizin nispeten geniş bir anlamsal isim dizisiyle değiştirilebildiği, buna karşın fiil unsurunun kısıtlandığı, serbest kelime birleşmelerine nispeten genelleşmiş, bu açıdan kullanım sıklığı y¼ksek iki ya da daha fazla kelime birleşmesinden oluşan birliktelik t¼r¼d¼r (Doğan, 2016a: 137).

Doğan *bağlamsal eşdizimleri*; “okula, üniversiteye, liseye, kursa, dershaneye vs. gitmek; mahkemeye, avcılığa, gitmek; doktora, hekime, hastaneye + gitmek vs.” şekilde örneklendirmiştir. “Bağlamsal eşdizimler; g¼nl¼k hayatta oluşan teknik anlamlar da ifade ettiğinden genelleşmiş, zihinsel s¼zl¼ęe bir b¼t¼n olarak kodlanmış, ön üretimli ve kullanıma hazır dil bilimsel yapı taşlarıdır”(Doğan, 2016a: 137).

2.1.3. Sınırlı eşdizimler

Bu eşdizim t¼r¼ “kelime birleşiminde bazı değişimlerde ve yerine konmalarda bir takım nedensiz kısıtlamalara tabiidir. Birleşenlerinden birinin gerçek diğerinin mecazi anlamda kullanıldığı birleşmelerdir.” Ersoy, “ağır + vasıta, taşıt, araç, araba, oto, otomobil; açık + konuşmak, söylemek, oturmak, laflamak” şekilde örneklendirmiştir (Ersoy, 2018: 1512).

Doğan, bu eşdizim t¼r¼n¼ “genel olarak bileşenlerinden birinin gerçek anlamda, diğerinin özelleşmiş anlamda kullanıldığı, bilenlerinin eş ya da yakın anlamlı veya anlamsal olarak ilişkili başka unsurlarla değiştiriminin keyfi olarak kısıtlandığı genelleşmiş kelime birleşmeleri” olarak ifade eder. Sınırlı eşdizimler, fiisel eşdizimlilik açısından değerlendirildiğinde gerçek anlamda kullanılan bileşen isim; özelleşmiş anlamda kullanılan ise fiildir: zorluk/ g¼l¼k+çekmek/ yaşamak(Doğan, 2016a: 138).

2.1.4. Değişmeceli deyimler

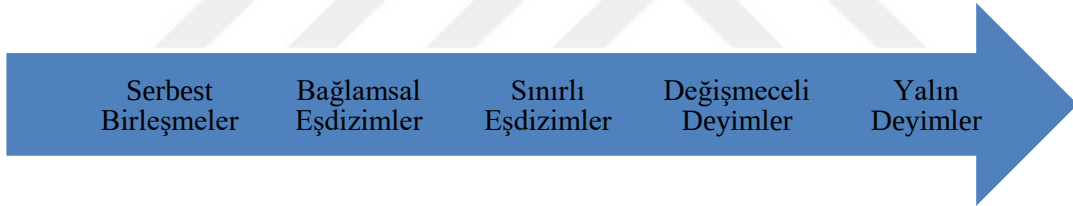
Değişmeceli deyimler sınırlı eşdizimlerin taşıdığı b¼t¼n özellikleri taşıır fakat sınırlı eşdizimlerden farklı özellikleri de bulunmaktadır. Değişmeceli deyimlerin anlamı bileşenlerinin anlamının toplamından elde edilemeyen bir anlam birliği ifade ederken sınırlı eşdizimlerin anlamı analiz edilemez bir anlam birliği oluşurmaz, bileşenlerinin anlamından sınırlı eşdizimin anlamına rahatlıkla ulaşılabilir. Değişmeceli deyimlerin

anlamı bileşenlerin anlamının ifade ettiği anlamın dışında apayrı bir anlam birliği oluşturduğundan sınırlı eşdizimlerden anlam açıklığı açısından da farklılaşmaktadır. (Doğan, 2016a: 139).

2.1.5. Yalın deyimler

Yalın deyimler “hiçbir koşulda değişime izin vermeyen, anlamsal açıdan bütünüyle aktarıma uğramış kelime birliktelikleridir. Birleşenlerinin herhangi birinin anlamından bütünün anlamının elde edilemediği, bölünemez kelime birleşmeleridir.” Bu birleşmeler kalıp birleşmelerdir, birleşenlerinin değiştirimine eş anlamlı dahi olsa izin vermez. (Ersoy, 2018: 1514).

Doğan ise yalın deyimleri, “anlamının yapıyı oluşturan kelimelerin anlamından elde edilemeyen sözcük birliktelikleri” olarak tanımlar. Yine bu tanıma göre ; bu birlikteliklerde şeffaflık yoktur, tek bir sözcük gibi davranan kalıp, donuk birleşmelerdir (Doğan, 2016: 270).

Şekil 2.1 Birlikteliklerin kalıplaşma dereceleri

2.2. Eşdizim Kalıpları

Özkan yapmış olduğu incelemede eşdizim kalıplarını;

1. *belirteç+fiil*: açıkça söylemek, acı acı gülmek, açık konuşmak.
2. *sıfat+ad*: güzel sanatlar, derin uyku.
3. *niteleyici söz+ad*: bir güzel, bir ara, bir yana.
4. *fiil+ad* : bilir kişi, çıkmaz sokak, koşar adım.
5. *fiilimsi +fiil*: dönüp bakmak, yakıp yıkmak, vurup devirmek.
6. *ad+ilgeç*: bana göre, senin gibi, dünya kadar (Özkan, 2007: 33) .

şeklinde altıya ayırmıştır. Fakat o, altı eşdizim kalıbından söz etse de belirteç+ fiil (1) ve sıfat+ ad (2) dışındaki kalıplar gerçek eşdizim kalıpları olarak görülmemektedir.

Niteleyici söz+ ad (3) ve ad+ ilgeç (6) kalıpları önemsiz, rastlantısal birliktelikler içinde yer alır. fiil+ ad (4) kalıbının sıfat+ ad; filimsi+ fiil (5) kalıbının ise belirteç+ fiil (1) kalıbıyla aynı olduğu görülmektedir(Doğan, 2016a: 27).

Dedeoğlu ve Şen, yapmış oldukları incelemede İngilizceyi temel alarak oluşturmuş oldukları eşdizimli birliktelikler şu şekildedir:

1. *sıfat +ad*: yıkıcı etki
2. *fiil +ad*: ilişki kurmak
3. *ad+ad*: beyin göçü
4. *ad+ ad*: (*isim tamlaması şeklindeki eşdizimler*): ifade özgürlüğü
5. *ad+ fiil*: çatışmaların çıkması(Dedeoğlu, Şen, 2010: 11) şeklinde çalışmada beş eşdizim kalıbına yer vermişlerdir.

Doğan ise yapmış olduğu incelemelerden yola çıkarak eşdizim kalıplarını;

1. *ad (tümleç) + fiil*: karar vermek, cinayet işlemek, söz almak, ders vermek, ders almak, ruh çağırmak, etki uyandırmak, laf açmak, ilgi çekmek, ruh çağırmak vs.
2. *ad(özne) + fiil*: fırtına çıkmak, hava açmak, yağmur yağmak, çığ düşmek, akıl karışmak (Öğrencinin akli karıştı.) vs.
3. *sıfat +ad*: keskin bakış, ağır yara, ani düşüş, keskin viraj, şiddetli tartışma, soğuk tavır, ılımlı tavır, derin nefes vs.
4. *zarf + fiil*: sıcak davranmak, soğuk davranmak, inciden inceye araştırmak, sert konuşmak, ağır yürümek, çat kapı gelmek vs.
5. *zarf + sıfat*: oldukça zor, çok şiddetli, hayli yoğun vs.

şeklinde beşe ayırmıştır. O, tasnifinde altıncı eşdizim kalıbı olarak kabul edilebilecek, *ad + ad* yapısında olan eşdizim kalıbının ise tartışmalı bir mevzu olduğunu vurgulamış ve tasnifinde bu kalıba yer vermemiştir(Doğan, 2016a: 28).

Hausman yapmış olduğu çalışmada eşdizim kalıplarını altı bölüme ayırmıştır.

1. *sıfat+ad*: heavy smoker.
2. *fiil+ad(özne)*: storm rage.
3. *fiil+ad(nesne)*: stand a chance.
4. *ad+ad*: piece of advice.
5. *belirteç+ sıfat*: deeply disappointed.

6. *fiil+ belirteç*: severely criticize(1989 akt. Kurtoğlu, 2016: 45).

2.3. Sözlüksel ve Dil Bilgisel Eşdizimlilik

Benson' a göre (Benson vd. 2009; akt. Doğan, 2016a: 28) eşdizimlerin *dil bilgisel* (*grammatical collocations*) ve *sözlüksel* (*lexical collocations*) olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Doğan, *Sözlüksel eşdizimliliği*, “iki ya da daha fazla sözcüğün sıklık kullanımına bağlı olarak dil bilgisi ve anlamsal sınırlılık olmamasına karşın keyfi kullanım normlarının olduğu, unsurlarının birbirini kısıtladığı ve birbirini gerektirdiği kelime birleşmeleri” olarak tanımlar (Doğan, 2019: 536).

Dil bilgisel eşdizimi İngilizcede “isim, sıfat ve fiil gibi sözcükler ile edatların ya da mastar ve cümlecik gibi diğer gramatikal yapıların” oluşturduğu kabul edilir. Benson, dil bilgisel eşdizimliliğin İngilizcede sekiz farklı türünün olduğunu eder(Benson vd. 2009; akt. Doğan, 2016a: 28) Doğan, dil bilgisel eşdizimi “çoğunlukla isimlerin isimlere, isimlerin fiillere, sıfatların isimlere belirli edat ve durum ekleriyle bağlanması sonucunda ortaya çıkan yapılar” olarak tanımlar ve bu tanımları şu şekilde örneklendirir: Fiilisel eşdizimli yapılardan *mahkemeye gitmek* birleşmesinde mahkeme ismi *gitmek* fiiline yönelme durum ekiyle bağlanırken *sözünü tutmak* yapısında söz ismi *tutmak* fiiline yükleme durum ekliyle bağlanmıştır. Fakat bu fiilisel eşdizimli yapıda fiilin isimle eşdizimsel kullanımı ismin yalnızca yükleme durum ekli olmasıyla gerçekleşmez. İsmi aynı zamanda yükleme durum ekinden önce iyelik biçimlerinden biriyle çekimlenmesi de gerekir. Aksi takdirde “sözü tutmak” yapısı dil bilgisel bir kullanım olamaz (Doğan, 2016a: 29)

2.4. Tarihi Metin İncelemelerinde Eşdizimin Önemi

Dil, milletin kültürel değerlerinin başında gelir bu nedenle ona büyük bir önem verilmelidir(Kaplan, 2011: 39). Kaplan, dili duygu ve düşüncelerin kabı olarak görmektedir. Bir milletin bütün duygu ve düşünceleri bu dil kabının içerisine dökülür ve bir bölgeden başka bir bölgeye, bir nesilden daha sonraki nesillere aktarılır(Kaplan, 2011: 151). Dil ve kültür tarih boyunca sürekli etkileşim halinde olmuştur ve dil daima kültürün taşıyıcısı olma görevini üstlenmiştir. Dil ve kültür arasında bulunan bu ilişki daha çok, dildeki kalıplaşmış yapılar ve kültürel arka plana sahip diğer dilsel unsurlar aracılığıyla kültürün dile yansması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, dilde kültüre ve tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ortaklıklara bağlı olarak bazı sözlüksel

ögelerin sıkı bir ilişki içine girdiği ve birliktelik sergilediği görülmektedir. Atasözleri, deyimler, kalıp sözler ve eşdizimli yapılar bunlardandır(Ağca, 2018: 277).

Bir kelimenin eşdizimlerine baktığımızda toplumdan topluma, hatta bir topluluğun dilinde zamana, coğrafyaya ve etkileşim içinde bulunduğu kültür çevrelerine bağlı olarak üretmiş olduğu eserlerde çeşitlilik göstere bilir(Ağca, 2018: 277). Bu noktada bir dilde kullanılan eşdizimsel yapılar, o dilin ait olduğu toplumun sosyal ve kültürel hayatına dair aydınlatıcı bilgiler sunabilir. Bu bakımından eşdizimli yapılar oldukça önemli, zengin dil unsurları olarak kabul edilir. Bir milletin ortak bilinç ve şuurunun genellikle bu tür yapılara daha iyi yansıdığı görülmektedir. Eşdizimsel yapılardan hareketle bir toplumun kültürel bilgi birikimi ve ortak geçmişi ile ilgili aydınlatıcı bilgiler elde edilebileceği öngörülebilir (Doğan, 2014: 508).

Eşdizimli yapılar, “sözcüklerin anlam alanını belirlemede, metin çözümlemede önemli bir yere sahiptir. Özellikle, metin dışı etkenlerin uygulanamadığı tarihî metinlerin çözülmesinde eşdizimli yapıların dikkate alınması bir gerekliliktir.” Tarihî bir metni Türkiye Türkçesine aktarırken karşılaşılan kelime birlikteliklerinin anlamlarını bir bütün olarak görmek aktarımın daha doğru ve hızlı bir şekilde yapılmasını sağlar(Ağca, 2019: 20).

Ağca’ya göre tarihî metinlerin eşdizimlilik bilgisi, metin yayımlarında ayrı bir başlık altında ya da dizin-sözlük kısmında madde altlarında verilebileceği gibi müstakil eşdizim sözlükleriyle de ortaya konabilir. Ayrı sözlüklerde verilmesinin yanı sıra özellikle metin yayımlarında ayrı bir başlık altında ya da sözlük bölümünde verilmesi, eşdizimsel anlamın bağlamla birlikte bir bütün oluşturması dolayısıyla hem daha sağlıklı hem de pratik olacaktır(Ağca, 2019: 20).

2.5. Eşdizim-İstem Münasebeti

Eşdizim ile istem arasındaki bağı anlamlandırabilmek için öncelikle bu kavramların ne anlama geldiğini bilmek gerekir. “Fiillerin nesne durumundaki isimden, belli çekim halleri istediği gibi takılar da bağlantı içinde oldukları isimden işleyişlerine göre belli çekim halleri isterler” oluşan bu durum *istem* olarak adlandırılır (Banguoğlu, 1974: 386). Doğan ise istemi, “bir sözlüksel ögenin doğal kapasitesi sınırları içerisinde gerçekleşen mantıksal üyelerini morfolojik, söz dizimsel, anlam bilimsel ve eşdizimsel bazı sınırlılıkları yüklenmeye zorlayan gizil bir güç” olarak tanımlamaktadır (Doğan, 2016b:

253). Eşdizimlense, “sıradan kelime birliktelikleriyle deyimler arasında kalan dil bilimsel bir olgudur”(Besli, 2019: 195). Cümledeki ögeler özellikle de fiiller istem kavramı ile ilgili olarak belirli bir seçim hakkına sahiptir, bu seçim gelişi güzel olan bir seçim değildir ve bu durum eşdizim kavramının temel sınırlılık zeminini oluşturmaktadır.

Eşdizim yalnızca sıradan bir kelime birleşmesi olarak görülememelidir. “Bir cümlede belirli bir anlamı karşılamak üzere bir araya gelmiş kelimeler grubu (çay içmek, ilaç almak, vs.) karşılıklı ihtiyaç ilişkisi içinde bulunurlar. Çay kelimesi, aynı cümlede içmek, demlemek, koymak gibi sık kullanıldığı bir başka kelimeye ve hatta fiile ihtiyaç duymaktadır.” Duyulan bu ihtiyaç eşdizim ile istem arasında bir münasebet olduğunu gösterir (Hirik, 2017: 723).

Özkan’a göre: “Eşdizimlilik, istemle yakından ilgili bir kavramdır. Bazı çalışmalarda eşdizimlilik ve istemin *sözlüksel istem* bağlamında aynı kavramı işaret ettiği görülmüştür. Yine eşdizimlilikteki sözcük seçimi ve bu seçimin çeşitli sınırlılıklara tabi olması istemle ilişkilendirilmektedir. Anlamsal olarak aynı grupta yer alabilecek fiillerin istem çerçevelerinin de aynı olması, bu fiillerin etrafındaki yapıları: yani eşdizimliliklerini de belirlemekte ve sınırlamaktadır” (Özkan, 2017: 293).

İstemsel eşdizimlilik, “hem sıklık ilişkisi hem de anlamsal olarak tamamlanma ilgisini içermektedir. Özellikle doğrudan belirlenmiş anlam alanlarına atıfta bulunan kiplerin cümledeki işaretleyicileri olan kiplikler, istemsel eşdizimlilik ilişkisini gerektirmektedir” (Hirik, 2017: 723).

2.6. Eşdizimsel Anlam

Eşdizimsel anlam eşdizim kavramından türetilmiştir. “*Eşdizimsel anlam* bir kelimenin gerçek anlamının üzerinde yaygın olarak kullanılan bir birliktelik oluşturmak amacıyla birlikte bulunduğu başka bir kelimenin anlamı vasıtasıyla kazandırılan anlamdır”(Suçin, 2004: 70).

Eşdizimsel anlam, bir sözcüğün öncesinde ya da sonrasında gelen başka bir sözcükle ortaya çıkan anlamıdır. Örnek verecek olursak “çalışkan” kelimesi canlı varlıklar alakalı bir sıfattır “çalışkan çocuk, çalışkan adam vb.” bunun yanında “geometrik” kelimesi ise cansız varlıklarla ilişkilendirilmiştir “geometrik çizim, geometrik şekil vb.”(Baker, 1992: 15).

2.7. Eşdizimlilik Kavramına Yaklaşımlar

Eşdizim kavramıyla alakalı üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki *sıklık temelli (istatistiksel) yaklaşım*, ikincisi *anlam bilimsel(deyim bilimsel) yaklaşım* , üçüncüsü ise her iki yaklaşımın sentezinden meydana gelmiş olan *karma yaklaşımdır*.

2.7.1. Sıklık temelli (istatistiksel) yaklaşım

Sıklık temelli yaklaşım, bilgisayarlı dilbilimi ve internet tabanlı derlem çalışmalarında kullanılmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar çoğunlukla belirli bir aralıkta dizimsel bir ilişkisi bulunan birlikteliklerin sayısal sıklık değerleriyle eşdizimlilik arasında bağ kurarlar(Ağca, 2020a: 42).

Sıklık temelli yaklaşımın önde gelen isimleri Firth, Halliday ve Sinclair'dir. İlk olarak Firth tarafından ortaya çıkıp sonrasında geliştirildiği için alanyazınında *Firthian Approach* (Firthsel Yaklaşım) olarak da geçmektedir (Sel, 2020: 19).

Firth'e göre eşdizim belirli sıklıkta ve aralıkta birliktelik gösteren yapılardır. Sinclair, eşdizimleri anlamlı ve rastlantısal olarak iki gruba ayırmıştır. *Anlamlı eşdizimler*, “kendi sıklıklarından daha sık birliktelik oluşturan ve bulundukları metnin uzunluğunun kestirilebilir olduğu” sözcük birliktelikleridir. Örnek: Söz eşidmek. Bazı sözcükler çeşitli bağlamlarda sıklık gösterebilir bile her türlü metinde birlikte bulunabilecekleri için bu sözcük birliktelikleri rastlantısal olarak eşdizim oluştururlar. Örnek: Bu sab (Sinclair, 1974: 21; akt. Ağca, 2020a: 43).

Halliday'e göre eşdizimlilik, bir metindeki sözcüksel öğelerin belirli aralıklarla birliktelik gösterme olasılığı ve dizimsel birlikteliğidir. Yine Halliday diğer sıklık temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacılar gibi bir derlemde birden fazla sıklık gösteren bütün birliktelikleri eşdizimli olarak kabul etmektedir(Halliday, 1966; akt. Ağca, 2020a: 44).

Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacıların birbirlerinden ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır. Araştırmacıların bu birbirlerinden ayrılan noktaları eşdizimliliği oluşturan öğelerin sayısı ve bu öğelerin ardışık olup olmaması gerektiği konusudur. Firth'e göre bir eşdizim bazen ikiden fazla sözcükle oluşturulurken bazen de iki sözcükten oluşur. Bunun dışında Firth ardışık olmayan sözcük birlikteliklerini de eşdizim olarak kabul ederken(Firth, 1951: 197; Akt. Ağca, 2020: 44) Kjellmer, eşdizimli sözcüklerin ardışık olması gerektiği görüşündedir(Kjellmer, 1987; Akt. Ağca, 2020a: 44)

Sıklık temelli yaklaşımın eksik bulunan yönleri de vardır. Eşdizimli yapıların sıklık özelliğine sahip olduğu doğrudur fakat problemli konu yalnızca eşdizimlerin değil, çoğu serbest sözcük birlikteliğinin de nedensiz olarak belirli sıklık oranlarının bulunmasıdır. Bu durumda bütün eşdizimliler belirli bir sıklığa sahiptir fakat bütün sıklık gösteren birliktelikler eşdizimli değildir. Bu nedenle sadece sıklık temelli yaklaşımın kullanılması eşdizim çalışmalarında güvenilir sonuçlar vermeyebilir. Sonuç olarak eşdizimlerin sağlıklı olarak saptanabilmesi için anlambilimsel yaklaşımdan da faydalanmak daha doğru olacaktır(Ağca, 2020a: 45).

2.7.2. Anlam bilimsel (deyim bilimsel) yaklaşım

Anlam bilimsel yaklaşım, sözcüklerin yan yana gelişinin yalnızca istatistiksel verilerle gerçekleşmediği, sözcük birlikteliklerinin anlamsal temeller üzerine dayandırılması gerektiğine ilişkin hipotezler ileri sürülmektedir. Anlam temelli yaklaşımda eşdizimler farklı sabitlik derecelerine sahip sözcük birleşimleri olarak ele alınmaktadır. Anlam temelli yaklaşımın önde gelen isimleri Cowie, Howarth, Mel'çuk, ve Benson 'dur(Eken, 2016: 35).

Yine bu yaklaşıma göre eşdizimler “saf deyimler ve serbest kelime birlikteliklerinin arasında çeşitli anlamsal donukluk dereceleri gösteren bir tür sözcük birlikteliğidir”(Ağca, 2020a: 47).

Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar kendi tezlerine göre kelime birlikteliklerini farklı kategorilere ayırarak en sabitten en serbeste doğru derecelendirerek; deyimler, eşdizimler, serbest sözcük birliktelikleri olarak sınıflandırmıştır (Ağca, 2020a: 46).

Ağca'ya göre bütün sözcük birliktelikleri, başlangıçta anlamsal bir nedenliliğe bağlı olarak ortaya çıkmıştır. O halde bu anlamsal nedenliliğin ortaya çıkarılması eşdizimliliği tam olarak tanımlamak ve diğer kelime birlikteliklerinden farklarını ortaya koymak için yeterlidir. Deyimsel birliktelikleri belirgin ayırıcı ölçütlerle tam olarak sınıflandırmak da anlambilimsel yaklaşımla mümkün olabilir(Ağca, 2020a: 48).

2.7.3. Karma yaklaşım

Mustafa Ağca, yapmış olduğu *Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği* adlı çalışmada, sıklık temelli ve anlam temelli yaklaşım dışında eşdizimle alakalı karma yaklaşıma da değinmiştir. Ağca, eşdizim kavramına sıklık temelli ve anlam temelli

yaklaşım ile birlikte kavramın farklı niteliklerine odaklanan ya da eşdizimleri tanımlamada ve belirtmede kullanılan yaklaşımları karma yaklaşım adı altında ayrı bir başlıkta değerlendirmiştir(2020a: 48).

Bazı araştırmacılar sıklık temelli yaklaşımla anlam bilimsel yaklaşımı birlikte benimsemişlerdir. Daha doğrusu sıklık temelli yaklaşımı benimseyen bazı araştırmacılar sıklığa dayalı yaklaşım dışında anlam bilimsel yaklaşımı dikkate alırken, anlam bilimsel yaklaşımı benimseyen araştırmacılar da yine aynı şekilde sıklık temelli yaklaşımı dikkate almışlardır. Yine eşdizimliliğin bazı çalışmalarda, aynı çalışma içerisinde hem sıklık temelli hem de anlam bilimsel olarak değerlendirildiği görülmektedir(Ağca, 2020a: 48).

2.8. Eşdizimlerin Belirlenmesinde ve Diğer Sözcük Birlikteliklerden Ayrılmasında Kullanılan Temel Ölçütler

Dilde bir çok sözcük birlikteliği yer almaktadır. Bu birlikteliklerin her birinin kendisine ait özellikleri bulunmaktadır, fakat bunlar içerisinde birbirlerine yakın özelliklere sahip birliktelikler de vardır. Bu sebeple eşdizim üzerine çalışma yapan araştırmacılar bu birlikteliğin tespit edilmesi ve diğer birlikteliklerden ayrılması konusunda çeşitli ölçütler geliştirmişlerdir. Bu ölçütlerden başlıcaları; *anlamsal şeffaflık, anlam özelleşmesi, genelleşme/kalıplaşma, değiştirilebilirlik/yerine konulabilirlik, anlamsal birlik, güdüleme* vs.

2.8.1. Anlamsal şeffaflık

Bu ölçütü anlam bilimsel yaklaşımı benimseyen araştırmacılar kullanmaktadır. Anlamsal şeffaflığa birlikteliğin bütün anlamıyla ilgili olarak bakıldığında birliktelik anlamının öğelerinin anlamlarından çıkarılabilirlik oranını dikkate alınır. Bu ölçüt, özellikle anlambilimsel yaklaşım temelinde deyimler ile eşdizimlilerin belirlenmesinde ve birbirinden ayırımında sıklıkla kullanılmaktadır ve güvenilirliği yüksek bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir(Ağca, 2020a: 59).

Anlamsal Şeffaflık *çözümenebilirlik* olarak da adlandırılabilmektedir. Bu ölçüte göre bir birlikteliğin bütün olarak anlamının çözümenebilirliğine bakılarak da bir derecelendirme yapılabilir. Çözümenebilirliği sıfır olan birliktelikler *deyim*, bileşen anlamları özelleşmiş + özelleşmiş olmasına rağmen çözümenebilirlik oranı deyme göre daha yüksek olan birliktelikler *deyimsel eşdizimlilik*, bileşen anlamları özelleşmiş fakat, çözümenebilirlik oranı deyimsel eşdizimlilikten daha yüksek birliktelikler *sınırlı*

eşdizimlilik olarak sıralandırılır. Açık eşdizimliliğin hiçbir bileşeni özelleşmiş anlamda kullanılmaz (gerçek + gerçek), dolayısıyla tam olarak çözümlenebilir durumdadır. *Açık eşdizimlilikte* ise birliktelik anlamı tamamen şeffaftır. Fakat Ağca'ya göre bu ölçüt büyük ölçüde şeffaf olan *açık eşdizimliliğin* tamamen şeffaf olan *serbest birliktelikten* ayrımı konusunda eksik kalmaktadır (Ağca, 2020a: 59).

2.8.2. Anlam özelleşmesi

Anlamsal şeffaflık ölçütündeki gibi yine bu ölçütü de anlam bilimsel yaklaşımı benimseyen araştırmacılar kullanmaktadır. Bu ölçüt birlikteliği oluşturan öğelerin anlamlarının *özelleşmiş* ya da *gerçek* olup olmadığı ile ilgilenmektedir (Ağca, 2020: 60). O halde bu ölçüt anlamsal şeffaflık ölçütü ile kullanılırsa *deyimse eşdizim*, *sınırlı eşdizim*, *açık eşdizim* türleri birbirinden ayırt edilebilir. Fakat bu ölçüt tıpkı anlamsal şeffaflıkta olduğu gibi *açık eşdizim* ve *serbest birliktelik* ayrımını yapmada eksik kalır(Ağca, 2020a: 60).

2.8.3. Genelleşme/ Kalıplaşma

Eşdizimler, kalıplaşmaya meyilli sözcük birliktelikleridir. Eşdizimin belirlenmesi açısından önemli bir konuma sahip *genelleşme* ise, ilk ya da yeni oluşum adı verilen bir sözcük ya da sözcük birleşmesinin dilin konuşurları tarafından bilinen, tanıdık bir sözlüksel unsur olarak kabul edilmeye başlandığı aşamayı ifade etmektedir (Bauer, 1983: 48; akt. Doğan, 2016: 104). Ağca, genelleşme ölçütünü kalıplaşmanın bir aşaması olarak görmektedir(Ağca, 2020: 61) Genelleşme ölçütü eşdizimlerin tek seferlik sözcük birlikteliklerinden ayırt edilmesinde önemli bir yere sahiptir. Fakat bu ölçüt eşdizimleri; *yalın deyim*, *değişmeceli deyim* ve *birleşik sözcüklerden* ayırt etme konusunda yetersiz kalmaktadır(Doğan, 2016a: 105).

2.8.4. Değiştirilebilirlik/ Yerine konabilirlik

Bu ölçütle sözcük birlikteliklerinin bileşenlerinin başka bileşenlerle değiştirilip değiştirilemeyeceği incelenir. *Serbest birlikteliklerin* bileşenleri kolaylıkla değiştirilebilirken, eşdizimli birlikteliklerin bileşenleri daha zor değiştirilir. Deyimlerdeki bileşenler ise neredeyse hiç değişikliğe uğramaz (Men, 2015, 22 ; akt, Sel, 2020, 31). Değiştirilebilirlik, serbest birleşimlerle sınırlı eşdizim ayrımında kullanılabilecek en önemli ölçüttür(Doğan, 2016a: 118).

2.8.5. Anlamsal birlik

Bu ölçüt eşdizimlerle deyimleri birbirinden ayırt etmek için kullanılır. Eşdizimin anlamı birleşenlerinden çıkarılabiliyorken deyimler anlamsal bütünlüğe sahip oldukları için bileşenlerin anlamından bütüne varılmaz. Örnek olarak *bayrak dik-* eşdiziminin anlamı bileşenlerinden çıkarılabiliyorken *nalları dik-* deyiminde yalnızca bileşenlerin anlamından bütüne varılmaz. Bu ölçüt saf deyimler için geçerli olan bir ölçüt olduğu için eşdizimlerle yarı deyimleri ayırmada yetersiz kalır bu durumda güdüleme ölçeği devreye girer(Sel, 2020: 32).

2.8.6. Güdüleme

Değişmeceli deyimlerle yalın deyimler arasındaki ayrım güdüleme (motivation) ölçütüyle yapılabilir. Güdüleme bir konuşur ya da dinleyicinin bir deyimden ifade ettiği sözlüksel anlamın kaynağını anlayabilme yeteneğini ifade eder (Howarth 1996: 24, akt. Doğan, 2016a: 134). Değişmeceli deyimler, konuşurun deyimden sözlüksel anlamını çıkarabilmesini ve deyimden kaynağını anlamasını sağlayan güdüleyici özelliklere sahiptir (Doğan, 2016a: 134).

2.9. Diğer Sözcük Birliktelikleri

2.9.1. Serbest birliktelikler

Sel'e göre *serbest birliktelikler*; “iki veya daha fazla sözcüğün her birinin anlamını koruduğu, sabit olmayan, kolayca başka sözcükler ile yer değiştirebilen sözcük birliktelikleridir. Örnek: *kütüphaneye git* sözcük birlikteliğinde her iki sözcük de kendi anlamında kullanılmaktadır. *Git* sözcüğü *okula/ işe/ ormana* vs. sözcükleri ile de birliktelik kurabilir. *Ev* sözcüğü de *git-/ gel-/ sal-* vs. fiilleri ile birliktelik kurabilir”(Sel, 2020: 34)

Sel' e göre serbest birliktelikleri eşdizimlerden ayıran en önemli özellik, sözcüklerin anlamsal açıklığı ve başka sözcüklerle daha kolayca değiştirilebilir olmalarıdır(Sel, 2020: 34)

2.9.2. Atasözleri (proverbs)

Milletlerin uzun zaman dilimine yayılan tecrübelerini özlü bir biçimde kalıplaştırarak kendi fertleri arasında kullandıkları, söyleyenleri şahıs bazında bilinmeyen anonim söz

kalıplarına atasözü denir. Atasözleri de tıpkı deyimler gibi ait oldukları milletlerin dini inançlarını, kültürel değerlerini, hayata bakış açılarını, genel felsefelerini, nasıl bir sosyal yapıya ait olduklarını belli bir dereceye kadar yansıtan hatırlanması kolay olan özlü sözlerdir (Demirci, 2021: 239).

Atasözlerinin Özellikleri

1. Atasözlerinin her biri toplumsal yaşam içerisinde bireyden uyması beklenen genel kuralların özelliğini taşır(Yurtbaşı, 2012: V).
2. Atasözleri genellikle iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde şart veya genel düşünce, ikinci bölümde ise ana fikir belirtilir.
3. Atasözlerinin bir bölümünde anlam doğrudan değil, imgili biçimde dolaylı olarak ifade edilir.
4. Atasözlerinde kalıplaşma ve alışılmışlık özelliği bulunur. Yapılarındaki öğelerin yerleri sabittir.
5. Atasözleri kuruluşu bakımından ölçülü ve güzel, anlamı bakımından derin ve geniş içeriğe sahiptir.
6. Atasözleri halkın kıvrak zekâsının ürünüdür.
7. Atasözleri daha çok, sosyal hayattaki çeşitli olaylar üzerinde şekillenmiştir. Bu olaylar: doğal değişimler, insanoğlunun durumu, meslek, umut, halk hayatı gibi konular; insanlık, davranış, karakter, eğitim ve öğretim gibi konular atasözlerinin oluşmasını sağlamıştır.
8. Atasözleri, belirli bir konuda ulaşılan çarpıcı ve keskin sonuçların, derin düşünce ve geniş bir içerikle özetlenmesi olarak düşünülebilir (Karaağaç, 2017: 37).
9. Yapısal olarak atasözleri yargı bildiren cümlelerden oluştukları için bu özellik onları deyimlerden ayırmaya yardımcı olur.
10. Atasözlerinde bol miktarda secî bulunur. Bu tarz atasözleri küçük beyitlere benzer (Demirci, 2021: 240).
11. Bazı atasözleri bir ülkeden çıkıp, çeşitli ülkelere, dillere yayılır. Birçok atasözünün bazı masallar gibi, doğudan alınıp Avrupa'ya yayıldığı bilinmektedir (Aksan, 2009: 39).

Atasözleri ile eşdizimlerin farklarına bakacak olursak atasözleri, kalıp sözler olması yine atasözlerinin daha çok cümle düzeyinde olması ve yargı bildirmesi gibi özellikleri sebebiyle eşdizimlerden ayrılabilir.

2.9.3. Deyimler (idioms)

Dilbilim Sözlüğü adlı yapıtta *deyim (idiom)* "kendisini oluşturan sözcüklerin anlamından ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz kümesi" olarak tanımlanmıştır. Yapısal olarak deyimdeki sözcük sıralaması çokça değiştirilemez; bu nedenle deyimler çoğu kez kalıplaşmış, hazır sözce olarak da adlandırılmaktadır. (İmer, 2011: 85).

Vardar, *deyimi* "bir tür sözlüksel birim oluşturan anlam birim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz" olarak tanımlar(örn. küplere binmek) (Vardar, 2007: 71).

Demirci'nin tanımına göre *deyim* "bir duyguyu, düşüncüyü veya durumu ifade etmek için birden fazla dil unsurunun bir araya getirilmesiyle oluşturulan kalıplaşmış söz gruplarıdır" (Demirci, 2021: 237).

Aksan'a göre *deyimi* "Bir dilin sözvarlığının en önemli öğeleri arasında yer alan deyimler, o dili konuşan toplumun maddi ve manevi kültürünü, algılama, anlatım ve imgelem gücünü, nükte eğilimini bütünüyle ortaya koyan sözler" şeklinde tanımlar(Aksan, 2005 :96).

Deyimlerin Özellikleri

1. Deyimlerde kullanılan kelimeler genellikle yan anlam veya mecaz anlam kazanmışlardır.
2. Deyimler ifadeye zenginlik katan özlü sözlerdir.
3. Deyimler anonimdir.
4. Deyimlerdeki kelimeler bazen gerçek anlamlarıyla kullanılabilir(Demirci, 2021: 237).
5. Deyimler de eşdizimler gibi bir dilden başka bir dile çevrilmesi çok güçtür(Kumanlı, 2016: 198)
6. Deyimler toplumların kendi kültürlerini yansıtır.
7. Mazileri çok eskiye dayandığı ve uzun bir zaman dilimine yayılmış olarak kullanıldıkları için iyice kalıplaşan deyimlerdeki kelimeleri eş anlamlılarıyla bile değiştirmek zordur.

8. Deyimler, çekimlenmiş dil unsurlarıyla bitmiş cümle olmaktan ziyade tam yargı bildirmeyen yan cümlecikler şeklindedir.

9. En belirgin özellikleri -mAk mastar ekiyle bitmeleridir: sırtını dönmek, eşeğin aklıma karpuz kabuğu düşürmek, ayıyı vurmadan yağın bölmek, diş göstermek vs. (Demirci, 2021: 238).

10. Nadiren cümle şeklinde deyimler de vardır: iğne atsan yere düşmez, atı alan Üsküdar'ı geçti, kızım sana söylüyorum gelinim sen anla, hem suçlu hem güçlü vs. (Demirci, 2021: 239).

Karaağaç'a göre bir *deyimin* anlamının kaynağı, dilin ve dili kullananların geçmişinde yatmaktadır. Bu yüzden, bugün bir sözlük birimi haline gelmiş bir deyim anlam yapısı, diğer sözlük birimleri gibi, ancak köken bilgisi çalışmalarıyla açığa çıkarılabilir. (Karaağaç, 2017: 36)

Aksan' a göre *deyim* “dili konuşan toplumun anlatımdaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir. Deyimler kimi zaman yüzyıllar boyunca hiç değişmeden, kimi zaman sözcüklerinde yenilenmelerle yaşamakta, yeni deyimler de aktarılabilmektedir.” (Aksan, 2015: 39)

Aksan, deyimlerin ne denli bizden, ne ölçüde bizim öz malımız olduğunu anlamak için başka Türk lehçelerine de bakmak gerektiğini belirtir. Bugün Türkiye Türkçesinden oldukça uzaklaşmış bulunan Kazak lehçesine bakarsanız “kızım sağan söyleyin kelinim sen tında” “kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla [ışit]” deyiminin yaşadığına tanık oluruz. Türkmen lehçesinde aynı deymi “gızım sana aydyan, gelnim sen eşit” şeklinde var olduğu görülmektedir (Aksan, 2015: 40)

Deyimler ile eşdizimlerin farklarına bakacak olursak deyimlerin mecaz anlamda kullanılması, deyimlerin anlamsal yönden şeffaf olmayışları, değiştirilemeyen kalıp sözler olması gibi özellikleri sebebiyle eşdizimlerden ayrılır (Sel, 2020: 35).

2.9.4. İkilemeler (reduplication)

Dilbilim Sözlüğü adlı yapıtta *İkileme*, “bir tabanın belirli bir parçasını ya da tamamını yineleyerek, bu tabandan başka ek ve sözcükler türetme süreci” olarak tanımlanmaktadır. Yineleme de denilmektedir (İmer, 2011: 154).

Vardar’a göre *ikileme* “anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanmak olarak tanımlanmıştır (örn. ölen ölene, güzel güzel, ev mev, vb.) (Vardar, 2007: 119).

Aksan *ikilemelerin* Türk Dilinde sıkça kullanılmasının önemli bir özellik olduğunu ve *ikilemelerin* gerek yapı, gerekse sözcük türlerinin kullanımı bakımından çok zengin örneklerle ortaya çıktığını, çok güçlü bir anlatım sağladığını belirtmektedir (Aksan, 2015: 67).

Sel, çalışmasında *ikileme* öbeklerinin eşdizimli yapılarla karıştırılmaması gerektiğini belirtir. Çünkü eşdizimli yapılarda *ikilemeler* gibi eş görevli sözcükler kullanılmaz, bileşenler yinelenmez. *İkilemeler* anlamsal olarak birlik sağlarken, eşdizimler anlamsal birlik sağlamazlar. Fakat *ikilemeler* başka bileşenlerle birliktelik kurup eşdizimli yapılar ya da deyimler oluşturabilmektedirler. Örnek olarak, *eb bark* *ikilemesi* *eb bark yarat*- “ev bark inşa ettir-“ eşdizimli birlikteliğini, *ot sub* *ikilemesi* *ot sub* kıl- “düşman et-“ deyimini oluşturmaktadır.

2.9.5. Bağdaştırma ve Alışılmamış Bağdaştırma

Birden çok sözcüğün bir araya gelmesine bağdaştırma denir. Kelimeler belirli işlevlerle yan yana gelerek tamlamalar, cümleler vb. birimler oluşturmaktadır: çay bardağı, nisan yağmuru vb. Bunların hepsi bağdaştırmadır ve toplumun her kesimi tarafından anlaşılabilirdi için bunlara *alışılmış bağdaştırma* denir. Alışılmış bağdaştırmaları, anlamlandırmakta zorluk yaşamayız “bebek süt içiyor, öğretmen okula gidiyor vb.” bu örneklerdeki gibi bu tarz birleşmeleri kolaylıkla anlamlandırabiliriz.. Fakat bu cümlelerin öğeleri değiştirilip “bilgisayar süt içiyor, masa okula gidiyor vb.” denilirse bu kullanımlar farklı algılanır. Çünkü bu türden kullanımlar yaygın olmayan kullanımlardır. Bu birliktelikler, *alışılmamış bağdaştırma* olarak adlandırılır (Yel, 2016:4).

Alışılmamış bağdaştırma, bilim/sanat zemininde şöyle açıklanabilir. “Sanatçı günlük dilde kullanılması mümkün olmayan garipsenecek bir ilişkilendirme ile sözcüklerin çağrışımlarından yararlanarak mantığa aykırı yeni bağdaştırmalar yapabilir. Bunlar dilbilgisi kurallarına uysalar bile mantığa aykırıdır” bu tür ilişkilendirmelere *alışılmamış bağdaştırma* denir (Özkan: 71).

Aksan ise alışılmamış bağdaştırmayı şöyle tanımlamıştır: “Sözcüklerin anlamsal belirleyicileri ve anlam ayırıcıları yönünden alışılmışın dışında, genellikle okuru

şaşırtacak ve ilk anda yadırgayacak biçimde bağdaştırılmasına *alışılmamış bağdaştırma* denir” (Aksan, 1995: 75).

Yazın dünyasındaki yazarlardan birçoğu, imgelerinde yarattıkları deyim, anı ve betimlemeleri, okuyucu ya da dinleyicilerine aktarabilmek için kimi biçimleri, genel dil yetisi içinde olmakla birlikte, dili kullananlarca alışılmamış bağdaştırmalar ve betimlemeler biçiminde kullanırlar, ya da tümce kalıplarının duyulmamış biçimlerini sıralarlar (Özünü, 2001: 25). Bu tür kullanımlar okuyucu tarafından tuhaf karşılanır.

Dili kullanmak yeni buluşlar, alışılmamış bağdaştırmalar ve yeni şeyler üretmeyi gerektirir. 20. yüzyılın son yarısında kimi dilbilimcilerin bulgularına göre, yazarlar geleneksel kuralları zorlayarak kendi aralarında yeni yan tür ve biçimlerin doğmasına yol açmışlardır (Özünü, 2001: 166).

Türk şiirinde de hemen hemen her dönemde sözü etkili kılmak amacıyla alışılmamış bağdaştırmalar kullanılmıştır. Alışılmamış bağdaştırmalar günlük dilde pek kullanılmasa da mantığa aykırı olan fakat şiire zenginlik katan birleşmelerdir. Alışılmamış bağdaştırma, Türk şiirinde özellikle 18. yüzyılda Sebk-i Hindi akımıyla yoğun olarak görülmüş, ardından modern şiirde İkinci Yeniciler tarafından da fazlaca kullanılmıştır (Yel, 2016: 5).

“Gökyüzünü katlayıp bir köşeye koymuştuk”

(Cemal Süreya, “Hamza”, Üvercinka, 36)

“Güneşin linç edildiği bir akşam”

(Cemal Süreya, “Bun”, Üvercinka, 58)

Yine Atilla İlhan’ın şiirlerinde de bir çok alışılmamış bağdaştırma örneği bulunmaktadır.

“pançak pançak şiirler tüküreceğim.”

(Atilla İlhan, “İstanbul Ağrısı” , ben sana mecburum, 11)

“Kanatları parça parça bu ağustos geceleri

Yıldızlar kaynarken”

(Atilla ilhan, “İstanbul Ağrısı” , ben sana mecburum, 11)

Günümüzde farkındalık yaratmaya çalışan modern şiir İkinci Yenicilerle birlikte bazı eleştirmenlere göre haddini aşarak anlamsızlaşma yoluna girmiştir. İkinci Yeni şairleri, okuyucu ve dinleyiciye yeni oluşumlar yaratmak amacıyla, dilin bütün olanaklarından yararlanmaya çalışmışlardır. Bu nedenle, dildeki öğeleri ses, biçim, sözdizimi ve anlam bakımından daha farklı bir kullanıma dönüştürerek şiir dilini hem dilbilgisi hem de anlamla ilgili sapmalar üzerine kurmuşlardır(Geçgel, 2004: 4). Gerçekte modern şiirin imgelerle yüklü mecaz ve yan anlamların fazlaca kullanılması nedeniyle sanatçıların şiirlerini anlamak güç hale gelmiştir. Modern şiirde alışılmamış bağdaştırmaların çokça kullanılmasının amacı farklı ve özgün bir anlatım yaratmaktır. Yine modern şiirden önceki dönemde 18. yüzyıl Sebk-i Hindi akımının önemli temsilcilerinden biri olan Şeyh Galip etkili bir anlatım oluşturmak amacıyla eserlerinde alışılmamış bağdaştırmalara çokça yer vermiştir (Yel, 2016:5).

“Gül ruhları *cennet-i tebessüm*”

(Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk, 119)

“Gizli *öpüşüp gül ü karanfil*

Nergislere *el salardı sümbül*”

(Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk, 158)

Bağdaştırmaları, eşdizimle birlikte değerlendirecek olursak Bülent Özkan bu konuda, dilde yaygın olan ve kullanıldığında yadırganmayan *alışılmış bağdaştırma* ile dilde yaygın olmayan ve kullanıldığında yadırganan *alışılmamış bağdaştırmaları*, eşdizimliliği belirginleştiren kavramlaştırmalar olduğunu düşünür. Yine Özkan’a göre; “alışılmış bağdaşıklık ve alışılmamış bağdaşık yapıların dağılımsal olarak bir araya gelmeleri, eşdizim kavramını oluşturan nedenliliktir” (2007: 31).

Ünlü edebiyat eleştirmeni Riffaterre, alışılmamış bağdaştırmalara, sözcük yinelemelerine, eşdizimli yapılara, biçim bilgisel sapmalara ve söz sanatları üzerinde durmuş ve bütün bunlara *bağdaştırma* adını vermiştir (Riffaterre, 1959: 154; akt. Özönlü, 2001: 84).

2.9.6 Birleşik Sözcükler

Karaağaç'ın *Dil Bilimleri Terimleri Sözlüğü* adlı yapıtında *birleşik sözcük* terimi “Bir kavram ya da nesneyi karşılamak amacıyla, anlam değerlerini yitiren iki veya daha çok sözün birleştirilmesi ile oluşturulan yeni sözlerdir.” şeklinde tanımlanmıştır (Karaağaç, 2018: 207).

İsim+isim eşdizim kalıbından bahsederken Doğan'a göre bu mevzunun tartışmalı bir mevzu olduğundan eşdizim kalıpları bölümünde bahsetmiştik. Doğan, eşdizimliklerin tartışmalı bir konu olduğunu belirttikten sonra, hem Türkçede hem de diğer dillerde birleşik sözcük olarak kabul edildiğini belirterek, bu tür yapıların sözlükselleşme derecelerine göre incelenmesi gerektiğini belirtir. Yine Doğan'a göre; Türkçede, birleşik isim olarak kabul edilip sözlüğe girmemiş sözcük birleşmelerinden *köy yumurtası*, *ekmek bıçağı*, *köy kahvaltısı*, *meyve tabağı* gibi sözcük birleşmeleri isim+isim kalıbında olan eşdizimliler olarak görülebilir (Doğan, 2016a: 28).

Sel'e göre; *birleşik sözcükler* kurdukları birlikteliklerle bir kavrama ad olup yeni bir üretim yaparken eşdizimli birliktelikler yeni bir kavram adı oluşturmaz, yeni bir üretim yapmaz buna örnek olarak; *ağır* ve *vasıta* sözcükleri ile kurulan *ağır vasıta* birlikteliği yeni bir kavramı ifade edip başka bir sözcük oluştururken: *ağır* ve *söz* sözcükleri ile kurulan *ağır söz* birlikteliği yeni bir kavrama ad olmayıp, eşdizimli bir yapı oluşturmuştur (Sel, 2020: 37).

3. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde Harezmi Türkçesine ait *Mukaddimetü'l Edeb* (Paris, *Şuşter*, *Yozgat nüshaları*), *Kıyasu'l Enbiya*, *Muînü'l- Mürîd*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Nehcü'l Ferâdis*, *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi*, *Sirâcü'l Kulûb*, *Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri*, *Harezmi Türkçesi Fal Kitabı* adlı eserler üzerinde eşdizim çalışması yapılmıştır.

A

aç-: “açmak, belli etmek, ortaya çıkarmak”

aç- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

başın aç-: “başını açmak, baş örtüsünü açmak”

“hadice *başın açtı* takı aydı bar mu” (KE193v/21)

“Hatice başını açtı ve sordu: var mı?”

“adağ tizge tegrü bileki *başı açar* bolsa ma'zür” (MM72/1)

“Dizine kadar ayağını, bileğini, başını açmasında sakınca yoktur.”

başın aç- eşdiziminde kullanılan *baş* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D33'te geçer (Tekin, 2020: 44). Sözlükte “baş, kafa, ilk, ön kısım, uç, önder, lider” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 80). *baş* kelimesi “baştaki örtü” anlamında kullanılmış, bu şekilde özel bir anlam kazanmıştır. *aç-* fiili ile birleşerek “başta bulunan örtüyü açmak, saçta bulunan örtüyü kaldırmak” anlamında kullanılır.

çêçek aç-: “çiçek açmak”

“zeliha yūsufğa keldi ve aydı yā yūsuf būstān yawlağ körklenmiş türlüg *çêçek açılmış*” (KE80r/10)

“Zeliha Yusuf'a geldi ve söyledi: Ya Yusuf bahçe çok güzelleşmiş türlü (türlü)çiçek açmış.”

“*çêçekler* açılıp būstānlar bēzenip turur” (SK61b/14)

“Çiçekler açılmış, bahçeler bezenmiştir.” (Yaman, 2016: 219)

çêçek aç- eşdiziminde kullanılan *çêçek* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 225). *aç-* ögesi *çêçek* ögesine göre daha özel bir anlam kazanmıştır. *çêçek* kelimesi *aç-* fiili ile birleşerek “çiçek açmak” anlamında kullanılır.

elig aç-: “savaşmaya başlamak, savaş açmak”

“ol ödde kim yalavaç‘aleyhi’s-selām *elig açmış* erdi kâfirler üze”(HKT120a/4)

“O zamanda peygamber a.s kafirlerin üzerine savaş açmıştı.”

elig aç- eşdiziminde kullanılan *elig* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D32’de geçer (Tekin, 2020: 44). *elig* kelimesi *aç-* fiili ile birleşerek “savaşmaya başlamak, savaş açmak, sefer düzenlemek” anlamında kullanılır (Şimşek II., 2020:157).

fal aç-: “fal açmak, fal bakmak, kitap açmak”

“munı yahşı mu kıldım yawuz mu kıldım bileyin tēp muşhaf aldı *fāl açtı*” (KE248v/14)

“Bunu iyi mi yaptım kötü mü yaptım bileyim deyip Mushaf’ı aldı, fal baktı.”

fal aç- eşdiziminde kullanılan *fal* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5613’te geçer (Arat, 2018: 934). Sözlükte “uğur; talih deneme; kahve fincanına, iskambile bakmak gibi birtakım garip usullerle insanın talihine ait şeyler söyleme” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1982: 298). Fal Türkler tarafından çok eski zamanlardan beri bilinmektedir. İslamiyet öncesinde Türk boyları fal bakmak amacıyla bir çok yöntem geliştirerek “kürek kemiği falı”, “aşık kemiği falı”, “kumalak falı”, “kurban eti falı” ve “ateş falı” gibi çeşitli fal bakma yöntemlerini kullanmıştır (İnan 2015: 151–159). Türklerin islamiyeti kabulünden sonra “geleceğin sadece Allah tarafından bilineceği inancı” var olmasına karşın, gelecek hakkında bilgi sahibi olma isteği, gelecekle ilgili bazı tahminler yapma isteğini doğurmuştur. (Temizkan, 2007: 70) Bu nedenle birçok fal çeşidi yanında Kur’an-ı Kerim aracılığıyla fal bakılmaya başlanmıştır. *fal* kelimesi *aç-* fiili ile birleşerek “fal bakmak, fal açmak, kitap açmak” anlamında kullanılır. İlgili metinde geçen (KE248v/14) fal çeşidi Kur’an falıdır.

gül aç-: “gül açmak”

“iy bülbül *açıldı gül* kilip yaz” (HŞ225/4)

“Ey bülbül! İlkbahar gelip güller açıldı.”

gül aç- eşdiziminde kullanılan *gül* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Ünlü, 2012b: 275). Sözlükte “gül, çiçek” anlamındadır (Üşenmez, 2006: 214). *gül* kelimesi *aç-* fiili ile birleşerek “güllerin ortaya çıkması, güllerin belirmesi, goncanın güle dönmesi” anlamında kullanılır.

‘ibāret aç-: “ konu açmak”

“mübārek nefesdin ‘*ibāret açıp ...*” (MM385/1)

“Mübarek nefesten konu açıp ...”

‘ibāret aç- eşdiziminde kullanılan *‘ibāret* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Ünlü, 2012b: 308). Sözlükte “ibare, söz, laf, ibaret, mevcudiyet, izah, şerh” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 246). *‘ibāret* kelimesi *aç-* fiili ile birleşerek “konu açmak, söz açmak, bir konuyu gündeme getirmek” anlamında kullanılır.

köñül aç-: “ ferahlamak, içi ferahlamak”

“şafā şıdķ u şöħbet *köñül*ni *açar*” (MM328/1)

“Safa, doğruluk ve sohbet gönlü açar.”

köñül aç- eşdiziminde kullanılan *köñül* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “gönül, yürek, hafıza, akıl” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 343). *köñül* kelimesi *aç-* fiili ile birleşerek “kalbini açmak, içini açmak, yüreğini ferahlatmak, içini ferahlatmak, içini dökmek” anlamında kullanılır.

oruç aç-: “oruç açmak”

“oruç tutğan *oruç açdı*” (ME14/8)

“Oruç tutan, orucunu açtı”

oruç aç- eşdiziminde kullanılan *oruç* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. *oruç* kelimesi *aç-* fiili ile birleşerek “oruç açmak, oruç ibadetini akşam ezanının okunmasıyla beraber sonlandırmak” anlamında kullanılır.

rūze aç-: “oruç açmak”

“ibrāhimka konuk istemek fariza erdi konuqsuz *rūze açmas* erdi” (KE59r/18)

“İbrahim’e konuk istemek farzdı, (o)konuk olmadan oruç açmazdı.”

rūze aç- eşdiziminde kullanılan *rūze* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 38/92a1’de geçer (Ata, 2019: 155). Sözlükte “oruç” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 487). *rūze* kelimesi *aç-* fiili ile birleşerek “orucu açmak, oruç ibadetini tamamlamak, orucunu bozmak” anlamında kullanılır.

sufra aç-: “sofra açmak, sofrta kurmak, ziyafet vermek”

“*sufralar açtılar* türlü türlü ta‘āmlar tenāvul kıldılar”(NF429/15)

“Ziyafet verdiler, türlü türlü yemekler yediler.”

sufra aç- eşdiziminde kullanılan *sufra* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 366). Sözlükte “sofra, yemek” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 533). *sufra* kelimesi *aç-* fiili ile bir araya gelerek “sofra hazırlamak, yemek hazırlamak, ziyafet vermek, yemek vermek” anlamında kullanılır.

tamar aç-: “damar açmak”

“... i‘timād kıldı anıñ üze *tamar açdı*” (ME/P204a10)

“... Güvendi ve bunun üzerine damar açtı.”

tamar aç- eşdiziminde kullanılan *tamar* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 668). Sözlükte “damar krş. tamur, tamır” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 563). *tamar* kelimesi *aç-* fiili ile bir araya gelerek “damar açmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 563).

vilāyet aç-: “vilayet açmak, il açmak, feth etmek, ele geçirmek, il almak, memleket almak”

“bu ıarık birle üküş *vilāyatlarını açtılar*”(NF112/2)

“Bu yolla birçok memleket (ele geçirdiler) aldılar.

vilayet aç- eşdiziminde kullanılan *vilayet* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB A13'te geçer (Arat, 2018: 92). Sözlükte “vilayet, il, memleket” anlamındadır. *vilayet* kelimesi *aç-* fiili ile bir araya gelerek “feth etmek, ele geçirmek, il açmak, il almak, memleket almak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 648).

yolını aç-: “yolunu açmak”

“*açtı anıñ yolını*” (ME106/3)

“Onun yolunu açtı.”

yolını aç- eşdiziminde kullanılan *yol* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9'da geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “yol, tarik, doğru yol, hareket tarzı” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 692). *yolını* kelimesi *aç-* fiili ile birleşerek “yolunu açmak, önünü açmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 4929'da rastlanır (Arat, 2018: 834).

açığ: “acı, ızdırap, elem”

açığ kelimesi taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

cān açığ: “can acısı”

“mēn işitmiş turur men *cān açığ* katığ açığ turur”(SK60b/2)

“Ben işittim ki can acısı çok acı verir.” (Yaman, 2016: 218)

cān açığ eşdiziminde kullanılan *cān* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1'de geçer (Ata, 2019: 48). Sözlükte “can, ruh, samimi, içten” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 119). *cān* kelimesi *açığ* kelimesiyle birleşerek “can acısı, ızdırap çekmek” anlamında kullanılır.

ölüm açığ: “ölüm acısı”

“*ölüm açığ* nè ėmdi bildim” (SK60b/10)

“Ölüm acısını şimdi öğrendim.” (Yaman, 2016: 218)

ölüm açığ eşdiziminde kullanılan *ölüm* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D29'da geçer (Tekin, 2020: 44). *ölüm* kelimesi *açığ* kelimesiyle birleşerek “ölüm acısı, ölümle duyulan acı” anlamında kullanılır.

ak (I) : “beyaz”

ak kelimesi taban öge olarak *saç sakal* birleşimi ile dizimlenmiştir.

saç sakal ak: “saçı sakalı ak olmak”

“veli *saç sakal ak* ...” (MM39/1)

“Saçı ve sakalı ak ermiş kişi ...”

saç sakal ak eşdiziminde yer alan *saç sakal* birleşimi bir ikilemedir (Toprak, 2005: 279). *saç* kelimesine Orhun Türkçesi metinlerinden BK G12’de geçer (Tekin, 2020: 72). *sakal* kelimesi ise Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 574). *saç sakal* ikilemesi *ak* kelimesi ile birleşerek “saçı sakalı ak, saç sakalı beyaz, ak sakallı, yaşlı kişi, ermiş kişi” anlamında kullanılır.

ak- (II): “akmak”

ak- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

kan ak-: “kan akmak, kan akıtmak, kan dökmek”

“acığlık birle ‘aşık *kanın akıtur*”(HŞ3445/4)

“Acı vererek âşığın kanını akıtır.”

kan ak- eşdiziminde kullanılan *kan* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D24’te geçer (Tekin, 2020: 42). Sözlükte “kan” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 284). *kan* kelimesi *ak-* fiili ile birleşerek “kan akmak, kanın damarın dışına akması” anlamında kullanılır.

yaş ak-: “gözden yaş akmak, gözden yaş dökülmek, ağlamak”

“*aktı yaş* yanaştı aña” (ME160/8)

“ (Gözünden) yaş aktı, ona yanaştı.”

yaş ak- eşdiziminde kullanılan *yaş* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). *yaş* kelimesi *ak-* fiili ile birleşerek “yaş akmak, yaş gelmek, göz yaş akıtmak, ağlamak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 668).

al-: “almak”

al- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

bekāret al-: “bekaretini almak”

“kızın *bekāretin aldı*” (ME/Y64a5)

“Kızın bekaretini aldı.”

bekāret al- eşdiziminde kullanılan *bekāret* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Harezmi Türkçesi metinlerinden başlayarak kullanılan bu kelime sözlükte “bekāret, kızlık krş. biķāret” anlamındadır. *bekāret* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “bekaretini bozmak, kızlığını gidermek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 86).

cān al-: “can almak, öldürmek”

“taķdir andağ kıldım kamuğ tınığların *cānın* saña *aldurğay* men” (KE5v/21)

“Bütün canlı varlıkların canını sana aldıracağım, ben öyle takdir kıldım.”

“Melekü’l- Mevt bir ferişte turur kim tēnri ‘azze ve celle müvekkel kılmış halklar *cānını almağa*.” (SK17a/15)

“Melekü’l Mevt Tanrı’nın ‘azze ve celle kulların canını almaya vekil kıldığı melektir.” (Yaman, 2016: 184)

“*cān aldı* andın Tanrı öldi” (ME194/7)

“Tanrı onun canını aldı, öldü.”

cān al- eşdiziminde kullanılan *cān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1’de geçer (Ata, 2019: 48). Sözlükte “can, ruh, samimi, içten” anlamındadır. *cān* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “can almak, öldürmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 119). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/43b3’te rastlanır (Ata, 2019: 51).

diyet al-: “diyet almak, bedel ödemek”

“bir kişi aning kaçadaşını öldürdi yalavaç *diyet aldı*”(HKT224b/6)

“Bir kişi onun kardeşini öldürdü, peygamber (ondan) diyet aldı.”

diyet al- eşdiziminde kullanılan *diyet* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/59a1’de geçer (Ata, 2019: 13). Sözlükte “diyet, kan bahası” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 150). *diyet* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “karşılık almak, bedel almak, bedel ödemek” anlamında kullanılır.

fāyida al-: “fayda görmek, fayda sağlamak”

“atıñ ‘ālamda münteşir bolğay taķı üküş kimerse-ler sendin *fāyida alğay* tēp ta‘ bir kıldı”(NF352/17)

“Adın kâinatta yayılacak ve birçok kimse senden fayda sağlayacak.”

fāyida al- eşdiziminde kullanılan *fāyida* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 209). Sözlükte “fayda, yarar” anlamındadır. *fāyida* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “faydasını görmek, yararını görmek, yaralanmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 188).

‘ibret al-: “ibret almak, ders almak”

“ķavluhu ‘*ibret alğıl*” (KET152b/12)

“Allah’ın sözünden ders al.”

“haķ te‘ālānıñ ķudratını körüp iñen ta‘accub kıldı taķı ‘*ibret aldı* yüz altunı ol ĥatunğa bērdi”(NF205/11)

“Cenabıhakk’ın, gücünü görüp çok şaşırdı, ders aldı ve yüz altını o kadına verdi.”

“bakıp ‘*ibret alurlar* irdi andın”(HŞ2650/10)

“Bakıp ondan ibret alırlardı.”

‘ibret al- eşdiziminde kullanılan *‘ibret* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 6174’te geçer (Arat, 2018: 1020). Sözlükte “ibret, ders” gibi anlamlara gelmektedir. *‘ibret* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “ibret almak, ders almak, ders çıkarmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 247).

i‘tibār al-: “dikkate almak”

“ħaķıķat üze anıng içinde *i‘tibār alğū* nirse bar”(HKT306b/4)

“Şüphesiz ki onda dikkate alınacak bir şey var.”

i'tibār al- eşdiziminde kullanılan *i'tibār* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 236). Sözlükte “itibar, önem verme, saygı gösterme, ibret, ibret alma” gibi anlamlara gelmektedir. *i'tibār* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “ibret almak, ders almak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 270).

kız al-: “kız almak, kızla evlenmek”

“Ey karındaş biziñ muhammed ulğaydı *kız alur* vakti boldı”(KE186v/4)

“ Ey kardeş, bizim Muhammed büyüdü kız alma vakti geldi.”

“miñ altun harc kıldı bir körklüg *kız aldı*”(NF424/9)

“Bin altın verdi, güzel bir kız aldı.”

“adın *kız alma* timiş”(HŞ1990/2)

“Başka kız alma demiş.”

kız al- eşdiziminde kullanılan *kız* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D24'te geçer (Tekin, 2020: 42). *kız* kelimesi *al-* fiili ile birleşerek “evlenmek, kızla evlenmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 323). Bu eşdizime Orhun Türkçesi metinlerinden BK K9'da rastlanır (Tekin, 2020: 54).

kiginçin al-: “öç almak, intikam almak”

“ersedin *kiginçin aldı*”(ME/Y88b1)

“Erkenden intikamını aldı.”

kiginçin al- eşdiziminde kullanılan *kiginç* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 379). “öç” anlamına gelmektedir. *kiginçin* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “öç almak, cezalandırmak” anlamında kullanılır (Ayaz, 2020: 603).

mirās al-: “miras almak, varis olmak”

“dāvūt yalavaç tahtını *mirās almış* êrdi” (KE146r/2)

“Davut peygamberlik tahtını, miras almıştı.”

mirās al- eşdiziminde kullanılan *mirās* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB B14’te geçer (Arat, 2018: 1200). *mirās* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “miras almak, varis olmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 395). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT/28 44a1’de rastlanır (Ata, 2019: 30).

öç al-: “öç almak, intikam almak, cezalandırmak”

“*öç almak* kurtardı anı Tanrı yavuzlukdın” (ME14/8)

“Öç almak onu Tanrı’nın gazabından kurtardı.”

öç al- eşdiziminde kullanılan *öç* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “nefret, öç, kin, öfke” anlamındadır (Wilkens, 2021: 521). *öç* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “öç almak, intikam almak, cezalandırmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT/29 53b3’te rastlanır (Ata, 2019: 42).

ögüt al-: “ögüt almak, nasihat almak, öğüdü dinlemek”

“*ögüt algıl* mekkege bargıl” (KE245v/13)

“Öğüt al, Mekke’ye git.”

“yanladı ot *ögüt aldı*” (ME146/5)

“Ateş alevlendi, öğüt aldı.”

ögüt al- eşdiziminde kullanılan *ögüt* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 526). *ögüt* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “ögüt almak, nasihat almak, öğüdü dinlemek” anlamında kullanılır.

reng al-: “yeni bir renk kazanmak, renk değiştirmek”

“hava altun kümüş tig *reng aldı*”(HŞ4085/10)

“Gökyüzü altın ve gümüş rengini aldı.”

reng al- eşdiziminde kullanılan *reng* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 343). Sözlükte “renk, beniz, tarz, hal” anlamındadır. *reng* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “rengini almak, rengi benzemek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 482).

tutuğ al-: “rehin almak, tutsak etmek”

“*tutuğ aldı*”(ME/P205b10)

“Rehin aldı.”

tutuğ al- eşdiziminde kullanılan *tutuğ* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 753). Sözlükte “rehin, tutsak” gibi anlamlara gelir (Ünlü, 2012a: 608). *tutuğ* kelimesi *al-* fiiliyle birleşerek “rehin almak, tutsak etmek” anlamında kullanılır.

arığ: “temiz, günahsız”

arığ sözcüğü taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

arığ ew: “Allah’ın evi, kabe, temiz ev, kutsal ev”

“bu *arığ ewüñi* düşmanlardin saklağı”(NF42/13)

“Kâbe’yi düşmanlardan koru.”

arığ ew eşdiziminde kullanılan *ew* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D32’de geçer (Tekin, 2020: 66). *ew* kelimesi *arığ* sözcüğü ile birleşerek “Allah’ın evi, kabe, temiz ev, kutsal ev” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 49).

arıklık nişanı: “kurtuluş emaresi, kurtuluş göstergesi”

“*arıklık nişanı* şehadet bile idi zikri aytu kirür sine ol”(MM64/3)

“Kurtuluşun emaresi şehadet getirerek, Allah’ı zikrederek mezara girmektir.”

arıklık nişanı eşdiziminde kullanılan *nişan* ögesi Farsça kökenlidir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “iz, alamet, nişan, el işareti” anlamındadır (Wilkens, 2021a: 492). *nişan* kelimesi *arığ* sözcüğüyle birleşerek “kurtuluş emaresi, kurtuluş göstergesi” anlamında kullanılır.

arığ pāk: “temiz, arı, parlak”

arığ pāk ikilemesi taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

arığ pāk kelām: “Allah kelamı, temiz pak kelam, temiz pak söz”

“*arığ pāk kelām* tümen miñ dürüd u tañiyyet selām tégürgil”(MM6/1)

“Temiz ve saf kelimı, binlerce dua ve selamı ulaştır.”

arıĝlık pāk kelām eşdiziminde kullanılan *kelām* ögesi Arapça kökenlidir. Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/25a2’de geçer (Ata, 2019: 872). Sözlükte “Allah kelimı, Kur’an-ı Kerim, söz, kelim” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 306). *kelām* kelimesi *arıĝ pāk* ikilemesiyle birleşerek “Allah kelimı, temiz pak kelim” anlamında kullanılır.

arıĝ pāk ruh: “temiz pak ruh”

“ilāhi *arıĝ pāk ruhı*ña tēgür” (MM403/2)

“Allah’ım onun temiz pak ruhuna ulaştır.”

arıĝlık pāk ruh eşdiziminde kullanılan *ruh* ögesi Arapça kökenlidir. Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 27/11a1’de geçer (Ata, 2019: 27). Sözlükte “ruh, can” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 486). *ruh* kelimesi *arıĝ pāk* ikilemesiyle birleşerek “temiz pak ruh” anlamında kullanılır.

aş-: “asmak”

aş - fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

dārķa as-: “daraĝacına asmak”

“bu oĝlanı *dārķa* astılar” (SK67b/2)

“Bu çocuĝu daraĝacına astılar.” (Yaman, 2016: 223)

dārķa as- eşdiziminde kullanılan *dār* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. Sözlükte “dar ağacı” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 141). *dār* kelimesi *as-* fiiliyle birleşerek “dar ağacına asmak” anlamında kullanılır.

yêlûk aş-: “bayrak asmak, bayrak takmak”

“aydı *yêlûk aşĝıl*” (KE125r/17)

“(O) Söyledi: bayrak as.”

yêlûk aş- eşdiziminde kullanılan *yêlûk* ögesi Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. Sözlükte “bayrak” anlamındadır. *yêlûk* kelimesi *as-* fiiliyle birleşerek “bayrak asmak, bayrak takmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 677).

aşur-:“aşırmaq, çıkarmak”

aşur- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

köke aşur-: “göge çıkarmak, göge yükseltmek”

“ferişteler hülle keltürüp ‘azizlik birle *köke aşururlar*” (SK17a/15)

“Melekler giysi getirip hürmetle göge çıkarırlar.” (Yaman, 2016: 195)

köke aşur- eşdiziminde kullanılan *kök* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D3’te geçer (Tekin, 2020: 38). *köke* kelimesi *aşur-* fiiliyle birleşerek “göge çıkarmak, göge yükseltmek” anlamında kullanılır.

tahtқа aşur-: “tahta çıkarmak”

“özi tahtın tüşti tağı imām şāfi’ini *tahtқа aşurdı*.”(NF204/11)

“Kendisi tahttan indi ve İmam-ı Şafii’yi tahta çıkardı.”

tahtқа aşur- eşdiziminde kullanılan *taht* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB A15’te geçer (Arat, 2018: 107). *tahtқа* kelimesi *aşur-* fiiliyle birleşerek “tahta çıkarmak” anlamında kullanılır.

at-: “atmak, fırlatmak, bırakmak, salmak”

at- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

қur’a at-: “kura çekmek”

“seferқа barsa kezig tutar erdiler *қur’a atar* erdiler қayunung қur’ası çıkса anı iletür erdiler”(HKT253b/5)

“Yola çıkacaklarında sırayla kura çekerlerdi, kurada hangisi çıkarsa onu götürürlerdi.”

қur’a at- eşdiziminde kullanılan *қur’a* ögesi Arapça kökenlidir. Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/38a2’de geçer (Ata, 2019: 96). *қur’a* kelimesi *at-* fiiliyle birleşerek “kura çekmek” anlamında kullanılır.

оқ at-: “ok atmak, ok fırlatmak”

“*okın* alıp *atdı*” (KE44r/12)

“Oku alıp attı.”

“ andın *ok* birle *attılar*” (SK67b/2)

“Ondan sonra ok attılar.” (Yaman, 2016: 223)

“kılıp teslimiyet *ok atıp*”(MM235/1)

“ Teslim olup, ok atıp”

“eger düşmanğa kizlep *ok atsa* kayu kalkan tüzer” (HŞ295/7)

“Eğer gizlenip düşmana ok atarsa, hangisi kalkan olur.”

ok at- eşdiziminde kullanılan *ok* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D33’te geçer (Tekin, 2020: 44). *ok* kelimesi *at-* fiiliyle birleşerek “ok atmak, ok fırlatmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır (Wilkens, 2021: 505).

ay-: “söylemek, demek, sormak”

ay- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

ğazel ay-: “gazel söylemek, gazel okumak, şiir okumak”

“*ğazel aydı* lağ kıldı” (ME178/5)

“Gazel söyledi, latife yaptı.”

ğazel ay - eşdiziminde kullanılan *ğazel* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. Sözlükte “gazel, şiir” anlamındadır. *ğazel* kelimesi *ay-* fiiliyle birleşerek “gazel söylemek, gazel okumak, şiir okumak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 199).

habar ay-: “haber vermek”

“peygāmbarkā bu *habarnı aydı*”(NF81/10)

“Peygambere bu haberi verdi.”

ḥabar ay- eşdiziminde kullanılan *ḥabar* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3302’de geçer (Arat, 2018: 592). *ḥabar* kelimesi *ay-* fiiliyle birleşerek “haber vermek” anlamında kullanılır.

ḥüccet ay-: “delil göstermek, kanıt göstermek”

“Ol ögüt bergeṇ *ḥüccettin ayḡan* pendin bergeṇ cevābın işitgen cevābın ayḡan şu ‘ayb peygāmbir” (KE T164a/16)

“O, ögüt ve nasihat veren, delil gösteren, cevap işiten, cevap veren Şu’ayb peygamber.”

ḥüccet ay- eşdiziminde kullanılan *ḥüccet* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 36/11b1’de geçer (Ata, 2019: 119). Sözlükte “delil, nişan, belge, kanıt” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 238). *ḥüccet* kelimesi *ay-* fiiliyle birleşerek “delil göstermek, kanıt göstermek” anlamında kullanılır.

‘öṣr ay-: “özür dilemek”

“olarıñ bilmesliki üze ḥükm kıldım bilmeyin ḥükm kıldılar ‘*öṣr aydım*” (KE213r/11)

“Onların bilgisizliḡi üzerine hüküm verdim, bilmeden hüküm verdiler deyip özür diledim.”

‘öṣr ay- eşdiziminde kullanılan *‘öṣr* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 31/2b3’de geçer (Ata, 2019: 59). Sözlükte “özür, suç, mazeret, bahane” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012: 466). *‘öṣr* kelimesi *ay-* fiiliyle birleşerek “özür dilemek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/46a3’te rastlanır (Ata, 2019: 42).

şehādat kelimesi ay-: “şehadet getirmek”

“Kıblaḡa karşı oturdu taḡı *şehādat kelimesi aydı*.”(NF345/2)

“Kibleye karşı oturdu ve şehadet getirdi.”

şehādat kelimesi ay- eşdiziminde kullanılan *şehādat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1519’da geçer (Arat, 2018: 332). Sözlükte “bir şeyin doğruluḡuna inanma, tanıklık etme” gibi anlamlarda kullanılır (Ünlü, 2012a: 547).

kelime ögesiye Arapça kökenlidir. Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/25a2’de geçer (Ata, 2019: 872). *şehādat kelimesi* birleşimi *ay-* fiiliyle bir araya gelerek “şehadet getirmek” anlamında kullanılır.

şi‘r ay-: “şiir söylemek, şiir okumak”

“yêr yüzinde evvel *şi‘r ayğan* âdem êrti” (KE16v/10)

“Yeryüzünde ilk önce şiir okuyan Âdem’dir.”

şi‘r ay- eşdiziminde kullanılan *şi‘r* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1181’de geçer (Arat, 2018: 280). *şi‘r* kelimesi *ay-* fiiliyle bir araya gelerek “şiir söylemek, şiir okumak” anlamında kullanılır.

aynat-: “değiştirmek”

aynat - fiili taban öge olarak *kılık* kelimesi ile dizimlenmiştir.

kılık aynat-: “mizacını değiştirmek, huyunu değiştirmek, düşüncesini değiştirmek, kişiliğini değiştirmek”

“*kılık aynattılar* kıldı hamiyyet”(HŞ1270/2)

“Mizaçlarını değiştirerek, onurlu davrandılar.”

kılık aynat- eşdiziminde kullanılan *kılık* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 370). Sözlükte “huy, yaratılış, mizaç, tabiat” gibi anlamlara gelir (Ünlü, 2012a: 316). *kılık* kelimesi *aynat-* fiiliyle birleşerek “mizacını değiştirmek, huyunu değiştirmek, düşüncesini değiştirmek, kişiliğini değiştirmek” anlamında kullanılır.

B

bağışla-: “bağışlamak, affetmek”

bağışla- fiili taban öge olarak *cān* kelimesi ile dizimlenmiştir.

cān bağışla-: “can bağışlamak”

“kerek *cānım bağışla* kerekse öltür”(HŞ685/8)

“İster canımı bağışla istersen öldür.”

cān bağışla- eşdiziminde kullanılan *cān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1’de geçer (Ata, 2019: 48). *cān* kelimesi *bağışla-* fiiliyle birleşerek “can bağışlamak” anlamında kullanılır.

bağla-: “bağlamak, iple bağlamak, bağla bağlamak”

bağla- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

içkur bağla-: “kuşak bağlamak, uçkur bağlamak, kemer bağlamak”

“*içkur bağlandı* kuşandı” (ME3/2)

“Kuşak bağlandı, kuşandı.”

içkur bağla- eşdiziminde kullanılan *içkur* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden DLT I.’de geçer (Atalay, 2021: 35). Sözlükte “kuşak, kemer, uçkur” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 249). *içkur* kelimesi *bağla-* fiiliyle birleşerek “kuşak bağlamak, uçkur bağlamak, kemer bağlamak” anlamında kullanılır.

ihrām bağla-: “ihrama girmek”

“*ihrām bağlamışda* aydım kim yā rebbi ben bu hecni muhammed resūlullah için kılur-men”(NF276/4)

“İhrama girip söyledim: Yarabbi! Ben bu hac ibadetini Muhammed Resulullah için gerçekleştirim.

ihrām bağla- eşdiziminde kullanılan *ihrām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “hac elbisesi” anlamındadır (Ünlü, 2012b:

317). *ihrām* kelimesi *bağla-* fiiliyle birleşerek “ihrama girmek, hac için ihram giymek” anlamında kullanılır.

kimer bağla-: “kemer bağlamak, kemer takmak”

“mālik yipek tonlar keydürdi taķı belinge *kimer bağladılar*”(NF359/2)

“Malik ipek elbiseler giydirdi ve (onun) beline kemer taktılar.”

“*kimer bağlap* turuķtılar tapuğda”(HŞ3790/10)

“(Ona) kemer bağlayıp hizmette bulundular.”

kimer bağla- eşdiziminde kullanılan *kimer* ögesi Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. *kimer* kelimesi *bağla-* fiiliyle birleşerek “kemer bağlamak, kemer takmak” anlamında kullanılır.

vişāḥ bağla-: “kemer bağlamak, kemer takmak”

“*vişāḥ bağladı*”(ME/Y250a6)

“Kemer taktı.”

vişāḥ bağla- eşdiziminde kullanılan *vişāḥ* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. *vişāḥ* kelimesi *bağla-* fiiliyle birleşerek “kemer bağlamak, kemer takmak” anlamında kullanılır (Ayaz, 2020: 1044).

bağlan-: “bağlanmak, kapanmak”

bağlan- fiili taban öge olarak *yol* kelimesi ile dizimlenmiştir.

yolı bağlan-: “yolu kapanmak, yolu kesilmek”

“bir uluğ taşnı sēl keltürdi taķı bu tağ üñüriniñ ağızıñga tayadı erse bu üç kişiniñ *yolı bağlandı*”(NF292/9)

“Büyük bir taşı sel (alıp) ketirdi ve mağaranın ağızına dayayınca bu üç kişinin yolunu kapattı.”

yolı bağlan- eşdiziminde kullanılan *yol* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “yol, tarık, doğru yol, hareket tarzı” gibi anlamlara

gelmektedir (Ünlü, 2012a: 692). *yol* kelimesi *bağlan-* fiili ile birleşerek “yolu kapanmak, yolu kesilmek” anlamında kullanılır.

baħr: “deniz”

baħr kelimesi taban öge olarak *fenā* sözcüğü ile dizimlenmiştir.

fenā baħr: “hiçlik denizi, yokluk denizi”

“yètiben batıban *fenā baħriñe* açuķ tutġu èlin cefā zehrīñe”(MM373/1)

“Yokluk denizine batarak elini cefa zehrine açık tutmalıdır.”(Toparlı, 2018: 191)

fenā baħr eşdiziminde kullanılan *fenā* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3190’da geçer (Arat, 2018: 576). Sözlükte “yokluk, fanilik, yok olma” anlamındadır. *fenā* sözcüğü *baħr* kelimesiyle bir araya gelerek “hiçlik denizi, yokluk denizi” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 189).

baķ- “bakmak, dikkate almak”

baķ- fiili taban öge olarak *söz* kelimesi ile dizimlenmiştir.

sözinge bak- “sözüne bakmak, lafına bakmak, sözünü dinlemek”

“osal kılma tégme *sözinge baķıp*” (MM81/4)

“Başkalarının sözüne bakıp bu konuda tembel olma.”

sözinge bak- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *sözinge* kelimesi *bak-* fiili ile birleşerek “sözüne bakmak, lafına bakmak, sözünü dinlemek” anlamında kullanılır.

bar- “varmak, gitmek”

bar- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

awķa bar- “ava çıkmak”

“ bir kün Nūšurvān *awķa barmıš* erdi”(HKT143a/11)

“Bir gün Nuşirevan ava çıkmıştı.”

awka bar- eşdiziminde kullanılan *aw* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 84). *awka* kelimesi *bar-* fiiliyle birleşerek “ava çıkmak” anlamında kullanılır.

secdege bar-: “secdeye varmak”

“ol ferişte mütehayyir kalıp *secdege bardı.*” (SK15b/2)

“O melek hayrette kalıp secdeye vardı.” (Yaman, 2016: 182)

“peygāmbar ‘as *secdeke bardı.*” (NF12/4)

“Peygamber as. secdeye vardı.”

secdege bar- eşdiziminde kullanılan *secde* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 37/80a3’te geçer (Ata, 2019: 142). *secde* kelimesi *bar-* fiiliyle birleşerek “secdeye varmak, secde etmek” anlamında kullanılır.

uykuğa bar-: “uykuya varmak, uykuya dalmak, uykuya geçmek”

“bakar fāṭima razhā tegirmen ögümekten armış taķı *uykuğa barmış*” (NF160/16,17)

“Fatma razha, sürekli değirmende öğütmekten yorulmuş ve uykuya dalmış.”

uykuğa bar- eşdiziminde kullanılan *uyku* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D27’de geçer (Tekin, 2020: 44). *uyku* kelimesi *bar-* fiili ile birleşerek “uykuya varmak, uykuya dalmak, uykuya geçmek” anlamında kullanılır.

bas-: “basmak”

bas- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

nāgāh bas-: “ansızın baskın yapmak, düşmana baskın yapmak”

“*nāgāh basdı* düşmenini” (ME/P182b8)

“Ansızın düşmanına baskın yaptı.”

nāgāh bas- eşdiziminde kullanılan *nāgāh* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 36/65b1’de geçer (Ata, 2019: 125). *nāgāh* kelimesi *bas-*

fiiliyle birleşerek “ansızın baskın yapmak, düşmana baskın yapmak” anlamında kullanılır.

mühür bas-: “mühür basmak, mühürlemek”

“haṭ bitidi taḳı *mühür bastı*”(NF133/5)

“Mektup yazdı ve (mektuba) mühür bastı.”

mühür bas- eşdiziminde kullanılan *mühür* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/15b3’de geçer (Ata, 2019: 92). *mühür* kelimesi *bas-* fiiliyle birleşerek “mühür basmak, mühürlemek” anlamında kullanılır.

uyku bas-: “uykusu gelmek”

“ya ‘kūnnı *uyku bastı* tüşünde ‘azrāilni kördi” (KE99v/17)

“Yakub’u uyku bastı(bastırdı), rüyasında Azrail’i gördü.”

uyku bas- eşdiziminde kullanılan *uyku* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D27’de geçer (Tekin, 2020: 44). *uyku* kelimesi *bas-* fiili ile birleşerek “uykusu gelmek” anlamında kullanılır.

başla-: “başlamak”

başla- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

işge başla-: “işe başlamak”

“*işge başladı*” (ME164/7)

“İşe başladı.”

işge başla- eşdiziminde kullanılan *iş* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 313). *işge* kelimesi *başla-* fiiliyle birleşerek “işe başlamak” anlamında kullanılır.

söze başla-: “söze başlamak, söze girmek”

“atı birle *başla söžni*”(HŞ15/1)

“Adıyla başladı sözüne.”

söze başla- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *söze* kelimesi *başla-* fiili ile birleşerek “söze başlamak, söze girmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 124’te rastlanır (Arat, 2018: 110).

yıǵlay baş-: “aǵlamaya başlamak”

“ibn yāmin yıǵlay başladı”(KE95v/20)

“İbn Yamin aǵlamaya başladı.”

yıǵlay başla- eşdiziminde kullanılan *yıǵlay* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “aǵlamak, inlemek, hıçkırarak aǵlamak” anlamındadır (Wilkens, 2021: 288). *yıǵlay* kelimesi *başla-* fiiliyle birleşerek “aǵlamaya başlamak” anlamında kullanılır.

bat-: “batmak, gözden kaybolmak”

bat- fiili taban öge olarak *kün* kelimesi ile dizimlenmiştir.

kün bat-: “güneşin batması, gece olması”

“ol yünçünün içindin arslan çıkar ol arslan aǵzındin ot çıkar *kün batar*”(KE T154/a/14)

“O incinin içinden aslan çıkar, o aslanın aǵzından ateş çıkar, güneş batar.”

“*kün battı* tēyü yemiş batmadın” (MM172/3)

“Gün battı sanıp, gün batmadan yemiş.”

“kökke baksa *kün batmış* irdi taķı ikindü namāzı fā’ite bolmış”(HKT11/58)

“Göge baktığında gün batmış, ikindi namazı (vakti) geçmişti.”

kün bat- eşdiziminde kullanılan *kün* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D4’te geçer (Tekin, 2020: 38). Sözlükte “gün, gündüz, güneş, güneş ışığı” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 363). *kün* kelimesi *bat-* fiili ile birleşerek “güneşin batması, gece olması” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır (Wilkens, 2021: 440).

b r-: “vermek”

b r- fiili taban öge olarak birçok kelime ile dizimlenmiştir.

ant b r-: “ant vermek, yemin vermek”

“*ant b rdi a a*” (ME22/5)

“Ona yemin verdi.”

ant b r- eşdiziminde kullanılan *ant*  gesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. (Wilkens, 2021: 51). *ant* kelimesi *b r-* fiiliyle birleşerek “ant vermek, yemin vermek” anlamında kullanılır.

at b r-: “ad vermek, isim vermek”

“y tin i  arın oğul to dı  rse ol o ul a   aris *at b rdi*”(KE4r/16)

“Yedinci kuşak erkek  ocuk do du unda o erkek çocuğuna Haris adını verdi.”

“hiç bilür m  s n kim sa a niçe süleyman *at b rdiler*” (SK26b/4)

“Hiç bilir misin sana niye Süleyman adını verdiler?” (Yaman, 2016: 192)

“bu ma  nisin ötrü peyg ambar ‘as’ a muştafa  *at b rildi*” (NF3/8)

“Bu sebepten dolayı peyg mber ‘aleyhi’s- selama Mustafa adı verildi.”

at b r- eşdiziminde kullanılan *at*  gesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D7’de geçer (Tekin, 2020: 38). *at* kelimesi *b r-* fiili ile birleşerek “ad vermek, isim vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Orhun Türkçesi metinlerinden BK K13’te rastlanır (Tekin, 2020: 56).

bahşiş b r-: “ba ışlamak, armağan olarak vermek, ihsan etmek, bahşiş vermek”

“birin e *birdi bahşiş*” (Hş40/7)

“Birine bahşiş verdi.”

bahşiş b r- eşdiziminde kullanılan *bahşiş*  gesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır ( şenmez, 2006: 145). Sözlükte “armağan, bağış, l tuf,

ihşan” gibi anlamlara gelmektedir. *bahşış* kelimesi *bêr-* fiili ile birleşerek “bağışlamak, armağan olarak vermek, ihşan etmek, bahşış vermek” anlamında kullanılır.

berekât bêr-: “ bereket vermek”

“tañrı yılķı aralarınıza *berekât bêrsün* tp du ‘ā ıldı” (KE49v/1)

“Tanrı, hayvanlarınıza bereket versin deyip dua etti.”

“tañrı te’ālā dnyāke *berekât bêrsün* tp du ‘ā ıldı”(NF121/8)

“Tanrı teala dünyaya bereket versin, deyip dua etti.”

berekât bêr- eşdiziminde kullanılan *berekât* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/32b3’te geçer (Ata, 2019: 95). *berekât* kelimesi *bêr-* fiiliyle birleşerek “bereket vermek, bolluk vermek,” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/32b3’te rastlanır (Ata, 2019: 95).

bişārat bêr-: “iyi haber vermek, müjde vermek”

“mü’min-lerka *beşāret bêrgey-ler.*” (SK12a/9)

“Müminlere müjde verirler.” (Yaman, 2016: 178)

“feth birle *bişārat bêrr* erdi”(NF71/14)

“Fetih müjdesi verdi.”

bişārat bêr- eşdiziminde kullanılan *bişārat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (uşenmez, 2006: 145). Sözlükte “beşaret, müjde, iyi haber” gibi anlamlara gelmektedir. *bişārat* kelimesi *bêr-* fiiliyle birleşerek “iyi haber vermek, müjde vermek” anlamında kullanılır.

bilig bêr-: “bilgi vermek”

“*bilig bêrdi* anı bilmeklik n” (H30/9)

“Ona bilgilenmesi için bilgi verdi.”

bilig bêr- eşdiziminde kullanılan *bilig* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D5’te geçer (Tekin, 2020: 38). Sözlükte “bilgi, bilme, bilim” gibi anlamlara gelmektedir. *bilig* kelimesi *bêr-* fiili ile birleşerek “bilgi vermek” anlamında kullanılır.

boy b r-: “boyun vermek, boyun eğmek, itaat etmek”

“*boy b rmedi er*” (ME167/4)

“Er boyun eğmedi.”

“sağa neteg *boy b rgey*”(NF341/16)

“Sana nasıl boyun eğecek?”

boy b r- eğdiziminde kullanılan *boy*  gesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “boyun, ense” anlamındadır (Wilkens, 2021: 190). *boy* kelimesi *b r-* fiiliyle birleşerek “boyun vermek, boyun eğmek, itaat etmek” anlamında kullanılır.

c n b r-: “can vermek, vefat etmek”

“loğm n ma *c n b rd *” (KE30v/1)

“Lokman da can verdi(vefat etti).”

“kendü *c n b rd *” (ME193/8)

“Kendisi can verdi.”

“l  il he illa’l-l h muğammed ’r-ras lu’l h tüyü *c n b rd *” (SK67b/3)

“L  il he illa’l-l h Muğammed ’r-ras lu’l h diyerek can verdi.” (Yaman, 2016: 223)

“kim  rgense bu til bu *c n n b r r*” (MM334/2)

“Bu dili kim öğrenirse, bu canını verir.”

“menim k ks m  ze *c n b rd *”(NF90/7)

“Benim göğsüm üzerinde can verdi.”

c n b r- eğdiziminde kullanılan *c n*  gesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1’de geçer (Ata, 2019: 48). Sözlükte “can, ruh, samimi, içten” gibi anlamlara gelmektedir. *c n* kelimesi *b r-* fiiliyle birleşerek “can vermek, vefat etmek” anlamında kullanılır ( nl , 2012a: 119).

cevāb bër-: “cevap vermek”

“melik sāreḡa niçe sözlese *cevāb bërmedi*” (KE45v/20)

“Melik, Sāreḡane ne kadar söylese de (o) cevap vermedi.”

“resūl cuhūdlarḡa hiç ēglenmedin *cevāb bërdi*.”(SK1b/9)

“Resul cuhudlara hiç beklemeden cevap verdi.”(Yaman, 2016: 97)

“peygāmbēr ‘as hēc *cevāb bërmedi*”(NF48/1)

“Peygamber as. hiç cevap vermedi.”

cevāb bër- eşdiziminde kullanılan *cevāb* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1907’de geçer (Arat, 2018: 392). *cevāb* kelimesi *bër*-fiiliyle bir araya gelerek “cevap vermek, yanıt vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 326r/9’da rastlanır (Ünlü, 2004: 148).

cezā bër-: “ceza vermek, cezalandırmak”

“ mevli ta ‘ālā yana tırgüzgey kıyāmet kūn *cezāsın bergey*” (KE162r/8)

“Cenabıhakk (onları) tekrar diriltecek kıyamet günü cezalarını verecek.”

cezā bër- eşdiziminde kullanılan *cezā* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 27/39a3’te geçer (Ata, 2019: 22). *cezā* kelimesi *bër*- fiiliyle birleşerek “ceza vermek, cezalandırmak” anlamında kullanılır.

destūr bër-: “izin vermek”

“anası *destūr bërdi*” (SK69a/13)

“Annesi izin verdi.” (Yaman, 2016: 225)

destūr bër- eşdiziminde kullanılan *destūr* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/4b3’te geçer (Ata, 2019: 7). Sözlükte “müsade, izin, ruhsat” gibi anlamlara gelmektedir. *destūr* kelimesi *bër*- fiiliyle birleşerek “müsade etmek, izin vermek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 146). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/33b2’de rastlanır (Ata, 2019: 40).

diyet b r-: “diyet almak, bedel ödemek, karşılık almak”

“Ümeyye bizdin iki ki ini yazu sız öldürdi ol ki ike *diyet birgil*”(HKT212b/9)

“Ümeyye bizden günahsız iki kişiyi öldürdü o kişilerin diyetini ver.”

diyet b r- eşdiziminde kullanılan *diyet*  gesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/59a1’de geçer (Ata, 2019: 13). Sözlükte “diyet, kan bahası” gibi anlamlara gelmektedir ( nl , 2012a: 150). *diyet* kelimesi *b r-* fiiliyle birleşerek “diyet almak, bedel ödemek, karşılık almak” anlamında kullanılır.

d r d b r-: “selam vermek”

“peyg mber a ‘aleyhi’s-sel m *d r d b r r*” (SK25b/11)

“Peyg mber’e, ‘aleyhi’s-sel m sel m verir.”(Yaman, 2016: 192)

d r d b r- eşdiziminde kullanılan *d r d*  gesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB B7’de geçer (Arat, 2018: 86). Sözlükte “selam, dua, rahmet, övgü” gibi anlamlara gelmektedir ( nl , 2012a: 155). *d r d* sözcüğü *b r-* fiiliyle bir araya gelerek “selam vermek” anlamında kullanılır.

erkliglik b r-: “g   vermek, üstünlük vermek”

“kimke  olsa *erkliglik birür* kimdin  olsa alır” (HKT79a/8)

“Kime istese üstünlük verir, kimden isterse ( st nl   ) alır.”

erkliglik b r- eşdiziminde kullanılan *erklig*  gesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D5’te geçer (Tekin, 2020: 38). Sözlükte “sahip, yetkili, m lik, güçlü, hakimiyet, saltanat” anlamındadır ( nl , 2012a: 176) *erklig* kelimesi *b r-* fiili ile birleşerek “g   vermek, üstünlük vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1784’te rastlanır (Arat, 2018: 372).

 abar/  aber b r-: “haber vermek”

“yava barmı dın * abar b rdi*” (ME11/7)

“Kayıp olduğunu haber verdi.”

“ol ma’nidin ötrü peyg mbarımız ‘as * abar b r  yarlı ar*”(NF3/15)

“O sebepten dolayı peygamberimiz as. haber verip, buyurdu.”

“o êkkisindin *haber bërür*” (KE83v/14)

“ O ikisinden haber verir.”

“*haber bërdi* bizge kelām-ı zülāl” (MM33/2)

“Bize Kur’an’da haber verdi. ”

“uşol pirlir *habar birdi* bu pirge”(HŞ540/9)

“İşte haber verdi ihtiyarlar, bu ihtiyara.”

haber bër- eşdiziminde kullanılan *haber* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3302’de geçer (Arat, 2018: 592). *haber* kelimesi *bër*-fiiliyle birleşerek “haber vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 27/ 54b1’de rastlanır (Ata, 2019: 24).

hakḫını bër-: “hakkını vermek”

“*bërdi* aña *hakḫını*” (ME40/5)

“Ona hakkını verdi.”

hakḫını bër- eşdiziminde kullanılan *hakḫ* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 6470’de geçer (Arat, 2018: 1064). *hakḫ* kelimesi *bër*-fiiliyle birleşerek “hakkını vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 109r/9’da rastlanır (Kök, 2004: 103).

hediyye bër-: “hediye vermek, armağan vermek”

“başladım ol idi atı birle kim *hediyye birür* minnetsiz”(HKT190a/10)

“Allah’ın adı ile başladım o minnetsiz hediye verir (mükâfatlandırır).”

hediyye bër- eşdiziminde kullanılan *hediyye* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Ünlü, 2012b: 288). *hediyye* kelimesi *bër*-fiiliyle birleşerek “hediye vermek” anlamında kullanılır.

hezimet b r-: “hezimete uğratmak, bozguna uğratmak”

“hağ te ‘ l  mu ‘minlaręa nuŗrat b rdi tağ k firleręa *hezimet b rdi*”(NF114/15)

“Cenab hakk müminlere yardım etti ve kafirleri hezimete uğrattı.”

hezimet b r- eŗdiziminde kullanılan *hezimet*  gesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. Sözlükte “hezimet, yenilgi, bozgun” gibi anlamlara gelmektedir ( nl , 2012a: 228). *hezimet* kelimesi *b r-* fiiliyle birleŗerek “hezimete uğratmak, bozguna uğratmak, yenilgiye uğramak” anlamında kullanılır.

ic zet b r-: “izin vermek, müsaade etmek, kabul etmek”

“z ’l-karneyn bu s zlerdin pend aldı d ny nı koydı z hid boldı  erigge *icazet b rdi*” (KE177v/4)

“Zülkarneyn bu sözlerden öğüt aldı, dünyadan vazgeçti, zahit oldu. Orduya izin verdi.”

“cümle  al yık a *ic zat b rdi*”(NF32/6)

“Bütün ahaliye izin verdi.”

“*ic zet b rdi*  usrav”(H 1030/7)

“Hüsrev izin verdi.”

ic zet b r- eŗdiziminde kullanılan *ic zet*  gesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır ( ŗenmez, 2006: 229). Sözlükte “izin, müsaade, kabul etme, onay” gibi anlamlara gelir. *ic zet* kelimesi *b r-* fiiliyle birleŗerek “izin vermek, müsaade etmek, kabul etmek” anlamında kullanılır ( nl , 2012a: 248).

ilh m b r-: “ilham vermek”

“t gme  lt rgenlerinde mevli ta ‘ l  h dh d  uŗęa *ilh m b rdi*” (KE28v/12)

“Cenab hakk h dh d  uŗuna ilham verdi.”

ilh m b r- eŗdiziminde kullanılan *ilh m*  gesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır ( ŗenmez, 2006: 229). Sözlükte “ilham, telkin” gibi anlamlara gelir. *ilh m* kelimesi *b r-* fiiliyle birleŗerek “ilham vermek, ilham etmek”

anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 255). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 275v/7’de rastlanır (Ünlü, 2004: 91).

‘ivaż bër-: “karşılığını vermek, bedelini vermek”

“*ivaż bërmemişinde* alur ecnebi” (MM260/3)

“Karşılığını vermemişse, yabancı alır.”

‘ivaż bër- eşdiziminde kullanılan *‘ivaż* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 236). Sözlükte “bedel, karşılık” gibi anlamlara gelir. *‘ivaż* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “karşılığını vermek, bedelini vermek, mükafatlandırmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 272).

köñül bër-: “gönül vermek, âşık olmak”

“*köñül bërdim* yiringe ‘ışık aldım” (HŞ265/10)

“Gönlümü verdim, yerine aşk aldım.”

köñül bër- eşdiziminde kullanılan *köñül* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “gönül, yürek, hafıza, akıl” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 343). *köñül* kelimesi *bër-* fiili ile birleşerek “gönül vermek, âşık olmak” anlamında kullanılır.

meyve bër-: “meyve vermek”

“suvı köp bolsa hoş *meyve bërür* bāğ”(HŞ1855/7)

“Bahçenin suyu çok olursa hoş meyve verir.”

meyve bër- eşdiziminde kullanılan *meyve* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 309). *meyve* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “meyve vermek” anlamında kullanılır.

mirās bër-: “miras vermek”

“taķı ol uçmaķ kim *mirās bërildingiz* anı anıng birle kim eđgü kılık kılur erdingiz sizke turur anıng içinde mive üküş andın yiyür siz”(HKT90a/4)

“Size iyi mizacınızdan dolayı cenneti miras verdik, onun içerisinde çok meyve vardır siz onlardan yiyeceksiniz.”

mirās bër- eşdiziminde kullanılan *mirās* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 36/67a3’te geçer (Ata, 2019: 125). *mirās* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “miras vermek, miras bırakmak” anlamında kullanılır.

muhlat bër-: “mühlet vermek, süre tanımak”

“yā Muhammed bizke *muhlat bërğil*”(NF143/13)

“Ey Muhammed! Bize mühlet ver.”

muhlat bër- eşdiziminde kullanılan *muhlat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 313). *muhlat* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “mühlet vermek, süre tanımak” anlamında kullanılır.

müjde bër-: “müjde vermek, müjdelemek”

“Tanrıga anlargā *müjde* sevünçlik *bërğil* kullarımga anlarğa kim eşitürler sözni uyarlar”(HKT17/64)

“Tanrı o kullarıma müjde ver (dedi) o kullarım beni dinleyip sözüme uydular.”

müjde bër- eşdiziminde kullanılan *müjde* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 36/42b3’te geçer (Ata, 2019: 122). *müjde* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “müjde vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 140v/6’da rastlanır (Kök, 2004: 135).

naşihat bër-: “nasihat vermek, öğüt vermek”

“men taķı bu kündin soñ heç kimerseke *naşihat bërgeymen*”(NF268/5)

“Ben bu günden sonra hiç kimseye nasihat vermeyeceğim.”

naşihat bër- eşdiziminde kullanılan *naşihat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5395’te geçer (Arat, 2018: 903). *naşihat* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “nasihat vermek, öğüt vermek” anlamında kullanılır.

ni‘met bër-: “nimet vermek”

“tañrı ‘azze ve celle saña māl ve *ni‘met bërdi*” (KE125v/11,12)

“Cenabıhakk sana mal ve nimet verdi.”

“anıñ üze *nim‘etni bërdi*” (ME21/8)

“Onun üzerine nimetlerini verdi.”

ni‘met bër- eşdiziminde kullanılan *ni‘met* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/6a2’de geçer (Ata, 2019: 80). *ni‘met* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “nimet vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 6r/1’de rastlanır (Kök, 2004: 4).

ögüt bër-: “öğüt vermek, nasihat vermek, nasihatte bulunmak”

“eğgölük birle *ögüt bërdi*” (KE34v/1)

“İyilikle öğüt verdi.”

“kendü kavmına *ögüt bërgüçi* kim érdi.” (SK23b/13)

“Kendi kavmine öğüt veren kimdi?” (Yaman, 2016: 190)

ögüt bër- eşdiziminde kullanılan *ögüt* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 529). *ögüt* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “öğüt vermek, nasihat vermek, nasihatte bulunmak” anlamında kullanılır.

‘ömr bër-: “ömür vermek, ömür tanımak, yaşam süresi vermek”

“mevli ta‘ālā maña èki miñ yüz yëğirmi yıl ‘*ömr bërdi*” (KE141v/17)

“Cenabıhakk bana iki bin yüz yirmi yıl ömür verdi.”

“eger tañrı ‘*ömr bërse* bargay-men tedi”(NF23/2)

“Eğer Tanrı ömür verirse, varacağım dedi.”

‘ömr bër- eşdiziminde kullanılan *‘ömr* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/78a3’de geçer (Ata, 2019: 88). *‘ömr* kelimesi *bër-* fiiliyle

birleşerek “ömür vermek, ömür tanımak, yaşam süresi vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/78a3’de rastlanır (Ata, 2019: 88).

pend bër-: “öğüt vermek, nasihat vermek”

“Ol öğüt bërgen hücettin ayğan *pendin bërgen* cevābın işitgen cevābın ayğan şu‘ayb peygāmbër” (KE T164a/16,17)

“O, öğüt ve nasihat veren, delil gösteren, cevap işiten, cevap veren Şu‘ayb peygamber.”

“maña *pend bërgil*” (SK30a/3)

“Bana öğüt ver.” (Yaman, 2016: 196)

pend bër- eşdiziminde kullanılan *pend* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 6318’de geçer (Arat, 2018: 1042). Sözlükte “öğüt, nasihat” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 470). *pend* kelimesi *bër*-fiiliyle birleşerek “öğüt vermek, nasihat vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/38b1’de rastlanır (Ata, 2019: 10).

rızā bër-: “onay vermek, kabul etmek”

“dāvūtga bu hüküm hoş keldi hâsmlar hem *rızā bërdiler*” (KE136v/1)

“ Bu buyruk Davut’un hoşuna gitti, düşmanlar da onay verdiler.”

rızā bër- eşdiziminde kullanılan *rızā* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/78b1’de geçer (Ata, 2019: 14). *rızā* kelimesi *bër*- fiiliyle birleşerek “onay vermek, kabul etmek” anlamında kullanılır.

ruhşat bër-: “izin vermek”

“bildi kim sanayu bilmegeysiz anı *ruhşat bërdi* sizke okung anı kim āsān boldı kur’āndın bildi kim bolğay”(HKT286b/7)

“Bildi ki siz onu hesaplayamazsınız onun için size izin verdi, Kur’anda ne kolayınıza gelirse okuyun.”

ruḥṣat bër- eşdiziminde kullanılan *ruḥṣat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 344). *ruḥṣat* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “izin vermek” anlamında kullanılır.

şadaḳa bër-: “sadaka vermek”

“ibrāhim aleyhis’s-selām nemrūdnuḡ ḳamuḡ anbārların altun kümüşlerin māl tawarların dervişlerge *şadaḳa bërdi*.” (KE45r/6)

“İbrahim as. Nemrud’un bütün anbarlarını, altın (ve) gümüşlerini, mal (ve) mülkünü dervişlere sadaka (olarak) verdi.”

“altı miḡ yarmaḳnı *şadaḳa bërme*kimdin yahşırak turur”(NF298/17)

“Altı bin akçemi sadaka (olarak) vermemi daha iyi (uygun) bulur.”

şadaḳa bër- eşdiziminde kullanılan *şadaḳa* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/78a2’de geçer (Ata, 2019: 14). *şadaḳa* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “sadaka vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/54b3’te rastlanır (Ata, 2019: 43).

şalavāt bër-: “salâvat vermek, salâvat getirmek, Hz. Muhammed’e dua etmek”

“aḡa künde on ḳata *şalavāt bërgil*” (SK31b/5)

“Ona günde on kez salâvat getir.” (Yaman, 2016: 197)

şalavāt bër- eşdiziminde kullanılan *şalavāt* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. Sözlükte “Hz. Muhammed’e edilen dualar, dua” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 499). *şalavāt* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “salâvat vermek, salâvat getirmek, Hz. Muhammed’e dua etmek” anlamında kullanılır.

selām bër-: “selam vermek”

“imām êkki yanḡa *selām bërmedin*” (MM132/3)

“İmam, iki yana selam vermeden...”

“kelsün anlar taḳı bir rek‘at namāz ḳırā’atsız ḳılsunlar taḳı *selām bërsünler*”(NF40/12)

“Onlar gelsin, bir rekât namazı kıraatsiz kılsın ve selam versinler.”

selām bër- eşdiziminde kullanılan *selām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/32a2’de geçer (Ata, 2019: 95). *selām* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “selam vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 68v/1’de rastlanır (Kök, 2004: 64).

sevāb bër-: “sevap vermek”

“tañrı te’ālā maña ‘iķab kılmasa *sevāb* taķı *bërmese* razı erdim tedi”(NF119/4)

“Cenabıhak, bana eziyet etmese, sevap dahi vermemesine razıyım.”

sevāb bër- eşdiziminde kullanılan *sevāb* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 433r/6’da geçer (Ünlü, 2004: 262). *sevāb* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “sevap vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 75v/7’de rastlanır (Kök, 2004: 70).

soñ bër-: “son vermek, sonlandırmak”

“edgü *soñ bërdi* aña Tañrı”

“Tanrı ona güzel(iyi) son verdi.”

soñ bër- eşdiziminde kullanılan *soñ* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. (Wilkens, 2021: 620). *soñ* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “son vermek, sonlandırmak” anlamında kullanılır.

tirgürü bër-: “hayat vermek, canlandırmak, can vermek”

“ölgen қадаşıñ uruғıñ üçün yıғlayур еrseñ *tirgürü bëreyin*”(KE T165b/11)

“Ölen kardeşin, soyun için ağlıyorsan (onlara yeniden) hayat vereyim(can vereyim).”

tirgürü bër- eşdiziminde kullanılan *tirgürü* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D29’da geçer (Tekin, 2020: 44). Sözlükte “diri, canlı, hayatta” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 595). *tirgürü* kelimesi *bër-* fiili ile birleşerek “hayat vermek, canlandırmak, can vermek” anlamında kullanılır.

uzun yaş bër-: “uzun ömür vermek”

“ilāhi maña *uzun yaş bërgil*” (KE30r/17)

“Allah’ım bana uzun ömür ver.

uzun yaş bër- eşdiziminde kullanılan *uzun* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 812). *yaş* kelimesiyse Orhun Türkçesi metinlerinden KT K1’de geçer (Tekin, 2020: 46). *uzun yaş* birlikteliği *bër-* fiili ile birleşerek “uzun ömür vermek” anlamında kullanılır.

ümid bër-: “ümit vermek, ümitlendirmek”

“şālīḥ olarnı imāṅa ündedi ‘azābdın korkutdı uçmaḡa *ümid bërdi*” (KE34v/1)

“Salih, onları imana çağırdı. Azap ile korkuttu ve cenneti ümit verdi.”

ümid bër- eşdiziminde kullanılan *ümid* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 443). *ümid* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “ümit vermek, ümitlendirmek” anlamında kullanılır.

yanut bër-: “cevap vermek”

“*yanut bërdi* aña işi üze” (ME45/2)

“İşi üzerine ona yanıt verdi.”

“yalavaç kendüni ondın saķındı *yanut birmedi*”(HKT55a/101)

“Peygamber kendisini ondan sakındı ve yanıt vermedi.”

yanut bër- eşdiziminde kullanılan *yanut* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 862). *yanut* kelimesi *bër-* fiili ile birleşerek “cevap vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 52v/5’te rastlanır (Kök, 2004: 48).

yol bër-: “ yol vermek”

“yaratḡan idimge barur men maña *yol bërgey*” (KE41v/3)

“Yaratan Tanrı’ma varacağım ben,(o) bana yol verecek.”

“zalāletğa *yol* hem amān *bêrmes* ol” (MM150/4)

“ O sapıklığa yol ve fırsat vermez.”

yol bêr- eşdiziminde kullanılan *yol* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “yol, tarık, doğru yol, hareket tarzı” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 692). *yol* kelimesi *bêr-* fiili ile birleşerek “yol vermek” anlamında kullanılır.

zaḥmet bêr-: “zahmet vermek”

“hūdğa *zaḥmet bêrmedi*” (KE30v/11)

“Hud’a zahmet vermedi.”

“bizlerke takı *zaḥmat bêr*”(NF69/3)

“Bizlere (sıkıntı) zahmet verecek.”

zaḥmet bêr- eşdiziminde kullanılan *zaḥmet* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 38/82a1’de geçer (Ata, 2019: 154). *zaḥmet* kelimesi *bêr-* fiiliyle birleşerek “zahmet vermek” anlamında kullanılır.

zamān bêr-: “zaman vermek, süre tanımak”

“ ‘umlāk aydı maḡa *zamān bêrgil* ewümge barayın seniḡ taḡrıḡ maḡa mülk bêrür mü köreyin eger bêrse imān keltüreyin tedi”(KE64v/12)

“Umlak söyledi: Bana zaman ver, evime varayım, senin Tanrın bana mülk verir mi göreyim, eğer verirse iman edeyim, dedi.”

“*zamān bêrmek* tiledi andın” (ME214/1)

“Ondan zaman vermesini istedi.”

zamān bêr- eşdiziminde kullanılan *zamān* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/54a3’te geçer (Ata, 2019: 31). *zamān* kelimesi *bêr-* fiiliyle birleşerek “zaman vermek, süre tanımak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/54a3’te rastlanır (Ata, 2019: 31).

zekât bër-: “zekât vermek”

“sadağa bəriñ māl *zekātın bəriñ* tàyür” (KE233r/3)

“Sadaka verin, malınızın zekâtını verin dedi.”

“*zekât bërse* mældın tümen kırla yæg” (MM186/2)

“Malından çok kez zekât verse iyidir.”

“*zekāt bërdi* mældın” (ME106/1)

“Malından zekât verdi.”

“namāz kırlur-biz velikin *zekāt bermez[-miz]* tédiler”(NF94/12)

“Biz namaz kılarız fakat zekât vermeyiz dediler.”

zekāt bër- eşdiziminde kullanılan *zekāt* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 31/21a3’te geçer (Ata, 2019: 62). *zekāt* kelimesi *bër-* fiiliyle birleşerek “zekât vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 6r/5’te rastlanır (Kök, 2004: 5).

bit-: “yazmak”

bit- fiili taban öge olarak *cevāb* ve *haṭ* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

cevāb biti-: “cevap yazmak, cevap vermek, karşılık vermek”

“bu miñ mes’eledin biringe *cevāb bitiyü* bilmedim”(NF190/3)

“Bu bin meseleden birine cevap veremedim.”

cevāb biti- eşdiziminde kullanılan *cevāb* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1006’da geçer (Arat, 2018: 252). *cevāb* kelimesi *biti-* fiiliyle birleşerek “cevap yazmak, cevap vermek, karşılık vermek” anlamında kullanılır.

haṭ biti-: “mektup yazmak, ferman yazmak”

“*haṭ bitidi* taḳı mühür bastı”(NF133/5)

“Mektup yazdı ve (mektuba) mühür bastı.”

haq biti- eşdiziminde kullanılan *haq* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 2694’te geçer (Arat, 2018: 506). Sözlükte “çizgi, yazı, ferman, mektup” anlamındadır. *haq* kelimesi *biti-* fiiliyle birleşerek “mektup yazmak, ferman yazmak” anlamında kullanılır.

bol-: “olmak, var olmak, varlık kazanmak”

bol- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

ağır sökel bol-: “ağır hasta olmak, hastalığı ağırlaşmak”

“*ağır sökel boldı*” (ME/P139b1)

“ağır hasta oldu.”

ağır sökel bol- eşdiziminde kullanılan *ağır* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK G15’te geçer (Tekin, 2020: 72). *sökel* kelimesiyse Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/22a1’de geçer (Ata, 2019: 82). Sözlükte “hasta, sayru” gibi anlamlara gelir (Ünlü, 2012a: 530). *ağır sökel* birlikteliği *bol-* fiili ile birleşerek “ağır hasta olmak, hastalığı ağırlaşmak” anlamında kullanılır.

ayağı sökellerke kutluğ bol-: “Ayağı uğurlu olmak, ayağı hastalara uğurlu olmak, ayağı hastalara şifâ olmak”

“*ayağı sökellerke kutluğ bolğay*” (HFK80b/09)

“Ayağı hastalar için mübarek olacak” (Onur, 2022: 144).

ayağı sökellerke kutluğ bol- eşdiziminde kullanılan *ayağı* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K7’de geçer (Tekin, 2020: 48). *sökel* kelimesi de Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/22a1’de geçer (Ata, 2019: 82). Sözlükte “hasta, sayru” gibi anlamlara gelir (Ünlü, 2012: 530). *kutluğ* kelimesiyse Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “kutsal, kutlu, bahtlı, mutlu, şanslı” gibi anlamlara gelmektedir (Wilkens, 2021: 431). *ayağı sökellerke kutluğ* birlikteliği *bol-* fiili ile birleşerek “Ayağı uğurlu olmak, ayağı hastalara uğurlu olmak, ayağı hastalara şifâ olmak” anlamında kullanılır.

āyat nāzil bol-: “ayet inmek”

“*bu āyat nāzil boldı*”(NF4/1)

“Bu ayet indi.”

āyat nāzil bol- eşdiziminde kullanılan *āyat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/17a1’te geçer (Ata, 2019: 27). *nāzil* ögesiye Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “inen, nüzul eden” gibi anlamlara gelir (Ünlü, 2012a: 426). *āyat nāzil* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “ayet inmek” anlamında kullanılır.

bağrı kebāb bol-: “ciğeri yanmak”

“üç kün boldı kim endişe içinde takı kağıu içinde *bağrı kebāb boldı*”(NF214/17)

“Endişe ve kaygı içinde, üç gündür ciğirim yandı.”

bağrı kebāb bol- eşdiziminde kullanılan *bağrı* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-26 Oçur 9 metninde geçer (Şemen, 2016: 71). *kebāb* ögesiye Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 256). *bağrı kebāb* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “ciğeri yanmak, yüreği yanmak” anlamında kullanılır.

bāṭıl bol-: “boşa gitmek”

“āy anlar kim kirtindiler kötürmeng ünleringizni peygamberning üni üzesinde takı katıg kılmang anga söz birle sözledükte kılmış mengizlik päreğa *bāṭıl bolsa* ‘amelleringiz takı siz bilmez siz’(HKT139a/6)

“Ey inananlar (iman edenler)! Seslerinizi peygamberin sesinden daha yüksek tutmayın ona sert davranırsanız ve birbirinize söylediğiniz gibi sözler söylerseniz bilginiz olmadan gerçekleştirdiğiniz tüm amelleriniz boşa gider.”(Hucurât Suresi, Ayet 2-3)

bāṭıl bol- eşdiziminde kullanılan *bāṭıl* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/61a2’de geçer (Ata, 2019: 86). Sözlükte “batıl, boş, beyhude” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 81). *bāṭıl* kelimesi *bol-* fiiliyle birleşerek “boşa gitmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/14b3’te rastlanır (Ata, 2019: 108).

behūş bol-: “aklı başından gitmek, kendinden geçmek”

“*behūş boldu* takı zamāndın soñ ‘aqlınga keldi’(NF85/2)

“kendinden geçti ve o vakitten sonra aklına geldi.

behūş bol- eşdiziminde kullanılan *behūş* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “aklı başından gitmiş, şaşkın, baygın” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 85). *behūş* kelimesi *bol-* fiiliyle birleşerek “aklı başından gitmek, kendinden geçmek” anlamında kullanılır.

bükürçi bol-: “yatalak olmak, sakat kalmak”

“otruk boldı *bükürçi boldı*” (ME11/3)

“Yatalak oldu, sakat kaldı.”

bükürçi bol- eşdiziminde kullanılan *bükürçi* kelimesine Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “yatalak” anlamındadır (Ünlü, 2012: 115). *bükürçi* kelimesi *bol-* fiiliyle birleşerek “yatalak olmak, sakat kalmak” anlamında kullanılır.

davlat eğesi bol-: “makam sahibi olmak”

“*davlat eğesi bolğay* tafarda rüzlīg bolğay” (HFK74b/10)

“(O kişi) Makam sahibi olacak, mal yönünden zengin olacak”(Onur, 2022: 139).

davlat eğesi bol- eşdiziminde kullanılan *davlat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3079’da geçer (Arat, 2018: 560). *eğe* ögesiye Orhun Türkçesi metinlerinden KT D20’de geçer (Tekin, 2020: 42). Sözlükte “sahip krş. idi” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 162). *davlat eğesi* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “makam sahibi olmak” anlamında kullanılır.

dini şāfi bol-: “dini bütün olmak”

“*dini şāfi bolğay*” (HFK101b/06)

“(Bu kişinin) Dini bütün olacak”(Onur, 2022: 159).

dini şāfi bol- eşdiziminde kullanılan *din* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/24b2’de geçer (Ata, 2019: 39). *şāfi* ögesiye Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanır (Üşenmez, 2006: 346). *dini şāfi* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “dini bütün olmak” anlamında kullanılır.

ısıtma bezgeklig bol-: “sıtma tutmak, sıtmaya yakalanmak”

“*ısıtma bezgeklig boldı*”(ME/Y208b1)

“Sıtmaya yakalandı.”

ısıtma bezgeklig bol- eşdiziminde kullanılan *ısıtma* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “ısıtmak, sıcak duruma getirmek” anlamındadır (Wilkins, 2021: 312). *bezgeklig* ögesi de Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “sıtma” anlamındadır (Wilkins, 2021: 160). *ısıtma bezgeklig* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “sıtma tutmak, sıtmaya yakalanmak” anlamında kullanılır.

katıg bağıguç bol-: “sert bakmak, öfkeli bakmak”

“kişi *katıg bağıguç bolur* hūsı eygü bolur” (HFK85b/03)

“Kişi sert bakar, huyu iyi olur” (Onur, 2022: 148).

katıg bağıguç bol- eşdiziminde kullanılan *katıg* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G2’de geçer (Tekin, 2020: 34). *bağıguç* kelimesiyse Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “seyirci, görgü, görgü şahidi” anlamındadır (Wilkins, 2021: 139). *katıg bağıguç* birlikteliği *bol-* fiili ile birleşerek “sert bakmak, öfkeli bakmak” anlamında kullanılır.

katıg sökel bol-: “iyice hasta olmak, çok hastalanmak”

“*katıg sökel boldı*” (ME/Y163b5)

“İyice hasta oldu.”

katıg sökel bol- eşdiziminde kullanılan *katıg* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G2’de geçer (Tekin, 2020: 34). *sökel* kelimesiyse Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/22a1’de geçer (Ata, 2019: 82). Sözlükte “hasta, sayru krş. sököl” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 530). *katıg sökel* birlikteliği *bol-* fiili ile birleşerek “iyice hasta olmak, çok hastalanmak” anlamında kullanılır.

öfkesi katıg bol-: “öfkesi şiddetli olmak, çok öfkelenmek”

“*öfkesi katıg bolğay* yana tezçe yazılğay”(HFK74a/10)

“(O kişinin) Öfkesi şiddetli olacak, çabucak sakinleşecek”(Onur, 2022: 139).

öfkese katıg bol- eşdiziminde kullanılan *öfke* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 545). *katıg* kelimesiyse Orhun Türkçesi metinlerinden KT G2’de geçer (Tekin, 2020: 34). *öfkese katıg* birlikteliği *bol-* fiili ile birleşerek “öfkese şiddetli olmak, çok öfkelenmek” anlamında kullanılır.

peydā bol-: “ortaya çıkmak”

“alnında bir haṭ peydā boldı”(NF197/3)

“Alnında bir çizgi ortaya çıktı.”

peydā bol- eşdiziminde kullanılan *peydā* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelimeye Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanır (Üşenmez, 2006: 339). Sözlükte “görünen, meydana, mevcut” anlamındadır. *peydā* kelimesi *bol-* fiiliyle birleşerek “ortaya çıkmak, görünmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 471).

rahm köñüllüg bol-: “şefkat göstermek”

“rahm köñüllüg boldı”(ME/Y127b6)

“Şefkat gösterdi.”

rahm köñüllüg bol- eşdiziminde kullanılan *rahm* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/27a1’de geçer (Ata, 2019: 28). *köñül* ögesiye Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “gönül, yürek, hafıza, akıl” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 343). *rahm köñüllüg* birleşimi *bol-* fiiliyle birleşerek “şefkat göstermek” anlamında kullanılır.

sökelliki katıg bol-: “hastalığı artmak, hastalığı ilerlemek, durumu ağırlaşmak”

“sökelliki katıg boldı”(NF326/8)

“Hastalığı ilerledi.”

sökelliki katıg bol- eşdiziminde kullanılan *sökel* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/22a1’de geçer (Ata, 2019: 82). Sözlükte “hasta, sayru krş. sököl” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 530). *katıg* kelimesiyse Orhun Türkçesi metinlerinden KT G2’de geçer (Tekin, 2020: 34). *sökelliki katıg* birlikteliği *bol-* fiili ile birleşerek “hastalığı artmak, hastalığı ilerlemek, durumu ağırlaşmak” anlamında kullanılır.

sözi tatlu bol-: “tatlı sözlü olmak”

“*sözü tatlu bolur*” (HFK101a/06)

“(Bu kişinin) sözü tatlı olur” (Onur, 2022: 159).

sözi tatlu bol- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *tatlu* kelimesiyse Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 683). *sözi tatlu* birlikteliği *bol-* fiili ile birleşerek “tatlı sözlü olmak” anlamında kullanılır.

sözi şirin bol-: “şirin sözlü olmak”

“*sözi şirin bolur*” (HFK109b/09)

“(Bu kişinin) sözü şirin olur” (Onur, 2022: 166).

sözi şirin bol- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *şirin* kelimesiyse Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 381). *sözi şirin* birlikteliği *bol-* fiili ile birleşerek “şirin sözlü olmak” anlamında kullanılır.

sözi yumşak bol-: “yumuşak sözlü olmak”

“*sözi yumşak bolgay*” (HFK106b/07)

“(Bu kişinin) Sözü yumuşak olacak” (Onur, 2022: 162).

sözi yumşak bol- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *yumşak* kelimesiyse Orhun Türkçesi metinlerinden KT G5’te geçer (Tekin, 2020: 34). *sözi yumşak* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “yumuşak sözlü olmak” anlamında kullanılır.

tabi‘atı isig bol-: “tabiatı sıcak olmak, mizacı sıcak olmak”

“*tabi‘atı isig bolgay*” (HFK82b/04)

“Tabiatı sıcak olacak” (Onur, 2022: 145).

tabi‘atı isig bol- eşdiziminde kullanılan *tabi‘at* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanır (Üşenmez, 2006: 383). *isig* kelimesiyse Eski

Uygur Türkçesi Metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “sıcak, candan, sevgili, şefkatli” anlamındadır (Wilkens, 2021: 311). *tabi‘atı isig* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “tabiatı sıcak olmak, mizacı sıcak olmak” anlamında kullanılır.

tabi‘atı sofuğ bol-: “tabiatı soğuk olmak, mizacı soğuk olmak”

“*tabi‘atı sofuğ bolğay* ħurmā pāniḏ karanful yese edgü bolğay”(HFK75a/11)

“(Bu kişinin) Mizacı soğuk olacak; hurma, şekerleme, karanfil yerse iyi olacak”(Onur, 2022: 139).

tabi‘atı sofuğ bol- eşdiziminde kullanılan *tabi‘at* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanır (Üşenmez, 2006: 383). *sofuğ* kelimesiyse Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “soğuk, serin” anlamındadır (Wilkens, 2021: 618). *tabi‘atı sofuğ* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “tabiatı soğuk olmak, mizacı soğuk olmak” anlamında kullanılır.

turş yüzlig bol-: “ekşi yüzlü olmak, yüzünü ekşitmek, yüzünü buruşturmak”

“*turuş yüzlig boldı*”(ME/P100a4)

“Ekşi yüzlü oldu.”

turş yüzlig bol- eşdiziminde kullanılan *turş* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “ekşi” anlamındadır (Ünlü, 2012: 607). *yüz* kelimesiyse Orhun Türkçesi metinlerinden KT D33’te geçer (Tekin, 2020: 44). *turş yüzlig* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “ekşi yüzlü olmak, yüzünü ekşitmek, yüzünü buruşturmak” anlamında kullanılır.

tüşmekke yawuğ bol-: “düşmek üzere olmak, yıkılmaya yüz tutmak”

“*yawuğ boldı binā түşmekke*”(ME/P214b10)

“Bina yıkılmaya yüz tuttu.”

tüşmekke yawuğ bol- eşdiziminde kullanılan *tüşmek* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden T G9’da geçer (Tekin, 2020: 76). *yawuğ* kelimesiyse Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 854). *tüşmekke yawuğ* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “düşmek üzere olmak, yıkılmaya yüz tutmak” anlamında kullanılır.

uykusu katıg bol-: “uykusu ağır olmak”

“uykusu katıg bolğay” (HFK77b/01)

“Uykusu ağır olacak” (Onur, 2022: 141).

uykusu katıg bol- eşdiziminde kullanılan *uyku* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D27’de geçer (Tekin, 2020: 44). *katıg* kelimesiyse Orhun Türkçesi metinlerinden KT G2’de geçer (Tekin, 2020: 34). *uykusu katıg* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “uykusu ağır olmak” anlamında kullanılır.

yaşı uzun bol-: “uzun ömürlü olmak, uzun yaşamak”

“munuñ yaşı uzun bolğay amma esiz bolğay” (HFK75a/05)

“Bu kişi uzun ömürlü olacak ama hayırsız olacak”(Onur, 2022: 139).

yaşı uzun bol- eşdiziminde kullanılan *yaş* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K1’de geçer (Tekin, 2020: 46). *uzun* ögesiye Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 812). *yaşı uzun* birlikteliği *bol-* fiili ile birleşerek “uzun ömürlü olmak, uzun yaşamak” anlamında kullanılır.

yüklüg bol-: “yükli olmak, hamile kalmak, gebe olmak”

“âdemdin yüklüg boldı” (KE14r/18)

“Âdem’den hamile kaldı.”

“İsağa yüklüg boldum érse nè yerde kim yalguz bolsam mênim karnım içinde sözler érdi” (SK52b/6)

“İsa’ya hamile kaldığım zaman nerede yalnız kalsam karnımın içinde konuşurdu.” (Yaman, 2016: 212)

yüklüg bol- eşdiziminde kullanılan *yüklüg* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 924). *yüklüg* kelimesi *bol-* fiili ile birleşerek “yükli olmak, hamile kalmak, gebe olmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 31/9a2’de rastlanır (Ata, 2019: 60).

yüzi müteğayyir bol-: “şaşkına dönmek”

“halifanın *yüzi müteğayyir boldı* “(NF311/7)

“Halife şaşkına döndü.”

yüzi müteğayyir bol- eşdiziminde kullanılan *yüz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D33’te geçer (Tekin, 2020: 44). *müteğayyir* kelimesi Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “hayret eden, şaşırın” anlamındadır. *yüzi müteğayyir* birlikteliği *bol-* fiiliyle birleşerek “şaşkına dönmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012: 420).

boz-: “bozmak, geçersiz hâle getirmek”

boz- fiili taban öge olarak *namaz* kelimesiyle dizimlenmiştir.

namāznı boz-: “namazı bozmak”

“yezid bini’l-ḥazar namāzda erken muni işitti *namāznı bozup* aydı” (KE246v/9)

“Yezid bini’l-Ḥazar namazdayken bunu duydu, namazını *bozup* söyledi.”

namāznı boz- eşdiziminde kullanılan *namāz* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/18a2’de geçer (Ata, 2019: 8). *namāz* kelimesi *boz-* fiiliyle birleşerek “namazını bozmak” anlamında kullanılır.

bul- “bulmak, elde etmek, edinmek”

bul- fiili taban öge olarak *süçüg* kelimesiyle dizimlenmiştir.

süçüg bul-: “tatlı bulmak”

“*süçüg buldı* anı” (ME215/6)

“Onu tatlı buldu.”

süçüg bul- eşdiziminde kullanılan *süçüg* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G6’da geçer (Tekin, 2020: 34). Sözlükte “tatlı, hoş” anlamındadır. *süçüg* kelimesi *bul-* fiiliyle birleşerek “tatlı bulmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 537).

bulğa- “bulamak, bulaştırmak, bulandırmak”

bulğa- fiili taban öge olarak *kaŋga* kelimesiyle dizimlenmiştir.

kaŋga bulğa- “kana bulamak”

“oķın alıp balıķğa sançıp *kaŋga bulğap* şandūkğa sala bėrgil”(KE44r/12)

“ Okunu alıp, balığa saplayıp(balıķı) kana bulayıp sandığa atıver.”

“mūsâ uyķıdın uyanıp baķtı ırđı kim ‘asā *kaŋga bulğasıp* turur” (SK53b/12)

“Musa uykudan uyanıp baktı ve gördü ki asa kana bulanmıştır.” (Yaman, 2016: 213)

kaŋga bulğa- eşdiziminde kullanılan *kan* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D24’te geçer (Tekin, 2020: 42). *kan* kelimesi *bulğa-* fiili ile birleşerek “kana bulamak, öldürmek” anlamında kullanılır.

bulğaş- “bulaşmak, dahil olmak, karışmak”

bulğaş- fiili taban öge olarak *yaman iş* birlikteliğiyle dizimlenmiştir.

yaman işke bulğaş- “kötü işe bulaşmak”

“birer vakıtta *yaman işke bulğaşur* ermiş kerek kim şadaķa bersün” (HFK108a/09)

“(Bu kişi) Bir vakitte kötü işe bulaşmış, gerek sadaka versin”(Onur, 2022: 165).

yaman işke bulğaş- eşdiziminde kullanılan *yaman* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 859). Yine *iş* kelimesi de Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 313). *yaman işke* birlikteliği *bulğaş-* fiiliyle birleşerek “kötü işe bulaşmak” anlamında kullanılır.

bulut: “bulut”

bulut kelimesi taban öge olarak *yaldırımlıķ* sözcüğüyle dizimlenmiştir.

yaldırımlıķ bulut: “şimşekli bulut”

“*yaldırımlıķ bulut*” (ME/P106a7)

“Yıldırımli bulut.”

yaldırımlıĭ bulut eşdiziminde kullanılan *yaldırım* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 899). *yaldırım* kelimesi *bulut* ögesiyle birleşerek “şimşekli bulut” anlamında kullanılır (Ayaz, 2020: 1057).

buz- :“ bozmak, harap etmek, yıkmak”

buz- fiili taban öge olarak *namāz* ve *yunuĭ* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

namāz buz-: “namaz bozmak”

“kalur bolsa sūnnet *nāmāz buzmaĭay*” (MM116/1)

“Sūnnet kalırsa, namaz bozulmaz”

namāz buz- eşdiziminde kullanılan *namāz* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/18a2’de geçer (Ata, 2019: 8). *namāz* kelimesi *buz-* fiiliyle birleşerek “namazını bozmak” anlamında kullanılır.

yunuĭnı buz-: “abdesti bozmak”

“*yunuĭnı buzār neĭ bu on bēş tēdi*” (MM76/1)

“Abdesti bozan şeyler on beş tanedir.”

yunuĭnı buz- eşdiziminde kullanılan *yunuĭnı* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 921). *yunuĭnı* kelimesi *buz* fiiliyle birleşerek “abdesti bozmak” anlamında kullanılır.

C

cān: “can, ruh”

pelid cān: “kirli can, kirli ruh”

“èy *pelid cān*!” (SK19b/8)

“Ey kirli can!” (Yaman, 2016: 186)

pelid cān eşdiziminde kullanılan *pelid* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 6514’te geçer (Arat, 2018: 1070). Sözlükte “pis, kirli” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 470). *pelid* kelimesi *cān* sözcüğüyle birleşerek “kirli can, kirli ruh” anlamında kullanılır.

Ç

çaķ-: “çakmak, kıvılcım vermek, ateşlemek”

çaķ- fiili taban öge olarak *çakmak* kelimesiyle dizimlenmiştir.

çakmak çaķ-: “çakmak çakmak, çakmağı ateşlemek”

“*çakmak çaķtı* ot yakılmadı” (KE T172b/4)

“(O)Çakmağı çaķtı, ateş yanmadı”

çakmak çaķ- eşdiziminde kullanılan *çakmak* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden DLT I’de geçer (Atalay, 2021: 469). *çakmak* kelimesi *çaķ-* fiiliyle birleşerek “çakmak çakmak, çakmağı ateşlemek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 395r/7’de rastlanır (Ünlü, 2004: 220).

çat-: “kafasında kurmak, (laf) uydurmak”

çat- fiili taban öge olarak *yalğan* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yalğan çat-: “yalan uydurmak, yalan söylemek, iftira atmak”

“menim üze *yalğan çatar*”(NF381/7)

“Benim üzerime iftira atar.”

yalğan çat- eşdiziminde kullanılan *yalğan* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 856). *yalğan* kelimesi *çat-* fiiliyle birleşerek “yalan uydurmak, yalan söylemek, iftira atmak” anlamında kullanılır.

çek-: “çekmek, yollamak”

çek- fiili taban öge olarak *bıçaķ* kelimesiyle dizimlenmiştir.

bıçaķ çek-: “bıçaķ çekmek”

“*çekdi bıçaķnı*” (ME27/4)

“Bıçağını çekti.”

bıçaķ çek- eşdiziminde kullanılan *bıçaķ* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 169). *bıçaķ* kelimesi *çek-* fiiliyle birleşerek “bıçaķ çekmek” anlamında kullanılır.

çık-: “dışarı çıkmak, ortaya çıkmak, belirtmek”

çık- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir

avğa çık-: “ava çıkmak”

“ ‘abdu’llāh *avğa çıkıp* yanıp kélürinde o çadırını kórdi” (KE182v/12)

“Abdullah ava çıkıp, geri dönüp geldiğinde o çadırı gördü.”

“bir kün bu pādşāh vezirleri birle *awğa çıktılar*” (NF429/10)

“Bir gün padişah, vezirleri ile ava çıktı.”

avğa çık- eşdiziminde kullanılan *av* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 84). *av* kelimesi *çık-* fiiliyle birleşerek “ava çıkmak” anlamında kullanılır.

cān çık-: “canı çıkmak, ölmek, vefat etmek”

“*cān çıktı* erse eligleri tüşti taķı mübārek başı salındı”(NF90/9)

“Elleri düştü, mübarek başı sallandı, canı çıktı (öldü)”

cān çık- eşdiziminde kullanılan *cān* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1’de geçer (Ata, 2019: 48). *cān* kelimesi *çık-* fiiliyle birleşerek “canı çıkmak, ölmek, vefat etmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 148r/2’de rastlanır (Kök, 2004: 142).

ķarşu çık-: “karşı çıkmak”

“abū sufyan peygāberķa *ķarşu çıktı*”(NF49/3)

“Ebû Sufyân, peygambere karşı çıktı.”

karşu çık- eşdiziminde kullanılan *karşu* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 339). *karşu* kelimesi *çık-* fiiliyle birleşerek “karşı çıkmak” anlamında kullanılır.

tağğa çık-: “dağa çıkmak”

“dāvūt *tağğa çıksa* tokşan tokuz hatunı birle kamuğ mevcūdat cānverler yığlaşur ẽrdiler” (KE135v/20)

“Davut dağa çıktığında, doksan dokuz hatunuyla tüm yaratılmış olanlar ağlaştılar.”

tağğa çık- eşdiziminde kullanılan *tağ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK G8’de geçer (Tekin, 2020: 70). *tağ* kelimesi *çık-* fiiliyle birleşerek “dağa çıkmak” anlamında kullanılır.

toz çık-: “toz çıkmak, kum fırtınası çıkmak”

“ün iştip utru baktı körer kim nāgehān bir *toz çıktı*”(HŞ1280/2)

“Ses iştip karşısına baktı, gördü ki birden bire bir toz çıktı.”

toz çık- eşdiziminde kullanılan *toz* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 736). *toz* kelimesi *çık-* fiiliyle birleşerek “toz çıkmak, kum fırtınası çıkmak” anlamında kullanılır.

yemiş çık-: “yemiş çıkarmak, meyve vermek”

“*yemiş çıkardı* yığaç” (ME12/6)

“Ağaç meyve verdi.”

yemiş çık- eşdiziminde kullanılan *yemiş* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 888). *yemiş* kelimesi *çık-* fiiliyle birleşerek “yemiş çıkarmak, meyve vermek” anlamında kullanılır.

yolğa çık-: “yola çıkmak”

“*yolğa çıkmak* tünle sözleşti anıñ birle” (ME111/8)

“Yola çıkmak (için) geceleyin onunla sözleşti.”

yolğa çık- eşdiziminde kullanılan *yol* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “yol, tarık, doğru yol, hareket tarzı” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 692). *yol* kelimesi *çık-* fiili ile birleşerek “yola çıkmak” anlamında kullanılır.

zindāndın çık-: “zindandan çıkmak, hapisten çıkmak”

“üç kündin soñ seni *zindāndın çıkarurlar*.”(KE88v/15)

“Üç gün sonra seni zindandan çıkaracaklar.”

“anı *zindāndın çıkardı*” (SK44a/11)

“Onu zindandan çıkardı.” (Yaman, 2016: 207)

“maña mühlet bəriñ dostlarım birle yārānlarım birle meşveret kılayın tedi erse *zindāndın çıkardılar*”(NF186/16)

“Bana süre tanıyın, dostlarıma, arkadaşlarıma danışayım deyince zindandan çıkardılar.”

zindāndın çık- eşdiziminde kullanılan *zindān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 893’te geçer (Arat, 2018: 234). *zindān* kelimesi *çık-* fiiliyle birleşerek “zindandan çıkmak, hapisten çıkmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 181v/7’de rastlanır (Kök, 2004: 175).

çıkar-: “çıkarmak, ortaya çıkarmak”

çıkar- fiili taban öge olarak *kendü özindin* birlikteliği ve *ot* kelimesiyle dizimlenmiştir.

kendü özindin çıkar-: “icat etmek, yeni bir şey üretmek”

“nirseni *kendü özindin çıkardı*”(ME/Y306a5)

“(O)şeyi kendi icat etti.”

kendü özindin çıkar- eşdiziminde kullanılan *kendü* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D23’te geçer (Tekin, 2020: 42). *öz* kelimesiye Orhun Türkçesi metinlerinden BK D36’da geçer (Tekin, 2020: 68). *kendü özindin* birlikteliği *çıkar-* fiiliyle birleşerek “icat etmek, yeni bir şey üretmek” anlamında kullanılır.

ot çıkar-: “ateş çıkarmak”

“çağmağdın *ot çıkardı*” (ME/Y236a2)

“Çakmaktan ateş çıkardı.”

ot çıkar- eşdiziminde kullanılan *ot* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D27’de geçer (Tekin, 2020: 44). Sözlükte “ateş, yangın” anlamındadır. *ot* kelimesi *çıkar-* fiiliyle birleşerek “ateş çıkarmak, kıvılcım saçmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 450).

çök-: “çökmek, oturmak, çömelmek”

çök- fiili taban öge olarak *tiz* kelimesiyle dizimlenmiştir.

tiz çök-: “diz çökmek, dizlerinin üzerine çömelmek”

“kıbleğa karşı *tizin çöküp* boyunların kılıçğa sunup oltursunlar” (KE127v/1)

“Kibleye doğru diz çöküp, boyunlarını kılıca doğru uzatarak otursunlar.”

tiz çök- eşdiziminde kullanılan *tiz* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 724). *tiz* kelimesi *çök-* fiiliyle birleşerek “diz çökmek, dizlerinin üzerine çömelmek” anlamında kullanılır.

çöz-: “çözmek”

çöz- fiili taban öge olarak *saç* kelimesiyle dizimlenmiştir.

saçını çöz-: “saçını çözmek, saçını açmak”

“taradı *saçını çözdü* saçını” (ME69/3)

“Saçını çözdü, saçını taradı.”

saçını çöz- eşdiziminde kullanılan *saç* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK G12’de geçer (Tekin, 2020: 72). *saç* kelimesi *çöz-* fiiliyle birleşerek “saçını çözmek, saçını açmak, saçtaki karışıklığı tarayarak gidermek” anlamında kullanılır.

D

dik-: “(şahit ya da vasi) göstermek”

dik- fiili taban öge olarak *tanuq* kelimesiyle dizimlenmiştir.

tanuq dik-: “tanık göstermek, şahit göstermek”

“*tanuq dikti* anı” (ME10/2)

“Onu tanık (olarak)gösterdi.”

tanuq dik- eşdiziminde kullanılan *tanuq* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 671). *tanuq* kelimesi *dik-* fiiliyle birleşerek “tanık göstermek, şahit göstermek” anlamında kullanılır.

dökül-: “dökülmek

dökül- fiili taban öge olarak *yaş* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yaş dökül-: “gözden yaş dökülmek, gözden yaş akmak, ağlamak”

“*kedildi azığı döküldi yaş*” (ME161/8)

“Azığı (yol yiyeceği) gitti, gözünden yaş döküldü.”

yaş dökül- eşdiziminde kullanılan *yaş* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). *yaş* kelimesi *dökül-* fiili ile birleşerek “gözden yaş dökülmek, gözden yaş akmak, ağlamak” anlamında kullanılır.

duruş-: “karşı karşıya gelmek”

duruş- fiili taban öge olarak *yargu* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yarguğa duruş-: “mahkemeye çıkmak”

“*yarguğa duruşdı* anıñ birle”(ME118/7)

“Onunla mahkemeye çıktı.”

yarguğa duruş- eşdiziminde kullanılan *yargu* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 869). *yargu* kelimesi *duruş-* fiiliyle birleşerek “mahkemeye çıkmak” anlamında kullanılır.

E

élet-: “iletmek, göndermek, yollamak”

élet- fiili taban öge olarak *haber* kelimesiyle dizimlenmiştir.

haber élet-: “haber göndermek, haber yollamak”

“mısrğa *haber életti*” (KE T174a/18)

“Mısır’a haber gönderdi.”

haber élet- eşdiziminde kullanılan *haber* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3302’de geçer (Arat, 2018: 592). *haber* kelimesi *élet-* fiiliyle birleşerek “haber göndermek, haber yollamak” anlamında kullanılır.

én-: “inmek”

én- fiili taban öge olarak *kitāb* kelimesiyle dizimlenmiştir.

kitāb én-: “kutsal kitap indirmek, kutsal kitaplar göndermek”

“ve kökdin neçe *kitāb endi*?” (SK16a/12)

“Ve gökten ne kadar kitap indi?” (Yaman, 2016: 183)

kitāb én- eşdiziminde kullanılan *kitāb* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1572’de geçer (Arat, 2018: 340). *kitāb* kelimesi *én-* fiiliyle birleşerek “kutsal kitap indirmek, kutsal kitaplar göndermek” anlamında kullanılır.

I

ıd-: “göndermek”

ıd- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

āyat ıd-: “ayet göndermek”

“ḥaḳ te‘ālā *āyat ıdar*”(NF417/12)

“Cenabıḥaḳ ayet gönderir.”

āyat ıd- eşdiziminde kullanılan *āyat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/17a1’te geçer (Ata, 2019: 27). *āyat* kelimesi *ıd-* fiiliyle birleşerek “ayet göndermek” anlamında kullanılır.

bitig ıd-: “mektup göndermek”

“küfelilerge *bitig ıdtı*” (KE246r/1)

“Küfelilere mektup gönderdi”

“meliklerke, pādīṣāḥlarḳa elçi ıda bërse taḳı ol elçi birle *bitigler ıda bërse*”(NF77/12)

“Meliklere, padişahlara elçi gönderse ve o elçi ile mekuplar gönderse.”

bitig ıd- eşdiziminde kullanılan *bitig* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G13’te geçer (Tekin, 2020: 36). Sözlükte “yazı, kitap, mektup, ferman” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 103). *bitig* kelimesi *ıd-* fiili ile birleşerek “mektup göndermek” anlamında kullanılır.

cāsūs ıd-: “casus göndermek”

“mūsi on eki kişini olarḡa *cāsūs ıddı*” (KE117v/8)

“Musa on iki kişiyi onlara casus (olarak) gönderdi.”

cāsūs ıd- eşdiziminde kullanılan *cāsūs* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. *cāsūs* kelimesi *ıd-* fiiliyle birleşerek “casus göndermek” anlamında kullanılır.

êlçi ıd-: “elçi göndermek”

“meliklerke, pâdişâhlarkâ *êlçi ıda bërse* taķı ol êlçi birle bitigler ıda bërse”(NF77/12)

“Meliklere, padişahlara elçi gönderse ve o elçi ile mekuplar gönderse.”

êlçi ıd- eşdiziminde kullanılan *êlçi* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-1 Uyük-Tarlat metninde geçer (Şemen, 2016: 22). *êlçi* kelimesi *ıd-* fiiliyle birleşerek “elçi göndermek” anlamında kullanılır.

haber ıd-: “ haber göndermek”

“maņa fermān keldi tēp melikge *haber ıdıtı*”(KE46v/14)

“Bana ferman geldi deyip melike haber gönderdi.”

haber ıd- eşdiziminde kullanılan *haber* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3302’de geçer (Arat, 2018: 592). *haber* kelimesi *ıd-* fiiliyle birleşerek “haber göndermek, haber ulaştırmak” anlamında kullanılır.

selām ıd-: “selam göndermek”

“saņa yalawaçlık bërdi *selām ıdıtı*” (KE T153b/5)

“Sana peygamberlik verdi, selam gönderdi.”

selām ıd- eşdiziminde kullanılan *selām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/32a2’de geçer (Ata, 2019: 95). *selām* kelimesi *ıd-* fiiliyle birleşerek “selam göndermek, selamı ulaştırmak” anlamında kullanılır.

ırğa-: “sallamak, silkelemek”

ırğa- fiili taban öge olarak *êlin* kelimesiyle dizimlenmiştir.

êlin ırğa-: “elini sallamak”

“bu ma’nidin ötrü *êlin ırğalama*” (MM290/4)

“Bu manadan ötürü elini sallama”

elin ırğa- birleşiminde kullanılan *el* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D32’de geçer (Tekin, 2020: 44). *elin* kelimesi *ırğa-* fiili ile birleşerek “elini sallamak, elini silkelemek” anlamında kullanılır.

ıy-: “göndermek, salıvermek, serbest bırakmak”

ıy- fiili taban öge olarak *bitig* kelimesiyle dizimlenmiştir.

bitig ıy-: “mektup göndermek, mektup yollamak”

“*bitig ıyıştı* anıı birle” (ME108/8)

“Onunla mektuplaştı.”

bitig ıy- eşdiziminde kullanılan *bitig* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G13’te geçer (Tekin, 2020: 36). Sözlükte “yazı, kitap, mektup, ferman” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 103). *bitig* kelimesi *ıy-* fiili ile birleşerek “mektup göndermek, mektup yollamak” anlamında kullanılır.

İ

iç-: “içmek”

iç- fiili taban öge olarak *ant* kelimesiyle dizimlenmiştir.

ant iç-: “ant içmek, yemin içmek, yemin etmek, söz vermek”

“bu söz özre telim *ant içti*” (HŞ315/10)

“Bu söz üzerine pek çok ant içti.”

ant iç- eşdiziminde kullanılan *ant* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-11 Begre metninde geçer (Şemen, 2016: 44). *ant* kelimesi *iç-* fiiliyle birleşerek “ant içmek, yemin içmek, yemin etmek, söz vermek” anlamında kullanılır.

indür-: “indirmek”

indür- fiili taban öge olarak *kitāb* kelimesiyle dizimlenmiştir.

kitāb indür-: “kitap indirmek (Tevrat indirmek)”

“ey mūsi bizge va‘de kılmış ərđin mevli ta‘ālā maña *kitāb indürür* tēp imdi koyğıl ol kitāb kēlsün” (KE119r /14)

“Ey Musa! Cenabıhak bana kitap indirecek diye bize vade vermiştin. Şimdi o kitap gelsin.”

kitāb indür- eşdiziminde kullanılan *kitāb* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1572’de geçer (Arat, 2018: 340). *kitāb* kelimesi *indür-* fiiliyle birleşerek “kutsal kitap indirmek, kutsal kitap göndermek, Tevratı indirmek” anlamında kullanılır.

iste-: “istemek, dilemek, aramak, araştırmak”

iste- fiili taban öge olarak *bit* ve *vaqt* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

bit iste-: “bit aramak”

“*bit istedi* başında taķı tonunda” (ME/P92a9)

“Saçında ve elbisesinde bit aradı.”

bit iste- eşdiziminde kullanılan *bit* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 181). *bit* kelimesi *iste-* fiiliyle birleşerek “bit aramak” anlamında kullanılır.

vaqt iste-: “zaman istemek”

“*vaqt istedi iş kılmak uçun*” (ME133/5)

“İş yapmak için vakit istedi.”

vaqt iste- eşdiziminde kullanılan *vaqt* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1213’te geçer (Arat, 2018: 284). *vaqt* kelimesi *iste-* fiiliyle birleşerek “vakit istemek, zaman istemek” anlamında kullanılır.

iy- “göndermek”

iy- fiili taban öge olarak *ilçi* kelimesiyle dizimlenmiştir.

ilçi iy-: “elçi göndermek”

“*kuṭlu buḡ-a ḡasan baṣlı ilçiler iydük erti*”(AOI/4)

“Kutlu Buka ve Hasan başkanlığında elçiler gönderdik”(Özyetgin, 1996: 135)

ilçi iy- eşdiziminde kullanılan *ilçi* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-1 Uyük-Tarlat metninde geçer (Şemen, 2016: 22). *ilçi* kelimesi *iy-* fiiliyle birleşerek “elçi göndermek” anlamında kullanılır.

izde- “dilemek, istemek”

izde- fiili taban öge olarak *tilek* kelimesiyle dizimlenmiştir.

tilek izde-: “dilek dilemek”

“*irādet bērip soṅ tilek izdese*

mürid ērmes ol tēḡ ḡuruḡ ot ērür” (MM271/3)

“Mürit, iradeyi terk ettikten sonra dilek dilerse, o mürit değil, kuru ot gibidir.”

tilek izde- eşdiziminde kullanılan *tilek* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-135 Ust Kulog metninde geçer (Şemen, 2016: 281). *tilek* kelimesi *izde-* fiiliyle birleşerek “dilek dilemek” anlamında kullanılır.

K

kal- “kalmak, geride bulunmak”

kal- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

azaḳ astında kal-: “ayak altında kalmak”

“*azaḳ astında ḳalgaylar tēdim.*” (SK30a/1)

“ayak altında kalacaklar dedim”(Yaman, 2016: 195)

azaḳ astında kal- eşdiziminde kullanılan *azaḳ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K7’de geçer (Tekin, 2020: 48). *ast* kelimesiyse Orhun Türkçesi metinlerinden KT D1’de geçer (Tekin, 2020: 36). *azaḳ astında* birlikteliği *kal-* fiiliyle birleşerek “ayak altında kalmak” anlamında kullanılır.

ḥalvat kal-: “yalnız kalmak, tenhaya çekilmek”

“peygāmbar ‘as ḳoptı erse *ḥalvat ḳalduk*”(NF157/8)

“Peygamber as. dışarı çıkınca yalnız kaldık.”

ḥalvat kal- eşdiziminde kullanılan *ḥalvat* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 216). Sözlükte “yalnız, yalnız kalma, tenhaya çekişme, boş, başbaşa görüşme” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 212). *ḥalvat* kelimesi *kal-* fiili ile bir araya gelerek “yalnız kalmak, tenhaya çekilmek” anlamında kullanılır.

mirās kal-: “miras kalmak”

“ol ‘illet ḥavvāda zāhir boldı ḳıyāmetḡa tēgi ḥayz tişilerde *mirās ḳaldı*”
(KE12r/2)

“O illet Havva ile ortaya çıktı ve aybaşı olmak kıyamete kadar dişilere miras kaldı.”

mirās kal- eşdiziminde kullanılan *mirās* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB B14’te geçer (Arat, 2018: 1200). *mirās* kelimesi *kal-* fiiliyle birleşerek “miras kalmak, varis olmak” anlamında kullanılır.

tirig ƙal-: “diri kalmak, hayatta kalmak, yaşamak”

“meñü suvın içip *tirig ƙaldı*” (KE160r/4)

“(O) Ebedi suyu içip hayatta kaldı.

tirig ƙal- eşdiziminde kullanılan *tirig* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). *tirig* kelimesi *ƙal* fiili ile birleşerek “diri kalmak, hayatta kalmak, yaşamak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/3a3’ te rastlanır (Ata, 2019: 36).

tul ƙal-: “dul kalmak, kocasız kalmak”

“zeliḥā *tul ƙaldı*” (KE108r/18)

“Zeliha dul kaldı.”

tul ƙal- eşdiziminde kullanılan *tul* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-45 Ust Köjeeling-hovu metninde geçer (Şemen, 2016: 108). *tul* kelimesi *kal-* fiiliyle birleşerek “dul kalmak, kocasız kalmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 650). Bu eşdizime Yenisey Yazıtlarından E-45 Ust Köjeeling-hovu metninde rastlanır (Şemen, 2016: 108).

ƙamuğ: “bütün, hep, her”

ƙamuğ kelimesi taban öge olarak *iş* sözcüğüyle dizimlenmiştir.

ƙamuğ iş: “bütün iş, tüm iş”

“tiriglik bile bu *ƙamuğ işlerin*

tiriglikniñ aşı erür yel bile” (MM46/3)

“Bütün bu işlerin hayat iledir, hayatın aslı yeldir.”

ƙamuğ iş eşdiziminde kullanılan *iş* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 313). *iş* kelimesi *ƙamuğ* ögesiyle birleşerek “bütün iş, tüm iş” anlamında kullanılır.

kān: “kaynak, hazine”

kān kelimesi taban öge olarak *kerem* sözcüğüyle dizimlenmiştir.

kerem kânı: “cömertlik hazinesi”

“leṭāfetġa ma’din *kerem kânı* ol”(MM383/3)

“O, güzellik madeni ve cömertlik hazinesidir.”

kerem kânı eşdiziminde kullanılan *kerem* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 261). Sözlükte “kerem, cömertlik, ihsan, iyilik” anlamındadır. *kerem* kelimesi ile *kânı* ögesi bir araya gelerek “cömertlik hazinesi, cömertlik kaynağı” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 310).

kar-: “karmak, karıştırmak, yoğurmak”

kar- fiili taban öge olarak *işge* kelimesiyle dizimlenmiştir.

işge kar-: “işe karışmak”

“boluşdı işge *karıştı işge*” (ME113/6)

“İşe koyuldu, işe karıştı.”

işge kar- eşdiziminde kullanılan *iş* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 313). *iş* kelimesi *kar-* fiiliyle birleşerek “işe karışmak” anlamında kullanılır.

kat-: “katmak, ilave etmek, koymak, karıştırmak”

kat- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

aḍaḳ kat-: “adım atmak”

“yūsuf sēzdi kim bu ḥalvat yerde kirmekde fesād bolġay tēp bir *aḍaḳın ēwke kattı* taḳı bir aḍaḳı taşra turur erken zeliḥā keldi.”(NF360/11)

“Yusuf tahmin etti ki bu ıssız yerde kötülük olacak deyip bir adımını eve attı ve bir ayağı dışarıda dururken Zeliha geldi.”

aḍaḳ kat- eşdiziminde kullanılan *aḍaḳ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K7’de geçer (Tekin, 2020: 48). *aḍaḳ* kelimesi *kat-* fiiliyle birleşerek “adım atmak” anlamında kullanılır.

burunğa suw ҡat-: “buruna su çekmek”

“*ҡatıp suw burunğa mesh etmek ҡulak ...*” (MM75/1)

“Burna su çekmek, kulakları mesh etmek ...”

burunğa suw ҡat- eşdiziminde kullanılan *burun* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 203). *suw* kelimesiyse Orhun Türkçesi metinlerinden KT D27’de geçer (Tekin, 2020: 44). *burunğa suw* birlikteliği *ҡat-* fiiliyle birleşerek “buruna su çekmek” anlamında kullanılır.

sürme ҡat-: “sürme çekmek”

“*közinge sürme ҡattı*” (ME178/7)

“Gözüne sürme çekti.”

sürme ҡat- eşdiziminde kullanılan *sürme* ögesine Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “kirpik diplerine sürülen boya, sürme” anlamındadır. *sürme* kelimesi *ҡat-* fiiliyle birleşerek “sürme çekmek” anlamında kullanılır.

yüzük ҡat-: “(parmağa) yüzük takmak”

“peygāmbar ‘as ol *yüzükni* sol elginin kiçig barmağına *ҡatar* érdi”(NF77/17)

“Peygamber as. o yüzüğünü sol elinin küçük parmağına takardı.”

yüzük ҡat- eşdiziminde kullanılan *yüzük* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 928). *yüzük* kelimesi *ҡat-* fiiliyle birleşerek “yüzük takmak” anlamında kullanılır.

ҡatıғ: “katı, çok, zor, iyice, sağlamca, sert, sıkı”

ҡatıғ kelimesi taban öge olarak *köñül* sözcüğüyle dizimlenmiştir.

ҡatıғ köñül: “katı gönül, yüreği sağlam”

“‘azrā’il gāyet *ҡatıғ köñüllüғ* ermişsen ...” (KE5v/20)

“Azrail son derece katı gönüllüymüşsün ...”

katıg köñül eşdiziminde kullanılan *köñül* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “gönül, yürek, hafıza, akıl” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 343). *köñül* kelimesi *katıg* ögesi ile birleşerek “katı gönül, yüreği sağlam” anlamında kullanılır.

ķaytar-: “geri getirmek, geri vermek, karşılık vermek”

ķaytar- fiili taban öge olarak *cevāb* kelimesiyle dizimlenmiştir.

cevāb ķaytar- “konuşmak, cevap vermek”

“selāmumġa *cevāp ķaytardılar*”(NF54/3)

“Selamıma cevap verdiler.”

cevāb ķaytar- eşdiziminde kullanılan *cevāb* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1907’de geçer (Arat, 2018: 392). *cevāb* sözcüğü *ķaytar*- fiiliyle bir araya gelerek “konuşmak, cevap vermek” anlamında kullanılır.

ķazġan-: “ kazanmak”

ķazġan- kelimesi taban öge olarak *sevāb* ve *yazuķ* sözcükleriyle dizimlenmiştir.

sevāb ķazġan-: “sevap kazanmak”

“iki ķat *sevāb ķazġandı* kişiler” (ME23/8)

“(O)Kişiler iki kat sevap kazandı.”

sevāb ķazġan- eşdiziminde kullanılan *sevāb* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 433r/6’da geçer (Ünlü, 2004: 262). *sevāb* kelimesi *ķazġan*- fiiliyle birleşerek “sevap kazanmak” anlamında kullanılır.

yazuķ ķazġan-: “günah kazanmak”

“*ķazġandı yazuķnı* erte içküsin içti” (ME129/5)

“Günah kazandı, sabah içkisini içti.”

yazuķ ķazġan- eşdiziminde kullanılan *yazuķ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D36’da geçer (Tekin, 2020: 68). Sözlükte “günah, suç” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 674).

yazuḡ kelimesi *ḡazḡan-* fiiliyle birleşerek “günah kazanmak, günah sahibi olmak” anlamında kullanılır.

kêç- “geçmek, aşmak”

kêç- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

cāndın kêç-: “ölmek, candan geçmek”

“ḡaḡ te’ālā rızāsı üçün *cāndın* taḡı *kêçti*”(NF211/12)

“Cenabıḡakk’ın rızası için canından dahi geçti.”

cāndın kêç- eşdiziminde kullanılan *cān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1’de geçer (Ata, 2019: 48). *cāndın* kelimesi *kêç-* fiiliyle birleşerek “candan geçmek, ölmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 119).

ḡaddın kêç-: “haddini aşmak, sınırını aşmak”

“fir’avn *ḡaddın kêçip* turur” (KET 175b/2)

“Firavun haddini aşıp durur.”

“*ḡaddındın kêçürgen* anlar ot boḡunları tururlar”(HKT41a/5)

“O haddini aşanlar, cehennem halkıdır (cehennemde yanarlar).”

ḡaddın kêç- eşdiziminde kullanılan *ḡadd* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 4982’de geçer (Arat, 2018: 842). Sözlükte “had, sınır, derece, mertebe, yasak, şart” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 207). *ḡaddın* sözcüğü *kêç-* fiiliyle bir araya gelerek “haddini aşmak, sınırını aşmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 109r/9’da rastlanır (Kök, 2004: 103).

uyḡuḡa kêç-: “uykuya geçmek”

“özin *uyḡuḡa kêçti*” (ME204/1)

“Kendi uykuya geçti.”

uyḡuḡa kêç- eşdiziminde kullanılan *uyku* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D27’de geçer (Tekin, 2020: 44). *uyḡuḡa* kelimesi *kêç-* fiili ile birleşerek “uykuya dalmak, uykuya geçmek” anlamında kullanılır.

kêçir/ kêçür -: “geçirmek”

kêçir/ kêçür - fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

burun kêçür-: “önüne getirmek, öne geçirmek”

“āy idimiz kim kim *burun kêçürdi* bizke bu arturgıl anga kınnı iki kat kılınmış ot içinde”(HKT9a/5)

“Ey Rabbimiz! Kim ki bunu bizim önümüze getirdi, onların ateşte azabını iki kat arttır.”

burun kêçür- eşdiziminde kullanılan *burun* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “uç, tepe, zirve, evvelce, eskiden önce” anlamındadır (Wilkens, 2021: 203). *burun* kelimesi *kêçür-* fiiliyle birleşerek “önüne getirmek, öne geçirmek” anlamında kullanılır.

kün kêçir-: “gün geçirmek”

“bir qavlde kırk kün bir qavlde üç ay nêmerse yemediler Yūsuf körki birle *kün kêçürdiler* aşğa suwğa muhtāc bolmadılar” (KE93r/13)

“Bir sözde kırk gün, (diğer)bir sözde üç ay bir şey yemediler, Yusuf’un güzelliğiyle gün geçirdiler, yemeğe ve suya ihtiyaç duymadılar.”

kün kêçir- eşdiziminde kullanılan *kün* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D4’te geçer (Tekin, 2020: 38). *kün* kelimesi *kêçir-* fiili ile birleşerek “gün geçirmek” anlamında kullanılır.

yay kêçir-: “yaz geçirmek”

“*yay kêçürdi*” (ME189/8)

“Yaz geçirdi.”

yay kêçir- eşdiziminde kullanılan *yay* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK B3’te geçer (Tekin, 2020: 72). Sözlükte “yaz, yaz mevsimi” anlamındadır. *yay* kelimesi *kêçir-* fiili ile birleşerek “yaz geçirmek, yaz mevsimini geçirmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 673).

‘ömr keçür-: “ömür geçirmek, yaşam sürmek”

“anadın toğmış kündin berü üç miñ yıl ‘ömr keçürdi” (KE4v/9)

“Annesinden doğduğı günden beri üç bin yıl ömür geçirdi”

“ol taķı pārsālīķ birle ‘ömrini keçürür érdi.”(NF127/17)

“O da dindarlık ile ömrünü geçirirdi.”

“anı izdeyü bar ‘ömrüm kiçürgüm”(HŞ915/4)

“Ömrümü onu dileyerek geçirdim.”

‘ömr keçür- eşdiziminde kullanılan ‘ömr ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/78a3’de geçer (Ata, 2019: 88). ‘ömr kelimesi keçür-fiiliyle birleşerek “ömür geçirmek, yaşam sürmek” anlamında kullanılır.

kêl-: “gelmek, meydana gelmek”

kêl- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

‘aķlīnga kêl-: “aklına gelmek”

“behüş boldu taķı zamāndın soñ ‘aķlīnga keldi”(NF85/2)

“kendinden geçti ve o vakitten sonra aklına geldi.

‘aķlīnga kel- eşdiziminde kullanılan aķl ögesi Arapça kökenlidir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 24). ‘aķlīnga kelimesi kêl- fiiliyle birleşerek “aklına gelmek” anlamında kullanılır.

dünyāğa kêl-: “dünyaya gelmek, doğmak”

“muħammed dünyāğa keldi” (KE184r/9)

“Muhammed dünyaya geldi.

“bu dünyāğa keldi” (SK37a/8)

“Bu dünyaya geldi” (Yaman, 2016: 201)

“resûlullāh dünyāke keldi.”(NF4/12)

“Resulullah dünyaya geldi.”

dünyāğa kél- eşdiziminde kullanılan *dünyā* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5926’da geçer (Arat, 2018: 982). *dünyāğa* kelimesi *kél-* fiiliyle birleşerek “dünyaya gelmek, doğmak” anlamında kullanılır.

emir kél-: “emir gelmek, emir almak”

“peygāambar ‘as’ka durūz şalavāt ve selām ayta bəriņ tēp *emir kēldi*.”(NF4/5)

“Peygamber ‘aleyhi’s- selamı selamlayın, salavat getirin, selam verin diye emir geldi.”

emir kél- eşdiziminde kullanılan *emir* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/50b1’de geçer (Ata, 2019: 12). *emir* kelimesi *kél-* fiiliyle birleşerek “emir gelmek, emir almak” anlamında kullanılır.

fermān kél-: “ferman gelmek, emir gelmek, buyuruk gelmek”

“hāk te ‘ālādan *fermān kēldi*”(NF62/2)

“Allah’tan ferman geldi.

fermān kél- eşdiziminde kullanılan *fermān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/11a1’de geçer (Ata, 2019: 107). *fermān* kelimesi *kél-* fiiliyle birleşerek “ferman gelmek, emir gelmek, buyuruk gelmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 75 166v/1’de rastlanır (Kök, 2004: 160).

hamir kél-: “hamur gelmek, hamur kabarmak”

“ol unnuņ *hamiri kēldi* mü”(NF320/6)

“O unun hamuru geldi mi?”

hamir kél- eşdiziminde kullanılan *hamir* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. *hamir* kelimesi *kél-* fiiliyle birleşerek “hamur gelmek, hamur kabarmak” anlamında kullanılır.

karşu kël-: “karşı çıkmak”

“bir kâfir *karşu keldi*”(NF11/12)

“Bir kâfir karşı çıktı”

karşu kël- eşdiziminde kullanılan *karşu* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 339). *karşu* kelimesi *kël-* fiiliyle birleşerek “karşı çıkmak” anlamında kullanılır.

özige kël-: “kendine gelmek”

“ibn yâmin yana özindin kitti yana gül-âb saçtılar *özgige keldi*” (KE96r/9)

“İbn Yamin tekrar kendinden geçti, yine gül suyu saçtılar, kendine geldi.”

özige kël- eşdiziminde kullanılan *öz* kelimesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D36’da geçer (Tekin, 2020: 68). *özgige* kelimesi *kël-* fiiliyle birleşerek “kendine gelmek” anlamında kullanılır.

râst kël-: “doğru çıkmak, doğru gerçekleşmek”

“bir secdesi kalur bolsa niyyet bile *râst këlür*” (MM148/4)

“Bir secde eksik kalsa bile niyete göre o doğru olarak gerçekleşmiş sayılır.”

râst kël- eşdiziminde kullanılan *râst* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/65b3’te geçer (Ata, 2019: 33). *râst* kelimesi *kël-* fiiliyle birleşerek “doğru çıkmak, doğru gerçekleşmek” anlamında kullanılır.

sâ‘at kël-: “saati gelmek, vakti gelmek, zamanı gelmek”

“uşbu *sâ‘at kelse* körgeysen tedi”(NF332/11)

“İşte bu saat geldiğinde göreceksin, dedi”

sâ‘at kël- eşdiziminde kullanılan *sâ‘at* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/51b1’de geçer (Ata, 2019: 99). *sâ‘at* kelimesi *kël-* fiiliyle birleşerek “saati gelmek, vakti gelmek, zamanı gelmek” anlamında kullanılır.

tile k l-: “dile gelmek, konuşma yeteneği”

“katığ taş ma *k ldi* katında *tile*” (MM34/2)

“Sert taş onun katında dile geldi.”

tile k l- eşdiziminde kullanılan *til*  gesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 718). *tile* kelimesi *k l-* fiiliyle birleşerek “dile gelmek, konuşma yeteneği” anlamında kullanılır.

vahiy k l-: “vahiy gelmek”

“kırk yaşında *vahiy k ldi*”(NF6/14)

“(Ona)Kırk yaşinsa vahiy geldi.”

vahiy k l- eşdiziminde kullanılan *vahiy*  gesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/61b2’de geçer (Ata, 2019: 86). *vahiy* kelimesi *k l-* fiiliyle birleşerek “vahiy gelmek” anlamında kullanılır.

yalawaçlık k l-: “peygamberliği gelmek”

“n h a yüz yaşarda *yalawaçlık k ldi*” (KE28r/4)

“Nuh’a yüz yaşındayken peygamberlik geldi.”

yalawaçlık k l- eşdiziminde kullanılan *yalawa * kelimesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D39’da geçer (Tekin, 2020: 68). Sözlükte “elçi, peygamber” anlamındadır ( nl , 2012a: 655). *yalawaçlık* kelimesi * el-* fiiliyle birleşerek “peygamberlik gelmek, peygamberliği gelmek” anlamında kullanılır.

yarlığ k l-: “buyruk gelmek, emir gelmek, ferman gelmek”

“ciblit ol kıznı h ris a b reyin t se ididin *yarlığ k ldi*” (KE4r/18)

“Ciblit o kıznı Haris’e vereyim deyince Tanrı’dan buyruk geldi.”

yarlığ k l- eşdiziminde kullanılan *yarlığ* kelimesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G9’da geçer (Tekin, 2020: 36). Sözlükte “buyruk, emir, ferman” anlamındadır ( nl , 2012a: 666). *yarlığ* kelimesi * el-* fiiliyle birleşerek “buyruk gelmek, emir gelmek, ferman

gelmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TIEM 75 111v/6’ da rastlanır (Kök, 2004: 106).

keltür-: “getirmek, meydana getirmek”

keltür- fiili taban öge olarak *iley* ve *irtidād* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

ileyine keltür-: “huzuruna getirmek”

“anı süleyman *ileyine keltürdiler.*” (SK25a/3)

“Onu Süleyman’ın huzuruna getirdiler.” (Yaman, 2016: 191)

ileyine keltür- eşdiziminde kullanılan *iley* ögesine Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “ön, ön taraf, huzur, kat” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 255). *ileyine* kelimesi *keltür-* fiiliyle birleşerek “huzuruna getirmek” anlamında kullanılır.

irtidād kêtür-: “din değiştirmek, dinden çıkmak”

“*irtidād kêtürse* yënür ol keşik yok fesād” (MM235/2)

“Din değiştirse, o av hayvanı yenilebilir.”

irtidād kêtür- eşdiziminde kullanılan *irtidād* ögesine Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “islam dinini terk ederek başka dine girme” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 264). *irtidād* kelimesi *kêtür-* fiiliyle birleşerek “din değiştirmek, dinden çıkmak” anlamında kullanılır.

kemiş-: “atmak, koymak, bırakmak”

kemiş- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

haṭarḫa kemiş-: “kendini tehlikeye atmak”

“*haṭarḫa kemiş*ti özünü”(ME/P196a8)

“Kendisini tehlikeye atmıştı.”

haṭarḫa kemiş- eşdiziminde kullanılan *haṭar* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 2152’de geçer (Arat, 2018: 428). Sözlükte “tehlike” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 220). *haṭarḫa* kelimesi *kemiş-* fiiliyle birleşerek “kendini tehlikeye atmak” anlamında kullanılır.

kur'a kemiş-: “kura çekmek, kura atmak”

“*kur'a kemişti* erse benim atım çıktı”(NF414/8)

“Kura çekince benim adım çıktı.”

kur'a kemiş- eşdiziminde kullanılan *kur'a* ögesi Arapça kökenlidir. Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/38a3'de geçer (Ata, 2019: 96). *kur'a* kelimesi *kemiş-* fiiliyle birleşerek “kura çekmek, kura atmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/38a3'de rastlanır (Ata, 2019: 96).

ul kemiş-: “temel atmak”

“*kuvvetlendürdi anı ul kemişti tamğa*”(ME92/5)

“Binanın temelini attı, onu kuvvetlendirdi”

ul kemiş- eşdiziminde kullanılan *ul* kelimesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G1'de geçer (Tekin, 2020: 34). Sözlükte “temel, esas, taban” anlamındadır. *ul* kelimesi *kemiş-* fiiliyle birleşerek “temel atmak, temellendirmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 620).

yüzi öze kemiş-: “yüz üstü koymak, yüz üstü bırakmak”

“*ibrāhim 'aleyhi's-selām* oğlını yüzi öze kemişti” (SK33b/1)

“İbrahim '*aleyhi's-selām* oğlunu yüz üstü çevirdi. (Yaman, 2016: 198)

yüzi öze kemiş- eşdiziminde kullanılan *yüz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D33'te geçer (Tekin, 2020: 44). *öze* kelimesiyse Orhun Türkçesi metinlerinden KT D1'de geçer (Tekin, 2020: 36). *yüzi öze* birlikteliği *kemiş-* fiiliyle bir araya gelerek “yüz üstü koymak, yüz üstü bırakmak” anlamında kullanılır.

kēs-: “kesmek, kırmak, terk etmek”

kēs- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

köbek kēs-: “göbeğini kesmek, göbek bağını kesmek”

“*köbeğin kesdi oğlanı*”(ME/P113a5)

“Çocuğunun göbeğini kesti.”

köbek kës- eşdiziminde kullanılan *köbek* ögesine Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. *köbek* kelimesi *kës-* fiiliyle birleşerek “göbeğini kesmek, göbek bağını kesmek” anlamında kullanılır.

söz kës-: “söz kesmek, araya girmek”

“şabur kılu bilmedim *sözümni kestim* taķı minberden tüşüm tedi”(NF171/12)

“Sabredemedim, sözümü kestim ve minberden indim, dedi.”

“sen ol haķķa sığın andın *sözün kës*”(HŞ1210/6)

“Sen ondan sözünü kes, Allah’a sığın.”

söz kës- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *söz* kelimesi *kës-* fiiliyle birleşerek “söz kesmek, araya girmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 518’de rastlanır (Arat, 2018: 170).

umanç kës-: “umudu kesmek, vazgeçmek”

“yüsufdın *umanç kësiler*” (KE98r/8)

“Yusuf’tan umudu kestiler.”

umanç kës- eşdiziminde kullanılan *umanç* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “umut, ümit” anlamındadır (Wilkens, 2021: 798). *umanç* kelimesi *kës-* fiiliyle birleşerek “umudu kesmek, vazgeçmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5122’de rastlanır (Arat, 2018: 864).

ümid kës-: “ümidi kesmek, vazgeçmek”

“nūh anı kördi sözün işitdi özindin *ümid kës*” (KE23v/11)

“Nuh onu gördü, sözünü işitti, kendinden ümidi kesti.”

ümid kës- eşdiziminde kullanılan *ümid* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 443). *ümid* kelimesi *kës-* fiiliyle birleşerek “ümidi kesmek, vazgeçmek” anlamında kullanılır.

kesil-: “kesilmek, kopmak, durmak, dinmek, ayrı düşmek”

kesil- fiili taban öge olarak *yol* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yol kesil-: “yolu kesilmek”

“*yol késilmiş* érdi ol yılandın ötrü” (SK66a/10)

“O yılandan dolayı yol kesilmişti.” (Yaman, 2016: 222)

yol kesil- eşdiziminde kullanılan *yol* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “yol, tarik, doğru yol, hareket tarzı” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 692). *yol* kelimesi *kesil-* fiili ile birleşerek “yolu kesilmek” anlamında kullanılır.

kêt-: “gitmek, yok olmak”

kêt- fiili taban öge olarak ‘*aql*’ kelimesiyle dizimlenmiştir.

‘**aklı kêt-:** “aklı gitmek”

“ ‘ali razhu’nuñ ‘*aklı ketti*’ behuş boldı”(NF167/16)

“Ali razhunun akı gitti, kendinden geçti.”

‘*aklı kêt-*’ eşdiziminde kullanılan *aql* ögesi Arapça kökenlidir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 24). ‘*aklı*’ kelimesi *kêt-* fiiliyle birleşerek “aklı gitmek” anlamında kullanılır.

key-: “giymek, giyinmek”

key- fiili taban öge olarak *kefen* ve *tāç* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

kefen key-: “kefen giyinmek”

“*kefen keydürdi* aña” (ME90/3)

“Ona kefen giydirdi.”

kefen key- eşdiziminde kullanılan *kefen* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 258). *kefen* kelimesi *key-* fiili ile bir araya gelerek “kefen giymek” anlamında kullanılır.

tāç / tāc key-: “taç giyinmek”

“yūsuf taht üze olturur başınga *tāç keyip*” (KE89v/15)

“Yusuf tahtın üzerine oturup başına taç taktı.”

“ādam peygāmbar ‘as’nuñ başınga *tāc keydürdiler*”(NF278/13)

“Âdem peygamberin başına taç taktılar.”

“başın kün zamāne *tāc keydi* sarığ altun”(HŞ595/10)

“Başına gündüz vakti sarı altından taç taktı.”

tāç / tāc key- eşdiziminde kullanılan *taç* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5463’de geçer (Arat, 2018: 914). *taç* kelimesi *key-* fiiliyle birleşerek “taç giyinmek, taç takmak” anlamında kullanılır.

kez-: “gezmek, dolaşmak”

kez- fiili taban öge olarak *teninde ig* birlikteliğiyle dizimlenmiştir.

teninde ig kez-: “vücudunda hastalık gezmek”

“*teninde ig kezer*” (HFK79a/02)

“Vücudunda hastalık gezer”(Onur, 2022: 142).

teninde ig kez- eşdiziminde kullanılan *ten* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1861’de geçer (Arat, 2018: 384). *ig* kelimesiyse Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “hastalık” anlamındadır (Wilkens, 2021: 295). *teninde ig* birlikteliği *kez-* fiiliyle birleşerek “vücudunda hastalık gezmek, hasta olmak” anlamında kullanılır.

kıl-: “yapmak, kılmak, etmek”

kıl- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

ābdest kıl-: “abdest almak”

“peygāmbar ‘as ol suw birle yundı *ābdest kıldı*”(NF44/2)

“Peygamber as. o su ile yıkandı, abdest aldı.”

ābdest kıl- eşdiziminde kullanılan *ābdest* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. *ābdest* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “abdest almak” anlamında kullanılır.

al kıl-: “hile kılmak, hile yapmak, aldatmak”

“*al kılıp zindānga yol körgüzdi*” (KE83v/20)

“Hile yapıp zindanın yolunu gösterdi.”

al kıl- eşdiziminde kullanılan *al* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “hile, aldatma” anlamındadır (Wilkens, 2021: 26). *al* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “hile kılmak, hile yapmak, aldatmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/39b1’da rastlanır (Ata, 2019: 51).

arığ tahāret kıl-: “temizlenmek, temizlik yapmak, abdest almak”

“*arığ tahāret kıldı*” (SK39a/11)

“Abdest aldı.” (Yaman, 2016: 203)

arığ tahāret kıl- eşdiziminde kullanılan *arığ* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “temiz, arı, duru, berrak, ışıltılı” anlamındadır (Wilkens, 2021: 59). *tahāret* kelimesine ise Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “temizlik, temizlenme” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 557). *arığ tahāret* birlikteliği *kıl-* fiiliyle birleşerek “abdest almak” anlamında kullanılır.

asığ kıl-: “fayda vermek, kazanç sağlamak, kâr etmek”

“*telim ökündük asığ kılmadı*” (KE163r/10)

“Çok pişman olduk, fayda vermedi.”

asığ kıl- eşdiziminde kullanılan *asığ* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-59 Herbis-Baarı metninde geçer (Şemen, 2016: 130). Sözlükte “fayda, yarar, kazanç” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 55). *asığ* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “fayda vermek, kazanç sağlamak, kâr etmek” anlamında kullanılır.

atını yād kıl-: “adını anmak”

“her kim mēnim *atımnı yād kıldı* érse ve kılur érse buluğa feryād tegürmegil”
(SK52a/4)

“Kim benim adımını andıysa ya da anarsa bunları feryat ettirme!” (Yaman, 2016: 212)

atını yād kıl- eşdiziminde kullanılan *at* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D7’de geçer (Tekin, 2020: 38). *yād* kelimesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3349’da geçer (Arat, 2018: 598). *atını yād* birlikteliği *kıl-* fiili ile birleşerek “adını anmak” anlamında kullanılır.

‘azāb kıl-: “azap vermek, eziyet etmek”

“mevli ‘azze ve celle bizlerni tamuğğa ältti telim ‘*azāblar kıldı*” (KE163r/9)

“Cenabıhak bizleri cehenneme gönderdi (bize), çok azap verdi.”

‘*azāb kıl-* eşdiziminde kullanılan ‘*azāb* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3332’de geçer (Arat, 2018: 596). ‘*azāb* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “azap vermek, eziyet etmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 38/84b2’da rastlanır (Ata, 2019: 154).

āzād kıl-: “serbest bırakmak, hürriyetine kavuşturmak”

“sizlerni *āzād kıldım*”(KE98v/21)

“Sizleri serbest bıraktım.”

“men gāyat sewündüm bir qaravaşnı *āzād kıldım*”(NF18/12)

“Ben çok sevindim, bir cariyeyi serbest bıraktım.”

āzād kıl- eşdiziminde kullanılan *āzād* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 38/4a3’te geçer (Ata, 2019: 144). *āzād* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “serbest bırakmak, hürriyetine kavuşturmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 69r/8’de rastlanır (Kök, 2004: 64).

bağdaş kıl-: “bağdaş kurmak, sağ ayağı sol uyluğun, sol ayağı sağ uyluğun altına alarak oturmak”

““ömer-i haṭṭāb raḫiya’llāhu ‘anhu bir mescidge kirdi körer bir ḫaba saḫallıḡ bağdaş kılıp olturur” (KE18v/16)

“Ömer razhu, bir mescide girdi. Gür sakallı birini bağdaş kurmuş otururken gördü.”

bağdaş kıl- eşdiziminde kullanılan *bağdaş* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 137). *bağdaş* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “bağdaş kurmak, sağ ayağı sol uyluğun, sol ayağı sağ uyluğun altına alarak oturmak” anlamında kullanılır.

bāṭıl kıl-: “boşa çıkarmak”

“Tanrı *bāṭıl kıldı* ‘amellerini”(HKT115a/4)

“Tanrı amellerini boşa çıkardı.”

bāṭıl kıl- eşdiziminde kullanılan *bāṭıl* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/61a2’de geçer (Ata, 2019: 86). *bāṭıl* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “boşa çıkarmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/24b2’de rastlanır (Ata, 2019: 109).

bulun kıl-: “esir almak”

“mekke uluḡlarını *bulun kıldı*.”(HKT97b/4)

“Mekke büyüklerini esir aldı.”

bulun kıl- eşdiziminde kullanılan *bulun* ögesi Orhun Türkçesi dönemi metinlerinden Külli Çor B5’te geçer (Tekin, 2022: 204). Sözlükte “esir, tutsak” anlamındadır. *bulun* kelimesi *kıl-* fiili ile birleşerek “esir almak, esir etmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 112)

cān ḫabz kıl-: “can almak”

“ḫaḫ te’ālā *cānımnı ḫabz kılḡay*”(NF433/16)

“Cenabıhak, canımı alacak.”

cān kabz kıl- eşdiziminde kullanılan *cān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1’de geçer (Ata, 2019: 48). Sözlükte “can, ruh, samimi, içten” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 119). *kabz* kelimesi ise Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 238). *cān kabz* birlikteliği *kıl-* fiiliyle birleşerek “can almak, öldürmek” anlamında kullanılır.

cān teslim kıl-: “can teslim etmek, can vermek, vefat etmek”

“ol oğlum heybet-de *cān teslim kıldı*.” (SK7b/9)

“O oğlum onun heybetinden can teslim etti.” (Yaman, 2016: 175)

cān teslim kıl- eşdiziminde kullanılan *cān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1’de geçer (Ata, 2019: 48). Sözlükte “can, ruh, samimi, içten” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 119). *teslim* kelimesi ise Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 402). *cān teslim* birlikteliği *kıl-* fiiliyle birleşerek “can teslim etmek, can vermek, vefat etmek, ruhunu teslim etmek” anlamında kullanılır.

defn kıl-: “ölüyü gömmek, toprağa vermek”

“kaçan mēni *defn kıldılar*” (KE11r/3)

“Beni ne zaman toprağa verdiler”

defn kıl- eşdiziminde kullanılan *defn* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. *defn* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “ölüyü gömmek, toprağa vermek” anlamında kullanılır.

du ‘ā kıl-: “dua etmek”

“İbrāhim aḡa eḡḡü *du ‘ā kıldı*.” (KE41/6)

“İbrahim ona güzel dua(lar) etti.”

“İsa peygamber ‘*aleyhi*’s-*selām* *du ‘ā kıldı*.” (SK4a/6)

“İsa peygamber ‘*aleyhi*’s-*selām* dua etti.” (Yaman, 2016: 172)

du‘ā kıl- eşdiziminde kullanılan *du‘ā* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5926’da geçer (Arat, 2018: 982). *du‘ā* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “dua etmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 36/57b2’de rastlanır (Ata, 2019: 124).

emr kıl:- “emir vermek, emretmek”

“saña *emr kıl*ayın” (KE T160b/1)

“Sana emir vereyim.”

emr kıl- eşdiziminde kullanılan *emir* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/50b1’de geçer (Ata, 2019: 12). *emir* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “emir vermek, emretmek” anlamında kullanılır.

fāl kıl:- “fal bakmak”

“*fāl kıldı* anıñ birle” (ME178/5)

“Onunla fal baktı.”

fāl kıl- eşdiziminde kullanılan *fal* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5613’te geçer (Arat, 2018: 934). Sözlükte “uğur; talih deneme; kahve fincanına, iskambile bakmak gibi birtakım garip usullerle insanın talihine ait şeyler söyleme” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1982: 298). *fāl* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “fal bakmak” anlamında kullanılır.

farz/ fariza kıl:- “farz kılmak”

“kamuğқа хідmatını *farz kıldı*.” (HŞ80/9)

“Hepsine hizmetini farz kıldı.”

“bu beş yerde gusli *fariza kıla*” (MM90/2)

“Bu beş yerde gusül alınması farz kılınmıştır.”

“bir yıldın soñ beş namāz *fariza kılındı*”(NF10/14)

“Bir yıldan sonra beş (vakit) namaz farz kılındı.”

farz/ fariza kıl- eşdiziminde kullanılan *farz* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3239’da geçer (Arat, 2018: 582). *farz* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “farz kılmak” anlamında kullanılır.

ğazāt kıl-: “savaşmak, savaş açmak”

“uḥud toḡuşunda ġazāt kılğan şaḡābeler kirsünler tēdi”(NF110/2)

“Uhud savaşında, savaş açan sahabeler girsinler, dedi.”

ğazāt kıl- eşdiziminde kullanılan *ğazāt* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TIEM 73 53r/7’de geçer (Kök, 2004: 48). *ğazāt* kelimesi *kıl* fiiliyle birleşerek “savaşmak, savaş açmak” anlamında kullanılır.

ğusl kıl-: “gusül almak, gusül abdesti almak, boy abdesti almak”

“ ‘ayişe razḡā ēwinge kirdi taḡı ġusl kıldı” (NF32/17)

“ Ayşe radiyallahu anha evine girdi ve gusül (abdesti) aldı.”

ğusl kıl- eşdiziminde kullanılan *ğusl* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “gusül, yıkanma, boy abdesti” anlamındadır. *ğusl* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “gusül almak, gusül abdesti almak, boy abdesti almak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 202)

ḡaber/ ḡabar kıl-: “haber etmek, söylemek, haber ulaştırmak”

“lūṡ ‘aleyhis’s-selām kelip ibrahimġa ḡaber kıldı”(KE41/6)

“Lut as. İbrahim’e gelip, haber verdi.”

“ḡabar kılġaymen iy şāḡ-u cihāndār”(HŞ510/6)

“Haber vereceġim, ey! Dünyanın hākimi olan padişah.”

ḡaber/ ḡabar kıl- eşdiziminde kullanılan *ḡaber* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3302’de geçer (Arat, 2018: 592). *ḡaber* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “haber etmek, söylemek, haber ulaştırmak” anlamında kullanılır.

ḡamle kıl-: “saldırıya geçmek, harekete geçmek”

“kılıḡ birle ḡamle kıldılar”(NF71/16)

“Kılıç ile saldırıya geçtiler.”

hamle kıl- eşdiziminde kullanılan *hamle* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “saldırma, hücum, hamle” anlamındadır. *hamle* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “saldırıya geçmek, harekete geçmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 213)

harām kıl-: “haram kılmak, yasaklamak”

“seniñ karnıñnı yūnusğa zindān kıldım anı yemekni saña *harām kıldım*”
(KE156v/2)

“Senin karnını Yunus’a zindan olarak belirledim, onu yemeyi sana haram kıldım.”

harām kıl- eşdiziminde kullanılan *harām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/27a3’ta geçer (Ata, 2019: 12). *harām* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “haram kılmak, yasaklamak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/34a3’ta rastlanır (Ata, 2019: 29).

harāmka nazar kıl-: “harama bakmak”

“bēş nerse turur kim rūzanı bozar biri ol kim yalğan sözlemek taķı biri ğaybet kılmaķ taķı biri ğammāzlık kılmaķ taķı biri yalğan ant içmek taķı biri şehvet birle *harāmka nazar kılmaķ*”(NF265/2)

“Beş şey vardır ki orucu bozar: biri yalan söylemek, biri gıybet etmek, dedikodu yapmak, biri yalan yere ant içmek bir diğeri ise şehvet ile harama bakmak.”

harāmka nazar kıl- eşdiziminde kullanılan *harām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/27a3’ta geçer (Ata, 2019: 12). *nazar* kelimesi ise Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 96r/5’ta geçer (Kök, 2004: 90). *harāmka nazar* birlikteliği *kıl-* fiiliyle birleşerek “harama bakmak” anlamında kullanılır.

hased kıl-: “kıskançlık duymak, kıskançlık etmek”

“*hased* kibr ü kine riyā *kıl*sa” (MM63/1)

“Kıskançlık duyar, büyüklenir, kinlenir, riyakâr olur.”

hased kıl- eşdiziminde kullanılan *hased* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 37/36b2’de geçer (Ata, 2019: 137). *hased* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “kıskançlık duymak, kıskançlık etmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 37/36b2’de rastlanır (Ata, 2019: 137).

helāk kıl-: “öldürmek, ortadan kaldırmak, aşırı derecede yormak”

“‘ād bodı-nını evvel yēl birle *helāk kıldı*.” (SK6b/5)

“Ad kavmini daha önce rüzgâr ile helak etti.” (Yaman, 2016: 174)

“biziñ isti‘dādımız bolmasa sizlerni *helāk kılğay*”(NF69/4)

“Bizim hazırlığımız olmasa sizleri helak kılacaktı.”

helāk kıl- eşdiziminde kullanılan *helāk* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 37/34b2’de geçer (Ata, 2019: 137). *helāk* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “öldürmek, ortadan kaldırmak, aşırı derecede yormak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 36/24a2’de rastlanır (Ata, 2019: 120).

hıdmet/ hıdmat kıl-: “hizmet etmek, hizmette bulunmak, hizmet vermek, hizmet eylemek”

“bir kün ibrahimğa säre aydı men qarıdım saña *hıdmet kılğu* küçüm ıalmadı tēdi” (KE47v/6)

“Bir gün Sare İbrahim’e söyledi: Ben yaşlandım sana hizmette bulunacak gücüm kalmadı dedi.”

“bukündin soñ sizlerke kıl tēg *hıdmat kılğaymen*”(NF356/1)

“Bugünden sonra sizlere kul gibi hizmette bulunacağım.”

hıdmet/ hıdmat kıl- eşdiziminde kullanılan *hıdmet* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 220). *hıdmet* kelimesi *kıl-* fiili ile birleşerek “hizmet etmek, hizmette bulunmak, hizmet vermek, hizmet eylemek” anlamında kullanılır.

hüküm kıl-: “hüküm kılmak, hüküm vermek”

“melik aydı men sizin ara *hüküm kıl* bolğay mu”(KE47r/15)

“Melik söyledi: Ben sizin aranızda hüküm kılsam olacak mı?

hüküm kıl- eşdiziminde kullanılan *hüküm* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 27/50a1’de geçer (Ata, 2019: 23). *hüküm* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “hüküm kılmak, hüküm vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/96b2’de rastlanır (Ata, 2019: 17).

hürmet kıl-: “hürmet etmek, hürmet göstermek, saygı göstermek”

“muğa *hürmek kılğıl*”(NF49/9)

“Buna hürmet göster!”

hürmet kıl- eşdiziminde kullanılan *hürmet* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 2303’te geçer (Arat, 2018: 450). *hürmet* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “hürmet etmek, hürmet göstermek, saygı göstermek” anlamında kullanılır.

intikām kıl-: “intikam almak”

“düşmanın *intikām kılmağa* kudratı yeter”(NF148/3)

“Düşmanından intikam almaya gücü yeter.”

intikām kıl- eşdiziminde kullanılan *intikām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. *intikām* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “intikam almak” anlamında kullanılır.

karār kıl-: “karar vermek”

“*karār kıldurdi* anı işi üze” (ME37/3)

“O iş üzerinde karar kıldı.”

“*karar kılmaz* irdi teninde cânı” (HŞ155/2)

“Ruhu ile bedeni arasında karar kılamazdı.”

karār kıl- eşdiziminde kullanılan *karār* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 4758’te geçer (Arat, 2018: 810). *karār* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “karar vermek” anlamında kullanılır.

karğış du ‘āsı kıl-: “beddua etmek, lanet okumak”

“olarğa *karğış du ‘āsı kıldı*” (KE169v/9)

“Onlara beddua etti (lanet okudu).”

karğış du ‘āsı kıl- eşdiziminde kullanılan *karğış* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “beddua, lanet, büyü sözcüğü, büyü formülü” anlamındadır. (Wilkens, 2021: 336). *du ‘ā* ögesi ise Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5926’da geçer (Arat, 2018: 982). *karğış du ‘āsı* birlikteliği *kıl-* fiiliyle birleşerek “beddua etmek, lanet okumak” anlamında kullanılır.

keyd kıl-: “tuzak kurmak”

“haқиқat üze anlar *keyd kılurlar*”(HKT322b/2)

“Şüphesiz ki onlar tuzak kurarlar.”

keyd kıl- eşdiziminde kullanılan *keyd* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/46a2’de geçer (Ata, 2019: 111). Sözlükte “hile, aldatma” anlamındadır. *keyd* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “tuzak kurmak, hile yapmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 313). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 173v/4’te rastlanır (Kök, 2004: 167).

kurbān kıl-: “kurban kesmek, kurban etmek”

“ādem yıl sayu *kurbān kılur erti*”(KE14v/15)

“Âdem uzun yıllar kurban kesti.”

kurbān kıl- eşdiziminde kullanılan *kurbān* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 25/27a2’de geçer (Ata, 2019: 6). *kurbān* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “kurban kesmek, kurban etmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 147v/7’de rastlanır (Ünlü, 2004: 55).

musahhar kıl-: “emrine vermek, hizmetine vermek”

“dāvudnı kuvvet eyesini kim haқиқat üze ol turur қayтған haқиқat üze biz *musahhar kılduқ* taғların anıng birle tesbih kılurlar”(HKT18/50)

“Kuvvet sahibi Davut, Hakka (Allah’a) döner (yönelir). Biz onun (Davut’un) hizmetine daғları verdik onunla tesbih ederler (Allah’ı zikrederler).”

musahhar kıl- eşdiziminde kullanılan *musahhar* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/52a3’te geçer (Ata, 2019: 99). Sözlükte “birinin emrine, hizmetine verilmiş olan” anlamındadır. *musahhar* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “emrine vermek, itaat ettirmek, hizmetine vermek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 408). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/52a3’te rastlanır (Ata, 2019: 99).

mübārek kıl-: “mübarek kılmak”

“*mübārek kıl* sözüm barça cihānga” (HŞ5/4)

“Sözümü bütün cihana mübarek kıl.”

mübārek kıl- eşdiziminde kullanılan *mübārek* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 36/75a1’de geçer (Ata, 2019: 127). *mübārek* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “mübarek kılmak” anlamında kullanılır.

namāz kıl-: “namaz kılmak”

“süleymān *namāz kılıp* olturmış êrdi” (KE140r/18)

“Süleyman namaz kılıp oturmuştu.

“ol minbêrdin iner, āzine *namazın kılur*.” (SK25b/12)

“O minberden iner, cuma namazını kılardı.” (Yaman, 2016: 192)

“қayu yerde *namāz kılsalar* ҳақ қабұл қылғay”(NF10/10)

“Hangi yerde namaz kılsalar, Allah kabul eder.”

namāz kıl- eşdiziminde kullanılan *namāz* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/18a2’de geçer (Ata, 2019: 8). *namāz* kelimesi *kıl-* fiiliyle

birleşerek “namaz kılmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/69b1’de rastlanır (Ata, 2019: 14).

naşihat kııl-: “nasihat vermek, öğüt vermek”

“ey oğlum nāmahram ‘avrat artınga yörümegil tēp va‘z ve *naşihat kıldı*”(NF351/8)

“Ey oğlum! Namahrem kadın ardından gitme diyerek öğüt ve nasihat verdi.”

naşihat kııl- eşdiziminde kullanılan *naşihat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5395’te geçer (Arat, 2018: 903). *naşihat* kelimesi *kııl-* fiiliyle birleşerek “nasihat vermek, öğüt vermek” anlamında kullanılır.

nazar kııl-: “nazar etmek, dikkatlice bakmak”

“zelihağa bakmadı ol yēm içimge *nazar kılmadı*” (KE79r/12)

“(O) Zeliha’ya bakmadı o, yiyecek ve içeceklere nazar kılmadı(onlara bakmadı).

nazar kııl- eşdiziminde kullanılan *nazar* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TIEM 73 96r/5’te geçer (Kök, 2004: 90). *nazar* kelimesi *kııl-* fiiliyle birleşerek “nazar etmek, dikkatlice bakmak” anlamında kullanılır.

nikāh kııl-: “nikāh kıymak, nikāhlanmak, evlenmek”

“cebrāilge yarlıg boldı ciblitni *nikāh kıılıp* tiblitke bērgil”(KE4r/13)

“Cebrail’e buyruk geldi: Ciblit’e nikāh kıyıp Tiblit’e ver.”

“cüftlendürdi aña tişini *nikāh kıldı*” (ME8/4)

“Dişiyi evlendirdi, ona nikāh kıydı.”

“saña *nikāh kılsam* bolğay-mu”(NF182/12)

“Sana nikāh kıysam olur mu?”

nikāh kııl- eşdiziminde kullanılan *nikāh* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/11a2’de geçer (Ata, 2019: 81). *nikāh* kelimesi *kııl-* fiiliyle birleşerek “nikāh kıymak, nikāhlanmak, evlenmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/11a2’de rastlanır (Ata, 2019: 81).

örtüglig hile kıl-: “üstü kapalı hile yapmak, gizlice hile ile aldatmak, hile yapıp kandırmak”

“örtüglig hile kıldı” (ME/P102a9)

“Gizlice hile yaptı.”

örtüglig hile kıl- eşdiziminde kullanılan *örtüglig* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “örtülü, kapanmış, gizli” anlamındadır. (Wilkins, 2021: 828). *hile* kelimesi ise Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/54a3’te geçer (Ata, 2019: 31). *örtüglig hile* birlikteliği *kıl-* fiiliyle birleşerek “üstü kapalı hile yapmak, gizlice hile ile aldatmak, hile yapıp kandırmak” anlamında kullanılır.

özr kıl-: “özür dilemek, mazeret beyan etmek”

“anamnıñ adaķınğa tüşüp ‘özr kılup seväüg didärin körüp ǵalgay érdim”
(KE51r/21)

“Annemin ayaklarına kapanıp özür dileyip güzel(sevgili) yüzünü görüp kalacaktım.”

“eger men imān keltürsem cümle ħalāyık ğavġā kılıp meni helāk kılğaylar tēdi takı dihye ke üküş māl berdi taķı ‘özürler kıldı”(NF81/6,7)

“Eğer ben iman edersem, bütün halk kavga edip beni helak ederler dedi ve Dihye’ye çok mal verdi ve özürler diledi.”

özr kıl- eşdiziminde kullanılan *özr* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 31/2b3’de geçer (Ata, 2019: 59). Sözlükte “özür, suç, mazeret, bahane” anlamındadır (Ünlü, 2012: 466). *özr* kelimesi *kıl* fiiliyle birleşerek “özür dilemek, mazeret beyan etmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TIEM 73 148r/8’de rastlanır (Kök, 2004: 142).

revā kıl-: “uygun görmek, layık görmek, yerine getirmek.”

“mūsi ayġıl tēdi aydı bir ħācetim bar anı revā kılmaġunça aymas-men”
(KE115r/21)

“Musa söyle dedi, söyledi: bir ihtiyacım var, onu yerine getirmediķçe söylemem ben.”

“bu toprağdın özge *revā kılmağı*” (MM107/4)

“Bu topraktan başkası *revā* görölmedi.”

“*revā kılı bérđi aña*” (ME23/4)

“Ona *reva* (layık) görđü.”

revā kııl- eşdiziminde kullanılan *revā* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3755’te geçer (Arat, 2018: 658). *revā* kelimesi *kııl-* fiiliyle birleşerek “uygun görmek, layık görmek, yerine getirmek” anlamında kullanılır.

şadağa kııl-: “sadaka vermek”

“ol mālını fakırlarğa *şadağa kıılğan* circis yalavaç” (KE161r/6)

“ O malını fakirlere sadaka olarak veren Circis peygamber.”

“dünyā mālını *şadağa kıılmağ* savābıdın tēp aydı”(NF230/17)

“O dünya malından sadaka vermek sevaptır, deyip söyledi.”

şadağa kııl- eşdiziminde kullanılan *şadağa* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/78a2’de geçer (Ata, 2019: 14). *şadağa* kelimesi *kııl* fiiliyle birleşerek “sadaka vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 36r/7’de rastlanır (Kök, 2004: 32).

salām kııl-: “selam vermek”

“men ol ‘azizke *salām kııldım*”(NF268/15)

“Ben o azize selam verdim.”

salām kııl- eşdiziminde kullanılan *salām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/32a2’de geçer (Ata, 2019: 95). *salām* kelimesi *kııl*-fiiliyle birleşerek “selam vermek” anlamında kullanılır.

secde kııl-: “secde kılmak, secde etmek”

“cümle feriştelər *secde kııldılar*” (KE9r/2)

“Bütün melekler secde ettiler”

secde kıl- eşdiziminde kullanılan *secde* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 37/80a3'te geçer (Ata, 2019: 142). *secde* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “secde kılmak, secde etmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 41v/9'da rastlanır (Kök, 2004: 37).

sefer kıl-: “sefere çıkmak, savaşa çıkmak”

“müsi şāgirdi yūşa‘ga azuklangıl *sefer kılalıñ* tēdi” (KE129r/19)

“Musa öğrencisi Yuşa‘ya azık hazırla, sefere çıkalım dedi.”

sefer kıl- eşdiziminde kullanılan *sefer* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 449v/2'de geçer (Ünlü, 2004: 285). *sefer* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “sefere çıkmak, savaşa çıkmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 93r/8'da rastlanır (Kök, 2004: 87).

su'āl kıl-: “soru sormak”

“*su'āl kılınsa* abū hanife aytur bu söz ümmetler haqqıñga turur”(NF44/16)

“Soru sorulsa Ebū Hanife söyler: Bu söz ümmetler hakkındadır.”

su'āl kıl- eşdiziminde kullanılan *su'āl* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 233v/3'te geçer (Kök, 2004: 232). *su'āl* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “soru sormak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 233v/5'te rastlanır (Kök, 2004: 232).

taḳdir kıl-: “takdir etmek, değer biçmek”

“barça nērseni *taḳdir kıldı*” (SK2a/10)

“Bütün nesnelere değer biçti.” (Yaman, 2016: 169)

taḳdir kıl- eşdiziminde kullanılan *taḳdir* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3194'te geçer (Arat, 2018: 576). *taḳdir* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “takdir etmek, değer biçmek” anlamında kullanılır.

taṣnif kıl-: “tasnif etmek, bölümlemek”

“bu kitāb türkçe *taṣnif kılındı*.”(SK1b/4)

“Bu kitap Türkçe tasnif edildi.”(Yaman, 2016: 169)

taşnif kıl- eşdiziminde kullanılan *taşnif* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 392). *taşnif* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “tasnif etmek, bölümlemek” anlamında kullanılır.

tavāf kıl-: “tavaf etmek, hac döneminde Kâbe’nin etrafını dolaşmak”

“bu kēçe tūş kördüm men kim yārānlar birle ka ‘bağa *tavāf kılur* men”(NF37/1)

“Bu gece rüya gördüm. Ben bazı dostlar ile Kâbe’yi tavaf ettim.”

tavāf kıl- eşdiziminde kullanılan *tavāf* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 244v/2’de geçer (Ünlü, 2004: 52). *tavāf* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “tavaf etmek, hac döneminde Kâbe’nin etrafını dolaşmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 244v/2’de rastlanır (Ünlü, 2004: 52).

teyemmüm kıl-: “teyemmüm almak”

“*teyemmüm kılın* tēp arıg yēr cinsidin” (MM106/2)

“Teyemmümü temiz yerde alın.”

teyemmüm kıl- eşdiziminde kullanılan *teyemmüm* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/19a3’te geçer (Ata, 2019: 8). Sözlükte “suyun bulunmadığı durumda niyet edip elleri yere sürerek alınan abdest” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 589). *teyemmüm* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “teyemmüm almak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/19a3’te rastlanır (Ata, 2019: 8).

uyku ğalaba kıl-: “uykusu gelmek, uyku bastırmak, uykuya yenik düşmek”

“*uyku ğalaba kıldı* taķı yattı uyudu”(NF267/7)

“Uykusu geldi ve yatıp uyudu.”

uyku ğalaba kıl- eşdiziminde kullanılan *uyku* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D27’de geçer (Tekin, 2020: 44). *ġalaba* kelimesi ise Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/88a1’de geçer (Ata, 2019: 116). Sözlükte

“üstünlük, galibiyet, kalabalık, çokluk” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 196). *uyku galaba* birlikteliği *kıl-* fiili ile birleşerek “uykusu gelmek, uyku bastırmak, uykuya yenik düşmek” anlamında kullanılır.

vaşiyyat kıl-: “vasiyet etmek”

“anlar saña ne vaşiyyatlar kim kıldılar ol *vaşiyyatlarını kılma*ğın kerek”(NF290/12)

“Onlar sana ne nasihatler verdiler ki o nasihatlere uyman gerek.”

vaşiyyat kıl- eşdiziminde kullanılan *vaşiyyat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 36/8a1’de geçer (Ata, 2019: 118). *vaşiyyat* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “vasiyet etmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 36/8a1’de rastlanır (Ata, 2019: 118).

yazuğ kıl-: “günah işlemek”

“mëni âdemi-ler qârarghın kılsar sën mënim öze *yazuğ kılğay-lar* ve pelid âdemiler mënim öze yörigey-ler.” (SK26b/4)

“Beni insanların duracağı yer kıalarsan benim üzerimde günah işlerler ve kötü insanlar benim üzerimde yürürler.” (Yaman, 2016: 192)

“ ‘osmân hağ te’âlâdın uftanur *yazuğ kılmağğa* tağı hağâ kılmağğa tēp aydı”(NF120/2)

“Osman günah işlemez ve hata yapmaz, Allah’tan utanır, deyip söyledi.”

yazuğ kıl- eşdiziminde kullanılan *yazuğ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D36’da geçer (Tekin, 2020: 68). Sözlükte “günah, suç” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 674). *yazuğ* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “günah işlemek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 37r/8’de rastlanır (Kök, 2004: 33).

zāyi kıl-: “boşa çıkarmak”

“tağrı te’âlā mëni *zāyi kılmağay* tēdi”(NF45/14)

“Allah beni boşa çıkarmayacak dedi.”

zāyi kıl- eşdiziminde kullanılan *zāyi* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/9b1’de geçer (Ata, 2019: 45). *zāyi* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “boşa çıkarmak” anlamında kullanılır.

ziyān kıl-: “zarar vermek”

“bularğa hiç zerre *ziyān kılmağı*” (SK71a/15)

“Bunlara hiç zarar vermedi.” (Yaman, 2016: 226)

ziyān kıl- eşdiziminde kullanılan *ziyān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/72b2’de geçer (Ata, 2019: 115). *ziyān* kelimesi *kıl-* fiiliyle birleşerek “zarar vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 8r/8’de rastlanır (Kök, 2004: 7).

kir-: “girmek, katılmak, dahil olmak”

kir- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

dinimizge kir-: “dinine girmek, dinine katılmak”

“ey şālīḥ biz seni *dinimizge kirgey* tēp ümid tutar ērdük” (KE31v/15)

“Ey Salih, biz senden dinimize gireceksin deyip, ümit etmiştik.”

dinimizge kir- eşdiziminde kullanılan *din* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/24b2’de geçer (Ata, 2019: 39). *dinimizge* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “dinine girmek, dinine katılmak” anlamında kullanılır.

ḥıdmatınga kir-: “hizmetine girmek”

“peygāmbar ‘as *ḥıdmatınga kirdiler*”(NF81/12)

“Peygamber aleyhisselamın hizmetine girdiler.

ḥıdmatınga kir- eşdiziminde kullanılan *ḥıdmat* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 220). *ḥıdmat* kelimesi *kir-* fiili ile birleşerek “hizmetine girmek” anlamında kullanılır.

kara topraḳḳa kir-: “kara toprağa girmek, mezara girmek, ölmek”

“*kara topraḳḳa kirdi* tolun ayım”(HŞ2720/9)

“Kara toprağa girdi dolunayım.”

kara toprağқа kir- eşdiziminde kullanılan *kara* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden T D2’de geçer (Tekin, 2020: 83). *toprağ* kelimesi ise Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 773). *kara toprağқа* birlikteliği *kir-* fiiliyle birleşerek “kara toprağa girmek, mezara girmek, ölmek” anlamında kullanılır.

koynığa kir-: “koynuna girmek”

“bir kēçe tūş kördi kim ay kökdin inip ḥadiceniḡ *koynığa kirdi*” (KE186v/19)

“Bir gece rüya gördü ki ay gökten inip Hatice’nin koynuna girdi.”

koynığa kir- eşdiziminde kullanılan *koy* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “göğüs” anlamındadır (Wilkens, 2021: 398). *koynığa* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “koynuna girmek” anlamında kullanılır.

nikāhıқа kir-: “nikāhına girmek, nikāhı altına girmek, nikāhlanmak”

“şaffiye müslümān boldı resül ‘aleyhi’s-selām *nikāhıқа kirdi*” (KE227r/9)

“Safiye Müslüman oldu. Resül ‘aleyhi’s-selāmın nikāhına girdi.”

nikāhıқа kir- eşdiziminde kullanılan *nikāh* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/11a2’de geçer (Ata, 2019: 81). *nikāhıқа* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “nikāhına girmek, nikāhı altına girmek, nikāhlanmak” anlamında kullanılır.

sançışğa kir-: “savaşa girmek”

“muştafā şefā’ atı-din ülüş bulğan men bolayın tēp *sançışğa kirdi*” (KE246v/16)

“Mustafa’nın şefaatinde nasiplenen ben olayım, diyerek savaşa girdi.”

sançışğa kir- eşdiziminde kullanılan *sanç* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K5’te geçer (Tekin, 2020: 48). Orhun Türkçesi metinlerinde “mızrak” anlamında kullanılan bu kelime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “delmek, sokmak, delik açmak, saplamak, şişlemek, paramparça etmek, düşmanı yenmek” anlamlarını kazanır (Wilkens, 2021: 579). *sançışğa* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “savaşa girmek” anlamında kullanılır.

sözge kir-: “söze başlamak, lafa başlamak”

“el sundı *sözge kirdi*” (ME203/6)

“Elini uzattı, söze girdi.”

sözge kir- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *sözge* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “söze başlamak, lafa başlamak” anlamında kullanılır.

sözümke kir-: “sözümü dinleyin, lafımı dinleyin”

“keliñ benim *sözümke kiriy* munı öltürmeñ”(NF355/11)

“Gelin benim sözümü dinleyin, bunu öldürmeyin.”

sözümke kir- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *sözümke* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “sözümü dinleyin, lafımı dinleyin” anlamında kullanılır.

toprakğa kir-: “toprak altına girmek, mezara girmek”

“teni *toprakğa kirdi* cānı uçtu”(HŞ1920/4)

“Ruhu uçtu, bedeni toprağa girdi.”

toprakğa kir- eşdiziminde kullanılan *toprak* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 773). *toprakğa* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “toprak altına girmek, mezara girmek” anlamında kullanılır.

uçmağğa kir-: “cennete girmek”

“tilese *uçmağğa kir* êrdi” (KE4v/8)

“İstese cennete girerdi.”

uçmağğa kir- eşdiziminde kullanılan *uçmağ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D16’da geçer (Tekin, 2020: 40). Sözlükte “cennet” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 617). *uçmağğa* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “cennete girmek” anlamında kullanılır.

yolka kir-: “yola çıkmak”

“bulkıyâ *yolka kirdi*” (SK69a/13)

“Bulkıyâ yola çıktı.” (Yaman, 2016: 225)

yolka kir- eşdiziminde kullanılan *yol* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “yol, tarık, doğru yol, hareket tarzı” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 692). *yolka* kelimesi *kir-* fiili ile birleşerek “yola çıkmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3611’ rastlanır (Arat, 2018: 639).

yükke kir-: “yüke girmek, mesuliyet almak”

“mënim tevbem bolmaķıña arındaşım *yükke kirsün*” (SK64a/10)

“Benim tevbemin kabul olacağına kardeşim mesuliyet alsın.” (Yaman, 2016: 221)

yükke kir- eşdiziminde kullanılan *yük* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-28 Altın – Köl I metninde geçer (Şemen, 2016: 75). *yükke* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “yüke girmek, mesuliyet almak” anlamında kullanılır.

zindānga/ zindānka kir-: “zindana girmek, hapse girmek”

“yūsuf *zindānga kirdi*  erse zindān yarudı zindān halkı s w ndiler” (KE87r/20)

“Yusun zindana girince, zindan aydınlandı, zindan halkıysa sevindi.”

“ol *zindānka kirdi*” (SK44a/10)

“O zindana girdi” (Yaman, 2016: 191)

zindānga/ zindānka kir- eşdiziminde kullanılan *zindān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 893’te geçer (Arat, 2018: 234). *zindānka* kelimesi *kir-* fiiliyle birleşerek “zindana girmek, hapse girmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 176r/5’te rastlanır (Kök, 2004: 170).

kit-: “gitmek, uzaklaşmak”

kit- fiili taban öge olarak * z mdin* kelimesiyle dizimlenmiştir.

özümdin kit-: “kendinden geçmek, bayılacak gibi olmak”

“eymene aytur men olarnıñ cemâllerin körüp tañladım hayrân boldum *özümdin kitdim*” (KE83r/20)

“Eymene söyler: Ben onların yüzlerini görüp hayret ettim, hayran oldum, kendimden geçtim.”

özümdin kit- eşdiziminde kullanılan *öz* kelimesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D36’da geçer (Tekin, 2020: 68). *özümdin* kelimesi *kit-* fiiliyle birleşerek “kendinden geçmek, bayılacak gibi olmak” anlamında kullanılır.

kol-: “istemek, dilemek, rica etmek, affedilmesini dilemek”

kol- fiili taban öge olarak ‘*özr*’ kelimesiyle dizimlenmiştir.

‘özr kol-: “özür dilemek”

“yūsufdın ‘*özr koldılar*” (KE106r/13)

“Yusuf’tan özür dilediler.”

‘*özr kol-*’ eşdiziminde kullanılan ‘*özr*’ ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 31/2b3’de geçer (Ata, 2019: 59). Sözlükte “özür, suç, mazeret, bahane” anlamındadır (Ünlü, 2012: 466). ‘*özr*’ kelimesi *kol* fiiliyle birleşerek “özür dilemek” anlamında kullanılır.

kop-: “herhangi bir yerinden ayrılmak, zuhur etmek, meydana gelmek, kalkmak, yükselmek”

kop- fiili taban öge olarak *katıg yel* birlikteliğiyle dizimlenmiştir.

katıg yel kop-: “fırtına çıkmak”

“başı yañıldı taķı vefâtı boldı erse ‘ālam karanıķu boldı *katıg yel koptı*”(NF338/4)

“Başı ezilip ölünce kâinat karanlık oldu, fırtına çıktı.”

katıg yel kop- eşdiziminde kullanılan *katıg* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G2’de geçer (Tekin, 2020: 34). *yel* ögesi ise Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır

(Wilkens, 2021: 885). *katıg yel* birlikteliği *kop-* fiili ile birleşerek “fırtına çıkmak” anlamında kullanılır.

yel kop-: “yel çıkmak, rüzgâr çıkmak”

“bêşinç kêçe yatsıg namâzı vaktinde *yel koptı*” (KE T172a/19)

“Beşinci gece, yatsı namazı vaktinde rüzgâr çıktı.”

“bir kêçe katıg sawuk *yel koptı*.”(NF31/7)

“Bir gece çok soğuk (bir) rüzgâr çıktı.”

yel kop- eşdiziminde kullanılan *yel* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 885). *yel* kelimesi *kop-* fiili ile birleşerek “yel çıkmak, rüzgâr çıkmak” anlamında kullanılır.

koy-: “koymak, bırakmak, terk etmek”

koy- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

hakka koy-: “Allah’a bırakmak”

“kerek *hakka koysa* kamuğ kolgını” (MM375/4)

“Bütün dileklerini Allah’a bırakması gerek.”

hakka koy- eşdiziminde kullanılan *hak* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 6470’te geçer (Arat, 2018: 1064). *hakka* kelimesi *koy-* fiiliyle birleşerek “Allah’a bırakmak” anlamında kullanılır.

kabre koy-: “kabre koymak, mezara koymak, gömmek”

“andın soñ vaşıyyet kıldı kaçan ben öldüm erse bu bitigni kefenimge çulğap meniñ birle *kabrde koyuñ*” (KE200r/13)

“Ondan sonra vasiyet etti: Ben ne zaman ölürsem bu yazıyı kefenime sarıp benimle birlikte kabre koyun.”

kabre koy- eşdiziminde kullanılan *kabr* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. *kabre* kelimesi *koy-* fiiliyle birleşerek “kabre koymak, mezara koymak, gömmek” anlamında kullanılır.

laķab ķoy-: “lakap koymak, lakap takmak, lakap vermek”

“*laķab ķoydı* aŗa” (ME67/1)

“Ona lakap taktı.”

laķab ķoy- eşdiziminde kullanılan *laķab* ögesi Arapķa kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkķesi metinlerinden KB A15’te geķer (Arat, 2018: 106). *laķab* kelimesi *ķoy-* fiiliyle birleşerek “lakap koymak, lakap takmak, lakap vermek” anlamında kullanılır.

ortada ķoy-: “ortada bırakmak”

“*ortada ķoydı* anı” (ME95/5)

“Onu ortada bıraktı.”

ortada ķoy- eşdiziminde kullanılan *orta* ögesi Orhun Türkķesi metinlerinden KT G2’de geķer (Tekin, 2020: 34). *ortada* kelimesi *ķoy-* fiili ile birleşerek “ortada bırakmak” anlamında kullanılır.

têķ ķoy-: “tek bırakmak, yalnız bırakmak, yalnız başına bırakmak”

“*têķ ķoydı* anı” (ME6/3)

“Onu tek koydu”

têķ ķoy- eşdiziminde kullanılan *têķ* ögesi Eski Uygur Türkķesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 692). *têķ* kelimesi *ķoy-* fiili ile birleşerek “tek bırakmak, yalnız bırakmak, yalnız başına bırakmak” anlamında kullanılır.

ķoyuķ: “koyu, yoğunluķundan dolayı güç akan”

ķoyuķ kelimesi taban öge olarak *bal* kelimesiyle dizimlenmiştir.

ķoyuķ bal: “koyu bal, yoğun bal”

“*ķoyuķ bal* uyuşturulmuş bal” (ME10/7)

“Yoğunlaştırılmış bal, koyu bal.”

koyuğ bal eşdiziminde kullanılan *bal* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden DLT II'de geçer (Atalay, 2021: 354). *bal* kelimesi *koyuğ* ögesiyle birleşerek “koyu bal, yoğun bal” anlamında kullanılır.

köç-: “göçmek, göç etmek, yola koyulmak”

köç- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

cān tinden köç-: “ruhun bedenden ayrılması, vefat etmek”

“aṅar oḡsar tini *cān köçse tinden*”(HŞ4335/8)

“Canın bedenden göçmesine benzer (onu) hatırlatır teni.”

cān tinden köç- eşdiziminde kullanılan *cān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1'de geçer (Ata, 2019: 48). Sözlükte “can, ruh, samimi, içten” gibi anlamlara gelmektedir. *tin* ögesi ise Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1861'de geçer (Arat, 2018: 384). *cān tinden* birlikteliği *köç-* fiiliyle birleşerek “ruhun bedenden ayrılması, vefat etmek” anlamında kullanılır.

dünyādın köç-: “dünyadan göçmek, dünyadan gitmek, vefat etmek”

“andın soṅ bir kaç eyyām keçti varḡa'bnü nefel taḡı *dünyādın köçti*.”(NF9/5)

“Ondan sonra birkaç gün geçti Varka'bnü Nefel dünyadan göçtü.”

dünyādın köç- eşdiziminde kullanılan *dünyā* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5926'da geçer (Arat, 2018: 982). *dünyādın* kelimesi *köç-* fiiliyle birleşerek “dünyadan göçmek, dünyadan gitmek, vefat etmek” anlamında kullanılır.

özi köç-: “kendinden geçmek, kendini kaybetmek”

“seçiben kēçiben *köçüben özi*” (MM367/1)

“Seçip, vazgeçip, kendinden geçti.”

özi köç- eşdiziminde kullanılan *öz* kelimesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D36'da geçer (Tekin, 2020: 68). *özi* kelimesi *köç-* fiiliyle birleşerek “kendinden geçmek, kendini kaybetmek” anlamında kullanılır.

köñül: “gönül, yürek, akıl, düşünce”

köñül kelimesi taban öge olarak *ala* ve *küçlig* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

ala köñül: “sinsi düşünce”

“alarnıñ *ala köñül* bile til inip il kırığınca yite kelenge”(AOI/10)

“Onlar sinsi düşünceler ile casus çıkarıp il sınırına ulaşp geldiklerinde ...”(Özyetgin, 1996: 136)

ala köñül eşdiziminde kullanılan *ala* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “karışık, karışık renkli” anlamındadır (Wilkens, 2021: 27). Bu kelime Harezmi Türkçesi döneminde “bulanık, karışık, gizli, sinsi” anlamlarını kazanmıştır (Özyetgin, 1996: 201). *ala* ögesi *köñül* kelimesi ile birleşerek “sinsi düşünce” anlamında kullanılır.

köñli küçlig: “yüreği güçlü, yüreği sağlam, soğuk kanlı”

“*köñli küçlig*” (ME/P69a3)

“Yüreği güçlü.”

köñli küçlig eşdiziminde kullanılan *küçlig* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D4’te geçer (Tekin, 2022: 135). *köñli* ögesi *küçlig* kelimesi ile birleşerek “yüreği güçlü, yüreği sağlam, soğuk kanlı” anlamında kullanılır.

kör-: “görmek, bakmak”

kör- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

düş/ tüş kör-: “düş görmek, rüya görmek”

“*düş kördi* dükedi okudı Qur’ân-nı” (ME141/5)

“Kur’ânı hatmetti, düş gördü.”

“‘osmân razhu bu *tüşni kördi*”(NF134/12)

“Osman razhu bu *tüşü kördi*.”

“âdem uğıyur êrdi, *tüş kördi*” (KE27v/6)

“Âdem uyuyorken, rüya gördü.”

“ayıttı kim bir edgü *tüş kördüm*”(HŞ3780/7)

“İyi bir düş gördüğünü söyledi.”

düş/tüş kör- eşdiziminde kullanılan *tüş* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 771). *tüş* kelimesi *kör-* fiiliyle birleşerek “düş görmek, rüya görmek” anlamında kullanılmıştır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 6025’te rastlanır (Arat, 2018: 998).

hayal kör-: “hayal görmek”

“*hayalini körüp* mecnûn tañlar”(HŞ445/5)

“Hayalini görüp Mecnun saşırır.”

hayal kör- eşdiziminde kullanılan *hayal* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 31/54b2’de geçer (Ata, 2019: 68). *hayal* kelimesi *kör-* fiiliyle birleşerek “hayal görmek” anlamında kullanılır.

hayz kör-: “adet görmek”

“taķı anlar kim *hayz körmediler* taķı yükler eyeleri vaķtları kim kıoyşalar yüklerini”(HKT247b/6)

“Hamile kadınlar doğum vaktine kadar adet görmezler.”

hayz kör- eşdiziminde kullanılan *hayz* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 413v/5’te geçer (Ünlü, 2004: 237). Sözlükte “kadınlardaki aybaşı hali” anlamındadır. *hayz* kelimesi *kör-* fiiliyle birleşerek “adet görme” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 224).

revā kör-: “reva görmek, uygun görmek, layık görmek”

“yüşuf üze *revā körmedi*” (KE89r/11)

“Yusuf üstüne(kendine) reva görmedi.”

“*revā kördi*” (ME221/8)

“Reva (uygun) gördü.”

revā kör- eşdiziminde kullanılan *revā* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3755’te geçer (Arat, 2018: 658). *revā* kelimesi *kör-* fiiliyle birleşerek “reva görmek, uygun görmek, layık görmek” anlamında kullanılır.

yöp kör-: “uygun görmek”

“öñülin *yöp körüp* muḥammed biziñ soyurḳal bolup tarḥan bolup turşun tidimiz” (AOII/19)

“Ricasını uygun görüp Muhammed, bizim ihsanımız olarak tarhan olup dursun, dedik.”(Özyetgin, 1996: 137)

yöp kör- eşdiziminde kullanılan *yöp* ögesi Moğolca kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. Sözlükte “uygun” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 695). *yöp* kelimesi *kör-* fiiliyle birleşerek “uygun görmek” anlamında kullanılır.

zulm kör-: “zulüm görmek, eziyet görmek”

“ey telwe biz hergiz tā‘ün ve ḳaḥṭlık [ve] *zulm körmişimiz* yok tēp taş toprak birle urdılar” (KE153r/1)

“Ey deli! Bizim asla veba, kıtlık ve zulüm gördüğümüz yok diyerek taş toprak ile vurdular.”

zulm kör- eşdiziminde kullanılan *zulm* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 27/45b2’de geçer (Ata, 2019: 23). *zulm* kelimesi *kör* fiiliyle birleşerek “zulüm görmek, eziyet görmek” anlamında kullanılır.

körgüz-: “göstermek”

körgüz- fiili taban öge olarak *düşmenlik* kelimesiyle dizimlenmiştir.

düşmenlik körgüz-: “düşmanlık göstermek”

“ol er uş kēldi ve bizge *düşmenlik körgüzür*” (SK45b/1)

“O er şimdi geldi ve bize düşmanlık gösterir” (Yaman, 2016: 207)

düşmenlik körgüz- eşdiziminde kullanılan *düşmenlik* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/20a3’te geçer (Ata, 2019: 9). *düşmenlik* kelimesi *körgüz-* fiiliyle birleşerek “düşmanlık göstermek” anlamında kullanılır.

kötür-: “kaldırmak, yükseltmek, taşımak, tahammül etmek”

kötür- fiili taban öge olarak *imgek* kelimesiyle dizimlenmiştir.

imgek kötür-: “zahmet çekmek”

“medineka uğradı telim *imgek kötürdi*”(HKT175b/10)

“O Medine’ye uğradı çok zahmet çekti.”

imgek kötür- eşdiziminde kullanılan *imgek* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “acı, zahmet, sıkıntı, güçlük, ızdırap” anlamındadır (Wilkens, 2021: 104). *imgek* kelimesi *kötür-* fiiliyle birleşerek “zahmet çekmek” anlamında kullanılır.

köz: “göz”

köz kelimesi taban öge olarak *yaman* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yaman közlüg: “kötü gözlü, nazar gözlü”

“*yaman közlüg* bakıp zaḥm urmasun”(HŞ465/2)

“Kötü gözle bakıp yaralamasın.”

yaman közlüg eşdiziminde kullanılan *yaman* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 859). *yaman* kelimesi *közlüg* sözcüğüyle birleşerek “kötü gözlü, nazar gözlü” anlamında kullanılır.

kur-: “kurmak, yapmak, oluşturmak”

kur- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

çadır kur-: “çadır kurmak, çadır dikmek”

“*çadır kurup* barça kurağın”(HŞ3790/7)

“Çadır kurup (tüm) meclisi toplayalım.”

çadır kur- eşdiziminde kullanılan *çadır* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 224). *çadır* kelimesi *kur-* fiiliyle birleşerek “çadır kurmak, çadır dikmek” anlamında kullanılır.

hile kur-: “hile yapmak, tuzak kurmak”

“uş andın sonra bu *hile kuralı*”(HŞ1255/)

“İşte ondan sonra bu tuzağı kuralım.”

hile kur- eşdiziminde kullanılan *hile* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/54a3’te geçer (Ata, 2019: 31). *hile* kelimesi *kur-* fiiliyle birleşerek “hile yapmak, tuzak kurmak” anlamında kullanılır.

tuzak kur-: “tuzak kurmak”

“*tuzak kurmuş* yolumda uşbu āhū”(HŞ1560/5)

“İşte bu ceylan yoluma tuzak kurmuş.”

tuzak kur- eşdiziminde kullanılan *tuzak* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 768). *tuzak* kelimesi *kur-* fiiliyle birleşerek “tuzak kurmak” anlamında kullanılır.

ķuru: “kuru, etkisi ve sonucu olmayan”

ķuru kelimesi taban öge olarak *ğavğa* kelimesiyle dizimlenmiştir.

ķuru ģavğa: “boş kavga, gereksiz kavga”

“ni işiñe kelir bu *ķuru ģavğa*”(HŞ2115/10)

“Ne işine yarar bu boş kavga.”

ķuru ģavğa eşdiziminde kullanılan *ğavğa* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 212). *ğavğa* kelimesi *ķuru* sözcüğü ile birleşerek “boş kavga, gereksiz kavga” anlamında kullanılır.

küçlü: “güçlü, kuvvetli”

küçlü kelimesi taban öge olarak *ğavğa* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yulduzı küçlü: “yıldızı güçlü”

“... anıñ üçün *yulduzı küçlü turur*” (HFK77b/08)

“... Onun için yıldızı güçlüdür” (Onur, 2022: 141).

yulduz küçlü eşdiziminde kullanılan *yulduz* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 768). *yulduz* ögesi *küçlü* kelimesiyle birleşerek “yıldızı küçlü” anlamında kullanılır.

kün: “gün, gündüz, güneş”

kün kelimesi taban öge olarak *çıkmak* ve *kıkırışmak* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

çıkmak küni: “diriliş günü”

“ol kim eşitürler çağırmağnı haqq birle o *çıkmak küni*”(HKT150a/2)

“O kimseler Allah’a çağırıldıklarını işitirler o (gün) diriliş günüdür.”

çıkmak küni eşdiziminde kullanılan *çıkmak* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 383v/5’te geçer (Ünlü, 2004: 204). *çıkmak* kelimesi *küni-* kelimesiyle birleşerek “diriliş günü” anlamında kullanılır.

kıkırışmak küni: “mahşer günü”

“āy boḏunum men qorqar men sizning üze *kıkırışmak küninden*”(HKT39a/4)

“Ey kavmim! Ben sizin için korkarım mahşer gününden.”

kıkırışmak küni eşdiziminde kullanılan *kıkırış* ögesi Yenisey Yazıtlarından Bay Bulun I metninde *kık* şeklinde geçer bu metinde “Hey!” anlamındadır (Şemen, 2016: 101). Bu kelime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kıkırış* hâlini alarak “birine bağırarak söylemek, bağırışmak” anlamını kazanmıştır (Wilkens, 2021: 369). *kıkırışmak* kelimesi *küni* kelimesiyle birleşerek “mahşer günü” anlamında kullanılır.

M

ma'din: “maden”

ma'din kelimesi taban öge olarak *leṭāfetga* kelimesiyle dizimlenmiştir.

leṭāfetga ma'din: “güzellik madeni”

“*leṭāfetga ma'din* kerem kânı ol”(MM383/3)

“O, güzellik madeni ve cömertlik hazinesidir.”

leṭāfetga ma'din eşdiziminde kullanılan *leṭāfet* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Harezmi Türkçesi metinlerinde geçen bu kelime sözlükte “güzellik, hoşluk” anlamındadır. *leṭāfetga* ögesi *ma'din* kelimesiyle birleşerek “güzellik madeni” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 370).

māl: “mal, eşya”

māl kelimesi taban öge olarak *ağır bahālīg* birlikteliğiyle dizimlenmiştir.

ağır bahālīg māl: “pahada ağır mal, kıymeti büyük mal (eşya)”

“*ağır bahālīg māl*”(ME/P24b1)

“Kıymeti büyük mal.”

ağır bahālīg māl eşdiziminde kullanılan *ağır* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK G15'te geçer (Tekin, 2020: 72). *bahā* ögesi ise Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 27/51a3'te geçer (Ata, 2019: 23). Sözlükte “baha, değer, fiyat” anlamındadır. *ağır bahālīg* birlikteliği *mal* kelimesiyle birleşerek “pahada ağır mal, kıymeti büyük mal” anlamında kullanılır.

N

niřān : “işaret, iz”

baş niřānı: “yara izi”

“*baş niřānı*”(ME/P33b9)

“Yara izi.”

baş niřānı eşdiziminde kullanılan *baş* Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “yara” anlamındadır (Wilkens, 2021: 148). *baş* ögesi *niřānı* kelimesiyle birleşerek “yara izi” anlamında kullanılır (Ayaz, 2020: 255).

O

oķı- “okumak”

oķı- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

āyat oķı- “ayet okumak”

“hııba içinde bu āyatnı oķıdı”(NF311/13)

“Hutbe içinde bu ayeti okudu.”

āyat oķı- eşdiziminde kullanılan *āyat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/17a1’te geçer (Ata, 2019: 27). *āyat* kelimesi *oķı-* fiiliyle birleşerek “ayet okumak” anlamında kullanılır.

du ‘ā oķı- “dua okumak, dua etmek”

“oķlan anası öğretgen *du ‘ānı oķıdı*” (KE128v/12)

“Oķlan annesinin (ona) öğrettiķi duayı okudu.”

du ‘ā oķı- eşdiziminde kullanılan *du ‘ā* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5926’da geçer (Arat, 2018: 982). *du ‘ā* kelimesi *oķı-* fiiliyle birleşerek “dua okumak, dua etmek” anlamında kullanılır.

ettahıyyāt oķı- “ettahıyātü duasını okumak”

“*ettahıyyāt oķıdı* namāzda” (ME169/4)

“Namazda ettahıyātü (duasını) okudu.”

ettahıyyāt oķı- eşdiziminde kullanılan *ettahıyyāt* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. *ettahıyyāt* kelimesi *oķı-* fiiliyle birleşerek “ettahıyātü duasını okumak” anlamında kullanılır.

ezān oķı- “ezan okumak”

“bu mu’ azzin kaçan kim *ezān oķımaķ* için munārağa miner bolsa baķar erdi”(NF364/8)

“Bu müezzin ne zaman ki ezan okumak için minareye çıkısa bakardı.”

ezān okı- eşdiziminde kullanılan *ezān* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 208). *ezān* kelimesi *okı*- fiili ile birleşerek “ezan okumak” anlamında kullanılır.

huṭba okı:- “hutbe okumak”

“peygāmbar ‘as’nıñ minberinge mindi taķı *huṭba okıdı*”(NF127/7)

“Peygamber aleyhisselamın, minberine çıktı ve hutbe okudu.”

huṭba okı- eşdiziminde kullanılan *huṭba* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. Sözlükte “hutbe, konuşma” anlamındadır. *huṭba* kelimesi *okı*- fiiliyle birleşerek “hutbe okumak, hutbede konuşmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012: 238).

kur’ān okı:- “kur’an okumak”

“ ‘ömer razhu *kur’ān okıyur* erdi”(NF118/5)

“Ömer razhu kur’an okurdu.”

kur’ān okı- eşdiziminde kullanılan *kur’ān* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/62b2’de geçer (Ata, 2019: 33). *kur’ān* kelimesi *okı*- fiiliyle birleşerek “kur’an okumak” anlamında kullanılır.

rahmet okı:- “rahmet dilemek, merhamet edilmesini istemek, hayır duası etmek”

“ķamuğları dāvūtğa *rahmet okıdılar* ħil‘at bērdiler biziñ uluğ düşmanımıznı helāk kıldıñ tēdiler” (KE133v/16)

“Hepsi Davut’a rahmet dilediler, hilat verdiler ve bizim büyük düşmanımızı helak ettin dediler.”

rahmet okı- eşdiziminde kullanılan *rahmet* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1154’te geçer (Arat, 2018: 276). *rahmet* kelimesi *okı*- fiiliyle birleşerek “rahmet dilemek, merhamet edilmesini istemek, hayır duası etmek” anlamında kullanılır.

zebūr okı:- “Zebur’u okumak”

“özi yetinçi ķat ēvge kirdi *zebūrnu okıyu* başladı” (KE135r/1)

“Kendisi evin yedinci katına girdi, Zebur’u okumaya başladı.”

zebūr okı- eşdiziminde kullanılan *zebūr* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 27/7a3’te geçer (Ata, 2019: 18). *zebūr* kelimesi *okı-* fiiliyle birleşerek “Zebur’u okumak” anlamında kullanılır.

orta: “orta, orta derece”

orta ögesi taban öge olarak *yaş* kelimesiyle dizimlenmiştir.

orta yaş: “orta yaş”

“*orta yaşlığ* boldı” (ME77/3)

“Orta yaşlı oldu.”

orta yaş eşdiziminde kullanılan *yaş* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K1’de geçer (Tekin, 2020: 46). *yaş* ögesi *orta* kelimesiyle birleşerek “orta yaş, orta yaşlı” anlamında kullanılır.

oyna-: “oynamak, eğlenmek, cilveleşmek”

oyna- fiili taban öge olarak *kımār* kelimesiyle dizimlenmiştir.

kımār oyna-: “kumar oynamak”

“*kımār oynastılar*” (ME196/7)

“Kumar oynadılar.”

kımār oyna- eşdiziminde kullanılan *kımār* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 42v/2’de geçer (Kök, 2004: 38). *kımār* kelimesi *oyna-* fiiliyle birleşerek “kumar oynamak” anlamında kullanılır.

Ö

öç-: “sönmek, yatışmak”

öç- fiili taban öge olarak *tiriglik çerāğı* birleşimiyle dizimlenmiştir.

tiriglik çerāğı öç-: “hayat ışığı sönmek, hayat mumu sönmek”

“*tiriglik çerāğı* yel ara *öçer*” (MM47/2)

“ Hayat ışığı (mumu), rüzgâr ile söner.”

tiriglik çerāğı öç- eşdiziminde kullanılan *tiriglik* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D29’da geçer (Tekin, 2020: 72). Sözlükte “hayat, ömür, yaşantı” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 595). *çerāğı* ögesi ise Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/10a2’de geçer (Ata, 2019: 80). Sözlükte “mum, çıra” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 133). *tiriglik çerāğı* birlikteliği *öç-* fiiliyle birleşerek “hayat ışığı sönmek, hayat mumu sönmek” anlamında kullanılır.

öğren-: “öğrenmek, alışmak, adet haline getirmek”

öğren- fiili taban öge olarak *ağız* kelimesiyle dizimlenmiştir.

ağızdan öğren-: “ağızdan öğrendi, ağızdan duydu”

“*ağızdan öğrendi* sözni” (ME181/4)

“ Sözüünü ağızından (duydu)öğrendi.”

ağızdan öğren- eşdiziminde kullanılan *ağız* Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 19). *ağız* kelimesi *öğren-* fiiliyle birleşerek “ağızdan öğrendi, ağızdan duydu” anlamında kullanılır.

öp-: “öpmek”

öp- fiili taban öge olarak *yüzin közin* birlikteliğiyle dizimlenmiştir.

yüzin közinöp-: “yüzünü gözünü öpmek”

“*circisniñ yüzin közin öpti*” (SK49b/11)

“Circis’in yüzünü gözünü öptü.” (Yaman, 2016: 210)

yüzin közin öp- eşdiziminde kullanılan *yüz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D33'te geçer (Tekin, 2020: 44). *köz* ögesiye Orhun Türkçesi metinlerinden BK D2'de geçer (Tekin, 2020: 56). *yüzin közin* birlikteliği *öp-* fiili ile birleşerek “yüzünü gözünü öpmek” anlamında kullanılır.

ört-: “örtmek, kapamak, gizlemek, saklamak”

ört- fiili taban öge olarak *baş* ve *yazuḡ* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

başın ört-: “başını örtmek”

“ḥadice *başın ört*di resul söyledi imdi körünür” (KE194r/12)

“Hatice başını örttü, Resul söyledi: Şimdi görünür.”

başın ört- eşdiziminde kullanılan *baş* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D33'te geçer (Tekin, 2020: 44). Sözlükte “baş, kafa, ilk, ön kısım, uç, önder, lider” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 80). *baş* kelimesi *ört-* fiili ile birleşerek “başını örtmek” anlamında kullanılır.

yazuḡlarını ört-: “günah örtmek, kefare” (Ünlü, 2012:675)

“ḥaḡ te ‘ālā ḡullarınıḡ *yazuḡlarını ört*ken turur taḡı raḡmat ḡılḡan turur”(NF75/1)

“Allah kullarının günahlarını örter ve (onlara) merhamet gösterir.”

“baḡırsaḡ miḡribān kim ḡullarındın irük eksük ṡā‘atların ḡabül ḡılḡan kim *yazuḡluḡlar yazuḡın örter*”(HKT1b/1)

“(O)Merhametli iyi kimi kullarının eksik ibadetlerini kabul eder ve bu kişilerin günahlarını örter.”

yazuḡlarını ört- eşdiziminde kullanılan *yazuḡ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D36'da geçer (Tekin, 2020: 68). Sözlükte “günah, suç” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 674). *yazuḡ* kelimesi *ört-* fiiliyle birleşerek “günah örtmek, kefare” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/32a2'de rastlanır (Ata, 2019: 29).

öt-: “geçmek”

öt- taban öge olarak *söz* kelimesiyle dizimlenmiştir.

sözi öt-: “sözü geçmek”

“kim bu yıldızluğ bolsa uluğ bolğay halk içinde *sözü ötgey*”(HFK73b/07)

“Kim bu yıldıza sahip olursa halk arasında sözü geçecek”(Onur, 2022: 138).

sözi öt- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *sözi* kelimesi *öt-* fiiliyle birleşerek “sözü geçmek” anlamında kullanılır.

S

saç-: “saçmak, dağıtmak, serpmek”

saç- fiili taban öge olarak *müşk* kelimesiyle dizimlenmiştir.

müşk saç-: “misk saçmak, misk kokusu saçmak, miskin güzel kokusunu serpmek”

“gül özre *müşk saçmak* kıldı âdet” (HŞ289/6)

“Gül üzerine misk serpmeyi alışkanlık etti.”

müşk saç- eşdiziminde kullanılan *müşk* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. *müşk* kelimesi *saç-* fiiliyle birleşerek “misk saçmak, misk kokusu saçmak, miskin güzel kokusunu serpmek” anlamında kullanılır.

saçaklı: “saçaklı, saçığı olan”

saçaklı kelimesi taban öge olarak *kilim* kelimesiyle dizimlenmiştir.

saçaklı kilim: “saçaklı kilim”

“yüzi *saçaklı kilim*” (ME28/2)

“Yüzü saçaklı (olan) kilim.”

saçaklı kilim eşdiziminde kullanılan *kilim* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 426v/2’de geçer (Ünlü, 2004: 252). Sözlükte “aba, çuha, hırka, derviş kırkası, kilim” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 326). *kilim* kelimesi *saçaklı* kelimesiyle birleşerek “saçaklı kilim” anlamında kullanılır.

sakla-: “saklamak, gizlemek, korumak”

sakla- fiili taban öge olarak *vilâyet çeki* birlikteliğiyle dizimlenmiştir.

vilâyet çekini sakla-: “il sınırını korumak, ülke sınırını korumak”

“*vilâyet çekini saklaya* turdılar”(ME114/6)

“İl sınırlarını korudular.”

vilâyet çekini sakla- eşdiziminde kullanılan *vilâyet* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB A13’te geçer (Arat, 2018: 92). Sözlükte “vilâyet,

il, memleket” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 648). *çeki* ögesine ise Tibetçe kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “sınır, hat” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 133). *vilāyet çekini* birlikteliği *sakla-* fiili ile bir araya gelerek “il sınırını korumak, ülke sınırını korumak” anlamında kullanılır.

sal-: “salmak, atmak, koymak, bırakmak, sermek, terk etmek”

sal- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

ağu sal-: “zehir vermek, zehirlemek”

“telim *ağu saldılar* eflün atın okup aña bērdiler” (KE162v/2)

“Çok fazla zehir verdiler. Eflun’un adını okuyup ona(Circis’e) verdiler.”

ağu sal- eşdiziminde kullanılan *ağu* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır Sözlükte “zehir” anlamındadır (Wilkins, 2021: 22). *ağu* kelimesi *sal-* fiili ile bir araya gelerek “zehir vermek, zehirlemek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 31).

kur’a sal-: “kura çekmek”

“*kur’a salalıñ* kimniñ adığa çıkısa o algay tēdi[ler]” (KE166v/21)

“Kura çekelim, kimin adına çıkarsa o alacak, dediler.”

kur’a sal- eşdiziminde kullanılan *kur’a* ögesi Arapça kökenlidir. Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/38a2’de geçer (Ata, 2019: 96). *kur’a* kelimesi *sal-* fiiliyle birleşerek “kura çekmek” anlamında kullanılır.

zindānka sal-: “zindana salmak, zindana atmak”

“*zindānka salsa* yüzün körmegey-men” (KE83v/21)

“(Seni) Zindana atarsa yüzünü göremeyeceğim”

“abū hanifeke yigirmi ağaç urdılar taķı *zindānka saldılar*”(NF186/13)

“Ebu Hanife’ye yirmi kez ağaçla vurdular ve zindana attılar.”

zindānka sal- eşdiziminde kullanılan *zindān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 893’te geçer (Arat, 2018: 234). *zindānka* kelimesi *sal-* fiiliyle birleşerek “zindana salmak, zindana atmak” anlamında kullanılır.

san: “sayı, hesap”

san kelimesi taban öge olarak *hicāb* kelimesiyle dizimlenmiştir.

sansız hicāb: “sayısız engel, sayısız güçlük”

“özi érdi *sansız hicāblar* kèçip” (MM385/4)

“Sayısız güçlükleri geçen kendisiydi”

sansız hicāb eşdiziminde kullanılan *hicāb* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 332v/2’de geçer (Ünlü, 2004: 154). Sözlükte “perde, örtü, utanma, sıkılma” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 230). *hicāb* ögesi *sansız* kelimesiyle birleşerek “sayısız engel, sayısız güçlük” anlamında kullanılır (Toparlı, Argunşah, 2018: 192).

sar- “sarmak, dolamak, bağlamak”

kefen sar- “kefene sarmak, kefenlemek”

“peygāmbar ‘as’ nı yuvdılar taķı *kefen sardılar*”(NF93/8)

“Peygamber aleyhisselamı yıkadılar, kefene sardılar.”

kefen sar- eşdiziminde kullanılan *kefen* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 258). *kefen* kelimesi *sar-* fiili ile bir araya gelerek “kefene sarmak, kefenlemek” anlamında kullanılır.

sav: “söz”

sav kelimesi taban öge olarak *yaşurğu* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yaşurğu sav: “gizli söz, sır”

“örtüglü söz yā *yaşurğu sav*”(ME36/8)

“Üstü kapalı söz, gizli söz.”

yaşurğu sav eşdiziminde kullanılan *yaşurğu* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “gizli, saklı” anlamındadır (Wilkens, 2021: 876). *yaşurğu* kelimesi *sav* kelimesi ile bir araya gelerek “gizli söz, sır” anlamında kullanılır.

sıġın-: “sıġınmak, gizlenmek”

sıġın- fiili taban öge olarak *haġġ* kelimesiyle dizimlenmiştir.

haġġa sıġın-: “Rabbine sıġınmak, Allah’a sıġınmak”

“sen ol *haġġa sıġın* andın sözün kës”(HŞ1210/6)

“Sen ondan sözünü kes, Allah’a sıġın.”

haġġa sıġın- eşdiziminde kullanılan *haġ* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 216). *haġġa* kelimesi *sıġın-* fiili ile bir araya gelerek “Rabbine sıġınmak, Allah’a sıġınmak” anlamında kullanılır.

sın-: “kırılmak, bozulmak”

sın- fiili taban öge olarak *ant* kelimesiyle dizimlenmiştir.

ant sın-: “yemin bozmak”

“taġı tutġıl eling birle awuçmak urġıl anıng birle taġı *antıng sınmayın*”(HKT7b/5)

“Tut elinle demeti, vur onunla yeminini de bozma!”

ant sın- eşdiziminde kullanılan *ant* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. (Wilkens, 2021: 51). *ant* kelimesi *sın-* fiiliyle birleşerek “yemin bozmak” anlamında kullanılır.

som: “masif, katışıksız”

som kelimesi taban öge olarak *kümiş* kelimesiyle dizimlenmiştir.

som kümiş: “saf gümüş, katışıksız gümüş”

“bilin miġlu ‘adli taġı *som kümiş*” (MM251/1)

“Bilin ki damgalı sikke ve som gümüş birbirine eşittir.”

som kümiş eşdiziminde kullanılan *kümiş* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G5’te geçer (Tekin, 2020: 34). *kümiş* ögesi *som* kelimesiyle birleşerek “saf gümüş, katışıksız gümüş” anlamında kullanılır.

sor-: “sormak, sorgulamak”

sor- fiili taban öge olarak *su’āl* kelimesiyle dizimlenmiştir.

su’āl sor-: “soru sormak”

“*su’āl sormadın* ħod ayur rāst cevāb” (MM65/2)

“Soru sorulmadan kendisi cevabı söyler.”

su’āl sor- eşdiziminde kullanılan *su’āl* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 233v/3’te geçer (Kök, 2004: 232). *su’āl* kelimesi *sor-* fiiliyle birleşerek “soru sormak” anlamında kullanılır.

söz: “söz”

söz kelimesi taban öge olarak *birbiriñe yapşunmış* birleşimi ve *buşar* kelimesiyle dizimlenmiştir.

birbiriñe yapşunmış söz: “uydurma söz, asılsız söz, geçersiz söz”

“*birbiriñe yapşunmış sözler*” (ME/Y245b4)

“Uydurma sözler.”

birbiriñe yapşunmış söz eşdiziminde kullanılan *birbiriñe* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 179). *yapşunmış* kelimesi de Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir (Wilkens, 2021: 865). *birbiriñe yapşunmış* birlikteliği *söz* kelimesiyle birleşerek “uydurma söz, asılsız söz, geçersiz söz” anlamında kullanılır (Ayaz, 2020: 286).

buşar söz: “sert söz, kırıcı söz”

“közi keñ bolur, *buşar sözlüg* bolur” (HFK82b/09)

“(Bu kişinin)Gözü büyük olur, sert sözlü olur”(Onur, 2022: 146).

buşar söz eşdiziminde kullanılan *buşar* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “heyecanlı hiddetli, sinirli, çabuk kızan” anlamındadır (Wilkens, 2021: 327). *buşar* ögesi *söz* kelimesiyle birleşerek “sert söz, kırıcı söz” anlamında kullanılır (Onur, 2022: 217).

sözle-: “söylemek”

sözle- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

söz sözle-: “söz söylemek”

“köñölge düşmes *söz sözledi*” (ME5/4)

“Gönle düşmez söz söyledi.”

söz sözle- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *söz* kelimesi *sözle-* fiiliyle birleşerek “söz söylemek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 382v/3’te rastlanır (Ünlü, 2004: 203).

yalğan sözle-: “yalan söylemek”

“*yalğan sözledi* tekellüf birle yalğan sözledi” (ME167/1)

“Yalan söyledi, özentî ile yalan söyledi.”

yalğan sözle- eşdiziminde kullanılan *yalğan* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 856). *yalğan* kelimesi *sözle-* fiiliyle birleşerek “yalan söylemek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 97r/7’de rastlanır (Kök, 2004: 91).

yalğan söz sözle-: “yalan söz söylemek, yalan söylemek”

“*yalğan sözni sözlemek* taķı eşitmek içinde yazuķ bar turur”(NF418/11)

“Yalan söz söylemek(yalan söylemek) ve duyurmak gūnahtır.”

yalğan söz sözle- eşdiziminde kullanılan *yalğan* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 856). *söz* ögesi ise Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *yalğan söz* birlikteliği *sözle-* fiiliyle birleşerek “yalan söz söylemek, yalan söylemek” anlamında kullanılır.

sun-:“sunmak, uzatmak”

sun- fiili taban öge olarak *el* kelimesiyle dizimlenmiştir.

elin sun-: “elini uzatmak”

“bizden kim  rse a a * lin sunmaz*” (SK40a/10)

“Bizden hiç kimse ona elini uzatmaz” (Yaman, 2016: 204)

 lin sun- birleşiminde kullanılan * l*  gesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D32’de geçer (Tekin, 2020: 44). * lin* kelimesi *sun-* fiili ile birleşerek “elini uzatmak” anlamında kullanılır.

suw: “su”

suw kelimesi taban öge olarak *bul anuk* kelimesiyle dizimlenmiştir.

bul anuk suw: “bulanık su, berraklı ını kaybetmiş su”

“*bul andı suw*” (ME/P92a9)

“Su bulandı.”

bul anuk suw eşdiziminde kullanılan *bul anuk*  gesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 198). *bul anuk*  gesi *suw* kelimesiyle birleşerek “bulanık su, berraklı ını kaybetmiş su” anlamında kullanılır.

s    : “tatlı, hoş”

s     kelimesi taban öge olarak *til* kelimesiyle dizimlenmiştir.

s     til: “tatlı dil, gönül alıcı dil”

“*s     til* birle aydı”(Hş760/10)

“Tatlı dil ile söyledi.”

s     til eşdiziminde kullanılan *til*  gesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 718). *til*  gesi *s    * kelimesiyle birleşerek “tatlı dil, gönül alıcı dil” anlamında kullanılır.

s r-: “sürmek, devam etmek”

s r- fiili taban öge olarak ‘ mr kelimesiyle dizimlenmiştir.

 mr s r-: “ m r sürmek, yaşamak, hayatına devam etmek”

“altmış bir yıl ‘ mr s [rdi]” (KE151v/5)

“(O) altmış bir sene ömür sürdü.”

‘*ömr sür-*’ eşdiziminde kullanılan ‘*ömr*’ ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/78a3’de geçer (Ata, 2019: 88). ‘*ömr*’ kelimesi *sür-* fiiliyle birleşerek “ömür sürmek, yaşamak, hayatına devam etmek” anlamında kullanılır.

sürül-: “sürülmek, kovulmak, götürülmek”

sürül- fiili taban öge olarak *uçmağ* kelimesiyle dizimlenmiştir.

uçmağdın sürül-: “cennetten sürülmek, cennetten kovulmak”

“kaçan iblis mel’un boldı érse *uçmağdın sürüldi* uçmağğa kirü bilmez boldu” (KE11r/11)

“İblis lanetlenince, cennetten sürüldü, (o artık) cennete giremez oldu.”

uçmağdın sürül- eşdiziminde kullanılan *uçmağ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D16’da geçer (Tekin, 2020: 40). Sözlükte “cennet” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 617). *uçmağğa* kelimesi *sürül-* fiiliyle birleşerek “cennetten sürülmek, cennetten kovulmak” anlamında kullanılır.

süz-: “süzmek, temizlemek, arındırmak”

süz- fiili taban öge olarak *nefsini* kelimesiyle dizimlenmiştir.

nefsini süz-: “nefsini temizlemek”

“sêni hağdın ırar bu *nefsini süzün*” (MM50/2)

“Seni Allah’tan ayıran bu nefsinizi temizle.”

nefsini süz- eşdiziminde kullanılan *nefs* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3342’te geçer (Arat, 2018: 598). *nefsini* kelimesi *süz-* fiiliyle birleşerek “nefsini temizlemek” anlamında kullanılır.

T

taŋ: “tuhaf, acayip”

taŋ kelimesi taban öge olarak *iş* kelimesiyle dizimlenmiştir.

taŋ iş: “tuhaf iş”

“*taŋ iş* körmek” (ME5/2)

“Tuhaf iş görmek.”

taŋ iş eşdiziminde kullanılan *iş* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 313). *iş* kelimesi *taŋ* kelimesiyle birleşerek “tuhaf iş” anlamında kullanılır.

tart-: “yerinden oynatmak, çekmek, asılmak, dayanmak, uzayıp yaymak”

tart- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

cān tart-: “can almak, öldürmek”

“soyurkağan kim kāfırlarğa *cān tartmak* küçey kıılır”(HKT343b/7)

“O rahmet sahibi ki kafirlere acı verir, canını alır.”

cān tart- eşdiziminde kullanılan *cān* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 30/22a1’de geçer (Ata, 2019: 48). Sözlükte “can, ruh, samimi, içten” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 119). *cān* kelimesi *tart* kelimesiyle birleşerek “can almak, öldürmek” anlamında kullanılır.

kılıç tart-: “kılıç çekmek”

“kaçan kim anı kördiler erse kamuğ *kılıç tarttılar*” (SK52a/7)

“ Onu görünce hepsi kılıç çektiler.” (Yaman, 2016: 212)

kılıç tart- eşdiziminde kullanılan *kılıç* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K5’te geçer (Tekin, 2020: 48). *kılıç* kelimesi *tart-* fiiliyle birleşerek “kılıç çekmek” anlamında kullanılır.

şaf tart-: “saf tutmak, sıraya girmek”

“o ew tēgresinde ferişteler *şaf tarttılar*” (SK37b/3)

“ O evin çevresinde melekler saf tuttular.” (Yaman, 2016: 201)

şaf tart- eşdiziminde kullanılan *şaf* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 31/54a1’de geçer (Ata, 2019: 68). Sözlükte “sıra, dizi, saf, bölük” gibi anlamlara gelmektedir. *şaf* kelimesi *tart-* fiiliyle birleşerek “saf tutmak, sıraya girmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 492).

sürme tart-: “(göze) sürme çekmek, sürme sürmek”

“oğlanı kevser suwı birle yuvup közge *sürme tartıp* uçmaḥ yıdıḡları birle mu‘atṭar kılıp ḥarirge yörgep keltürüp eymene öñide ḳoydı” (KE183v/21)

“Oğlanı kevser suyu ile yıkayıp, gözüne sürme çekip, cennet kokularıyla güzel kokmasını sağlayıp, ipeğe sararak, getirip Eymen’nin önüne koydu.”

sürme tart- eşdiziminde kullanılan *sürme* ögesi Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. Sözlükte “kirpik diplerine sürülen boya, sürme” anlamındadır. *sürme* kelimesi *tart-* fiiliyle birleşerek “(göze) sürme çekmek, sürme sürmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 540).

tamar tart-: “kök salmak”

“yerge aşığa *tamar tarttılar*” (SK45b/14)

“yere aşağı kök saldılar” (Yaman, 2016: 208)

tamar tart- eşdiziminde kullanılan *tamar* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 668). Sözlükte “damar krş. tamur, tamır” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 563). *tamar* kelimesi *tart-* fiili ile bir araya gelerek “kök salmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 563).

tat-: “tatmak, tadına bakmak”

tat- fiili taban öge olarak *ölüm* kelimesiyle dizimlenmiştir.

ölümni tat-: “ölümü tatmak”

“*ölümni tattım*” (SK61b/2)

“ölümümü tattım.” (Yaman, 2016: 218)

ölümni tat- eşdiziminde kullanılan *ölüm* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D29’da geçer (Tekin, 2020: 44). *ölüm* kelimesi *tat-* fiiliyle birleşerek “ölümü tatmak” anlamında kullanılır.

tāze: “yeni, taze, körpe”

tāze çiçek: “taze çiçek”

“*çiçek tig tāze fāriğ ol hāzāndın*”(HŞ695/1)

“O çiçek gibi taze, vazgeçmiş güzden.”

tāze çiçek eşdiziminde kullanılan *çiçek* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 225). *çiçek* kelimesi *tāze* kelimesi ile birleşerek “taze çiçek” anlamında kullanılır.

têl-: “delmek, kazmak”

têl- fiili taban öge olarak *ķulaķ* kelimesiyle dizimlenmiştir.

ķulaķ têl-: “kulak delmek”

“*êki ķulaķın têlsün*”(KE48r/10)

“(O)İki kulağımı delsin.”

ķulaķ têl- eşdiziminde kullanılan *ķulaķ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK G12’de geçer (Tekin, 2020: 72). *ķulaķ* kelimesi *têl-* fiiliyle birleşerek “kulak delmek” anlamında kullanılır.

telük: “delik, çukur”

telük kelimesi taban öge olarak *tam* kelimesiyle dizimlenmiştir.

tam telüki: “derin çukur”

“*tam telüki*” (ME/P112a8)

“Derin (kazılmış) çukur.”

tam telüki eşdiziminde kullanılan *tam* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G-D’de geçer (Tekin, 2020: 50). Sözlükte “bina, ev, duvar, çatı” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 562). *tam* ögesi *telüki* kelimesiyle birleşerek “derin çukur, uzunca çukur” anlamında kullanılır (Ayaz, 2020: 898).

tæg-: “değmek, varmak, ulaşmak”

tæg- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

belā tæg-: “belaya uğramak, (başına) musibet gelmek”

“öz bođıña *belā tægse* şabr kılumas” (KE T159a/18)

“(O)Kendi halkı belaya uğrarsa sabretmez.”

belā tæg- eşdiziminde kullanılan *belā* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 4619’da geçer (Arat, 2018: 790). *belā* kelimesi *tæg-* fiiliyle birleşerek “belaya uğramak, (başına) musibet gelmek” anlamında kullanılır.

fāyidası tæg-: “faydası dokunmak, faydasını görmek”

“maņa heç *fāyidası tegmedi*”(NF231/15)

“Bana hiç faydası dokunmadı.”

fāyidası tæg- eşdiziminde kullanılan *fāyida* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 209). Sözlükte “fayda, yarar” gibi anlamlara gelmektedir. *fāyida* kelimesi *tæg-* fiiliyle birleşerek “faydası dokunmak, faydasını görmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 188).

ħabar tæg-: “haber gelmek, haber getirmek, haber ulaşmak”

“mekke kāfırlarına ħurayşılarga *ħabar tegdi*”(NF39/11)

“Mekke kāfirlerine, Kureyşlilere haber gönderdiler.”

ħabar tæg- eşdiziminde kullanılan *ħabar* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3302’de geçer (Arat, 2018: 592). *ħabar* kelimesi *tæg-* fiiliyle birleşerek “haber gelmek, haber getirmek, haber ulaşmak” anlamında kullanılır.

köz tég-: “göz değmek, nazar değmek”

“*köz tégmekde* hikmet nè turur” (KE95r/18)

“Göz değmesinde ne hikmet vardır?”

köz tég- eşdiziminde kullanılan *köz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D2’de geçer (Tekin, 2020: 56). *köz* kelimesi *tég-* fiiliyle birleşerek “göz değmek, nazar değmek” anlamında kullanılır.

mirās tég-: “miras kalmak, miras almak”

“atalarındın *mirās tégmiş*” (KE130v/11)

“(Ona) Atalarından miras kalmış.”

mirās tég- eşdiziminde kullanılan *mirās* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB B14’te geçer (Arat, 2018: 1200). *mirās* kelimesi *tég-* fiiliyle birleşerek “miras kalmak, miras almak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 395).

yas tég-: “zararı dokunmak”

“sızıgırdı iç yağı-nı *yas tégdi* aña”(ME45/4)

“(Hayvanın) İç yağını eritti, ona zararı dokundu”

yas tég- eşdiziminde kullanılan *yas* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden DLT III’te geçer (Atalay, 2021: 159). Sözlükte “yas, matem, bela, musibet” anlamındadır. *yas* kelimesi *tég-* fiiliyle birleşerek “zararı dokunmak, bela ve musibete maruz kalmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 668).

zaḫmat tég-: “zararı dokunmak, sıkıntı vermek, zarar vermek”

“bolmasun saña bir *zaḫmat tégse* tēp aytur erdi”(NF289/9)

“Sana zararı dokunmasa deyip söyledi.”

zaḫmat tég- eşdiziminde kullanılan *zaḫmat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 38/82a1’de geçer (Ata, 2019: 154). *zaḫmat* kelimesi *tég-* fiiliyle birleşerek “zararı dokunmak, sıkıntı vermek, zarar vermek” anlamında kullanılır.

tın-: “dinmek, durmak, rahatlamak”

tın- fiili taban öge olarak *yël* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yël tın-: “yel dinmek, rüzgâr dinmek”

“andın son *yël tındı*” (KE190r/11)

“Ondan sonra yel(rüzgâr) dindi.”

yël tın- eşdiziminde kullanılan *yël* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 885). *yël* kelimesi *tın-* fiiliyle birleşerek “yel dinmek, rüzgâr dinmek” anlamında kullanılır.

tıŋla-: “dinlemek”

tıŋla- fiili taban öge olarak *söz* kelimesiyle dizimlenmiştir.

söz tıŋla-: “söz dinlemek, öğüt dinlemek”

“kalur hayret *sözün tıŋlasa* ‘akıl’” (HŞ225/4)

“Sözünü (öğüdünü) dinlese, akıl hayrete düşer.”

söz tıŋla- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *söz* kelimesi *tıŋla-* fiiliyle birleşerek “söz dinlemek, öğüt dinlemek” anlamında kullanılır.

tik-: “dikmek, kurmak”

tik- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

çadır tik-: “çadır dikmek, çadır kurmak”

“*çadır tikti* kirip oturdu” (KE58r/14)

“Çadır kurdu, (içine) girip oturdu.”

“*tiktiler* ol yirde *çadır*”(HŞ1450/1)

“O yerde çadır diktiler.”

“yalavaç tağka ağdı ol yırke kim *çadır tikmiş* erdiler”(HKT226a/1)

“Peygamber dağa çıktı, o yere çadır dikmişlerdi.”

çadır tik- eşdiziminde kullanılan *çadır* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 224). *çadır* kelimesi *tik-* fiiliyle birleşerek “çadır kurmak, çadır dikmek” anlamında kullanılır.

közin tik-: “gözünü dikmek”

“İki *közin* ‘arş tapa *tikip* turur.” (SK27a/13)

“İki gözünü Arş’a doğru dikmiştir.” (Yaman, 2016: 193)

közin tik- eşdiziminde kullanılan *köz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D2’de geçer (Tekin, 2020: 56). *köz* kelimesi *tik-* fiiliyle birleşerek “göz değmek, nazar değmek” anlamında kullanılır.

yığaç tik-: “ağaç dikmek”

“hurma *yığaçları tikmiş*”(NF297/17)

“Hurma ağaçları dikmiş.”

yığaç tik- eşdiziminde kullanılan *yığaç* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden T K3’te geçer (Tekin, 2020: 56). *yığaç* kelimesi *tik-* fiiliyle birleşerek “ağaç dikmek” anlamında kullanılır.

tile-: “dilemek, istemek, arzu etmek”

tile- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

destür tile-: “izin istemek, müsaade istemek”

“on yılda keğin müsi *destür tiledi*” (KE T172a/4)

“Musa on yıldan sonra müsaade istedi.”

“cümle hatunlardin *destür tiledi*”(NF84/16)

“Bütün hatunlardan izin istedi.

destür tile- eşdiziminde kullanılan *destür* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/4b3’te geçer (Ata, 2019: 7). Sözlükte “müsade, izin,

ruhsat” gibi anlamlara gelmektedir. *destūr* kelimesi *tile-* fiiliyle birleşerek “izin istemek, müsaade istemek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 146). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/34a1’de rastlanır (Ata, 2019: 40).

rahmet tile-: “rahmet dilemek”

“*rahmet tiledi* andın” (ME212/8)

“Ondan rahmet diledi.”

rahmet tile- eşdiziminde kullanılan *rahmet* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1154’te geçer (Arat, 2018: 276). *rahmet* kelimesi *tile-* fiiliyle birleşerek “rahmet dilemek” anlamında kullanılır.

şafā ‘at tile-: “şefaate dilemek”

“*şafā ‘at tiledi* andın” (ME212/2)

“Ondan şefaate diledi.”

şafā ‘at tile- eşdiziminde kullanılan *şafā ‘at* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 236r/3’te geçer (Ünlü, 2004: 41). *şafā ‘at* kelimesi *tile-* fiiliyle birleşerek “şefaate dilemek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 236r/3’te rastlanır (Ünlü, 2004: 41).

tilek tile-: “dilek dilemek”

“mevli ta ‘ālādın yarlıkayı *tilek tilegil*” (KE106r/10)

“Cenabıhaktan bağışlanmak dileğini dile.”

tilek tile- eşdiziminde kullanılan *tilek* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-135 Ust Kulog metninde geçer (Şemen, 2016: 281). *tilek* kelimesi *tile-* fiiliyle birleşerek “dilek dilemek” anlamında kullanılır.

tiŋ-: “dinmek, kesilmek, durmak”

tiŋ- fiili taban öge olarak *yaş* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yaşın tiŋ-: “gözyaşı dinmek”

“*yaşın tiŋmegey* hiç küleyin tēseŋ” (MM36/4)

“Güleyim dersen, gözyaşın hiç dinmeyecek”

yaşın tiñ- eşdiziminde kullanılan *yaş* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). *yaşın* kelimesi *tiñ-* fiili ile birleşerek “gözyaşı dinmek” anlamında kullanılır.

tiñle-: “dinlemek”

tiñle- fiili taban öge olarak *söz* kelimesiyle dizimlenmiştir.

söz tiñle-: “söz dinlemek, öğüt dinlemek”

“İblis bildi kim *sözün tiñlemez* sêkridi bir kıçkırdı sığır ürkti kaçtı” (KE128v/11)

“İblis sözünü dinlemeyeceğini bildi, sıçradı ve bağırdı, sığır korkup kaçtı.”

söz tiñle- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *söz* kelimesi *tiñla-* fiiliyle birleşerek “söz dinlemek, öğüt dinlemek” anlamında kullanılır.

tişi: “kadın”

tişi kelimesi taban öge olarak *bıķını yinçke* birlikteliğiyle dizimlenmiştir.

bıķını yinçke tişi: “ince belli kadın”

“*bıķını yinçke tişi*” (ME/Y125b6)

“İnce belli kadın.”

bıķını yinçke tişi eşdiziminde kullanılan *bıķın* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “kalça, böğür” anlamındadır (Wilkens, 2021: 167). *yinçke* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden T G6’te geçer (Tekin, 2020: 76). Sözlükte “ince, zayıf” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 687). *bıķını yinçke* birlikteliği *tişi* kelimesiyle birleşerek “ince belli kadın” anlamında kullanılır.

toprak: “toprak”

toprak kelimesi taban öge olarak *gūr* kelimesiyle dizimlenmiştir.

gūr topraķı: “mezar topraķı”

“*gūr topraķı*” (ME/P7b9)

“Mezar topraķı.”

gūr topraķı eşdiziminde kullanılan *gūr* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TIEM 73 253r/3’te geçer (Ünlü, 2004: 63). Sözlükte “mezar, kabir” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 201). *gūr* kelimesi *topraķı* kelimesiyle birleşerek “mezar topraķı” anlamında kullanılır.

tök-: “dökmek, akıtmak, boşaltmak, saçmak, dağıtmak”

tök- fiili taban öge olarak *közdin yaş* birlikteliğiyle dizimlenmiştir.

közdin yaş tök-: “gözden yaş dökmek, gözden yaş akıtmak”

“*közleri-din yaş tökerler êrdi*” (SK41a/9)

“Gözlerinden yaş dökerlerdi” (Yaman, 2016: 204)

közdin yaş tök- eşdiziminde kullanılan *köz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D2’de geçer (Tekin, 2020: 56). *yaş* ögesi ise Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). *közdin yaş* birlikteliği *tök-* fiili ile birleşerek “gözden yaş dökmek, gözden yaş akıtmak” anlamında kullanılır.

tört: “üçten bir artık olan”

tört kelimesi taban öge olarak *yanı* kelimesiyle birleşmiştir.

tört yanı: “dört tarafı”

“suvsuz boldu *tört yanı*”

“Dört yanı susuz kaldı.” (ME3/5)

tört yanı eşdiziminde kullanılan *yan* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D10’da geçer (Tekin, 2020: 38). Sözlükte “yan, taraf, yön, sebep, neden, vesile, dolayı” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 658). *yanı* ögesi *tört* kelimesi ile birleşerek “dört tarafı” anlamında kullanılır.

tur-: “durmak, hareket etmemek, bulunmak, var olmak”

tur- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

karşu tur-: “karşı çıkmak, karşı gelmek”

“yana bu t̃ayifa barıp duşmanķa *karşu tursun*”(NF40/11)

“Yine bu tayfa gelip düşmana karşı gelsin(saldırsın).”

karşu tur- eşdiziminde kullanılan *karşu* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 339). *karşu* kelimesi *tur-* fiiliyle birleşerek “karşı çıkmak, karşı gelmek” anlamında kullanılır.

namāzğa tur-: “namaza durmak, namaz kılmak”

“zekeriyā oğul du‘āsı kılğandın soñ miħrabda *namāzğa turdı*.” (KE167v/4)

“Zekeriya çocuk duası (çocuk için dua) ettikten sonra mihrapta namaza durdu.”

“Circis *namāzğa turdı*” (SK50a/2)

“Circis namaza durdu.” (Yaman, 2016: 210)

namāzğa tur- eşdiziminde kullanılan *namāz* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/18a2’de geçer (Ata, 2019: 8). *namāzğa* kelimesi *tur-* fiiliyle birleşerek “namaza durmak, namaz kılmak” anlamında kullanılır.

yıraķ tur-: “ırak durmak, uzak durmak”

“*yıraķ turdı* andın” (ME182/7)

“Ondan uzak durdu.”

yıraķ tur- eşdiziminde kullanılan *yıraķ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G7’de geçer (Tekin, 2020: 36). *yıraķ* kelimesi *tur-* fiili ile birleşerek “ırak durmak, uzak durmak” anlamında kullanılır.

turuķ- “durmak, yerleşmek, beklemek, bulunmak”

turuķ- fiili taban öge olarak

tapuğda turuķ- “hizmette bulunmak”

“kimer bağlap *turuķtılar tapuğda*”(HŞ3790/10)

“(Ona) kemer bağlayıp hizmette bulundular.”

tapuğda turuğ- eşdiziminde kullanılan *tapuğ* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-13 Ça-hol I metninde geçer (Şemen, 2016: 48). Sözlükte “hizmet, ibadet, bağlılık, itaat” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 567). *tapuğda* kelimesi *uruğ-* fiiliyle birleşerek “hizmette bulunmak” anlamında kullanılır.

tut-: “tutmak, yakalamak, bekletmek”

tut- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

barmağ birle sağış tut-: “parmak hesabı yapmak”

“*sağış tuttu barmağ birle*” (ME/P62b3)

“Parmakları ile hesapladı(parmak hesabı yaptı).”

barmağ birle sağış tut- eşdiziminde kullanılan *barmağ* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 49v/6’da geçer (Kök, 2004: 45). *birle* ögesiye Orhun Türkçesi metinlerinden BK D26’da geçer (Tekin, 2020: 64). *sağış* ögesi de Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “sayı, sayım, hesap, takvim” anlamındadır (Wilkins, 2021: 576). *barmağ birle sağış* birlikteliği *tut-* fiiliyle birleşerek “parmak hesabı yapmak” anlamında kullanılır.

berk tut-: “sağlam tutmak”

“*ağıl tizginini berk tutuğ*” (HŞ175/6)

“Akıl dizginine sağlam tutun.”

berk tut- eşdiziminde kullanılan *berk* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “sağlam, sıkı, dayanıklı” anlamındadır (Wilkins, 2021: 160). *berk* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “sağlam tutmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 721’de rastlanır (Arat, 2018: 206).

buyruğ tut-: “buyruk tutmak, emre uymak”

“*bilin hağ yıgağ buyruğın tut yörü*” (MM323/3)

“Yasak olan şeyleri bil, Allah’ın buyruğunu tut, yürü.”

buyruğ tut- eşdiziminde kullanılan *buyruğ* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G1’de geçer (Tekin, 2020: 34). Sözlükte “buyruk, emir” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 114).

buyruk kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “buyruk tutmak, emre uymak” anlamında kullanılır.

düşman tut-: “düşman olmak, düşman görmek, düşman kabul etmek”

“men seni unutmadım *düşman tutmadım*” (KE173r/19)

“Ben seni unutmadım, düşman (olarak) görmedim.”

düşman tut- eşdiziminde kullanılan *düşman* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/20a3’te geçer (Ata, 2019: 9). *düşman* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “düşman olmak, düşman görmek, düşman kabul etmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 444r/4’ te rastlanır (Ünlü, 2004: 278).

fāriğ tut-: “bağlantıyı kesmek, bağlantıyı koparmak, ilgilenmemek”

“köñül *fāriğ tut* ol yandın tidi sen”(HŞ2115/6)

“Sen gönlünün o tarafla bağlantısını kes, dedi.”

fāriğ tut- eşdiziminde kullanılan *fāriğ* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 445v/7’de geçer (Ünlü, 2004: 278). Sözlükte “vazgeçmiş, münezzeh, ayrı tutulmuş, çekilmiş, işsiz güçsüz, boş, rahat, asude” anlamındadır. *fāriğ* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “bağlantıyı kesmek, bağlantıyı koparmak, ilgilenmemek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 187).

fermān tut-: “fermana uymak, fermanı dinlemek, emre uymak, emri dinlemek”

“*tutar fermanını* halk u sipāhān” (HŞ410/3)

“İsfahan halkı (onun) emirlerini (buyuklarını) tutar.”

fermān tut- eşdiziminde kullanılan *fermān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/11a1’de geçer (Ata, 2019: 107). *fermān* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “fermana uymak, fermanı dinlemek, emre uymak, emri dinlemek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 201v/7’de rastlanır (Kök, 2004: 198).

fūsūs tut-: “alaya almak, şakaya almak”

“bu söz yalğan turur Şālih sizni *fūsūs tutar*”(KE35r/20)

“Bu söz yalandır, Salih sizi alaya alır.”

fūsūs tut- eşdiziminde kullanılan *fūsūs* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/69b3’te geçer (Ata, 2019: 102). Sözlükte “büyü, sihir, azarlama, alay etme, aldatma” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 195). *fūsūs* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “alaya almak, şakaya almak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 144v/7’de rastlanır (Kök, 2004: 139).

gurbatlık tut-: “gurbete düşmek, gurbete gitmek”

“*gurbatlık tutğay*”(HFK77a/05)

“(Bu kişi) Gurbete düşecek” (Onur, 2022: 141).

gurbatlık tut- eşdiziminde kullanılan *gurbat* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 213). *gurbatlık* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “gurbete düşmek, gurbete gitmek” anlamında kullanılır.

ıncğırık tut-: “hıçkırık tutmak”

“*ıncğırık tuttı*” (ME/P121b5)

“Hıçkırık tuttu.”

ıncğırık tut- eşdiziminde kullanılan *ıncğırık* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1236’da geçer (Arat, 2018: 288). *ıncğırık* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “hıçkırık tutmak” anlamında kullanılır.

kiçig tut-: “kaşıntı tutmak”

“teni cümlesi şişti takı *kiçig tuttı*”(NF330/17)

“Vücudunun hepsi (her yeri) şişti, kaşıntı tuttu.”

kiçig tut- eşdiziminde kullanılan *kiçig* ögesi Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. Sözlükte “kaşıntı, uyuz” anlamındadır. *kiçig* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “kaşıntı tutmak, uyuz hastalığına yakalanmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 325).

ḥaḳ yolın tut-: “doğru yolu tutmak, doğru yoladan gitmek”

“koy ol bātıl töreḡ ḥaḳ yolın tut”(HŞ4635/7)

“O boş törelerden vazgeç, doğru yolu tut”

ḥaḳ yolın tut- eşdiziminde kullanılan *ḥaḳ* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 6470’te geçer (Arat, 2018: 1064). *yol* ögesiye Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). *ḥaḳ yolın* birlikteliği *tut-* fiiliyle birleşerek “doğru yolu tutmak, doğru yoladan gitmek” anlamında kullanılır.

ḥarām tut-: “ihrama girmek”

“kamuğı hacca keldiler yalavaḡ Medinedin *ḥarām tuttu*”(HKT352a/4)

“(Kabilelerin) Hepsı Medine’den hacca geldi, peygamber ihrama girdi.”

ḥarām tut- eşdiziminde kullanılan *ḥarām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/27a3’te geçer (Ata, 2019: 12). *ḥarām* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “ihrama girmek, hac için ihramlanmak” anlamında kullanılır (Şimşek II., 2020: 199).

oruç tut-: “oruç tutmak”

“*oruç tutḡan* oruç açdı” (ME14/8)

“Oruç tutan(kişi), orucunu açtı”

oruç tut- eşdiziminde kullanılan *oruç* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. *oruç* kelimesi *tut-* fiili ile birleşerek “oruç tutmak” anlamında kullanılır.

orun tut-: “yer tutmak”

“bizke öz va‘desin taḡı mirās birdi bizke yirni *orun tutarız* uçmaḡdın nirde kim tilese”(HKT29b/4)

“Tanrı vaadini tuttu ve bize (cenneti) miras verdi. Biz cennetten nereyi istesek orada yer tutarız.”

orun tut- eşdiziminde kullanılan *orun* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “yer, mahal” anlamındadır (Wilkins, 2021: 514). *orun* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “yer tutmak” anlamında kullanılır.

rūze/ rūza tut-: “oruç tutmak”

“tūr tağında otuz kūn ulaşı *rūze tutdı* yemedi içmedi” (KE120r/18)

“Tur dağında otuz güne ulaşana kadar oruç tuttu, yemedi içmedi.”

“andın otuz kūn *rūze tuttılar*” (SK39a/1)

“Bu nedenle otuz gün oruç tuttular.” (Yaman, 2016: 202)

“delil *rūze tutmaslık* ol kūn yarar” (MM167/4)

“ O gün oruç tutmadığının delilidir.”

“ol kūn *rūza tuttı*”(NF134/12)

“O gün oruç tuttu.”

rūze/ rūza tut- eşdiziminde kullanılan *rūze* ögesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 38/92a1’de geçer (Ata, 2019: 155). Sözlükte “oruç” anlamına gelmektedir (Ünlü, 2012a: 487). *rūze* kelimesi *tut-* fiili ile birleşerek “oruç tutmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3227’ de rastlanır (Arat, 2018: 580).

saf tut-: “saf tutmak, sıraya girmek”

“*şaf larıñız nı rāst tutuñ* tēp taķı niyet kıldı”(NF249/8)

“Saflarınızı düzgün tutun dedi ve niyet etti.”

şaf tut- eşdiziminde kullanılan *şaf* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 31/54a1’de geçer (Ata, 2019: 68). Sözlükte “sıra, dizi, saf, bölük” gibi anlamlara gelmektedir. *şaf* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “saf tutmak, sıraya girmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 492). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 38/41a1’ de rastlanır (Ata, 2019: 149).

söz tut-: “söz tutmak, söz dinlemek”

“munça yıldın berü meniñ *sözüm tutsa* érđiniz sizlerge émgek belâ tégmegey érđi”
(KE57r/16)

“Bunca yıldan beri benim sözümü tutsaydınız, sizlere sıkıntı ve musibet değmeyecekti.”

hanife *sözin tut* başıñnı kıtar” (MM219/4)

“Hanife’nin sözünü tutarak başını kurtar.”

söz tut- eşdiziminde kullanılan *söz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 44). *söz* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “söz tutmak, söz dinlemek” anlamında kullanılır.

ta ‘ziyet tut-: “yas tutmak”

“âdem birle havvâ telim yığladılar âdem *ta ‘ziyet tutup* bu şî’rni aydı” (KE16v/9)

“Âdem ile Havva çok ağladılar. Âdem yas tutup bu şiirini söyledi.”

“şeyh taķı aşhābları *ta ‘ziyat tuttılar* taķı üküş yığladılar”(NF345/13)

“Şeyh ve arkadaşları yas tuttular ve çok ağladılar.”

ta ‘ziyet tut- eşdiziminde kullanılan *ta ‘ziyet* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 6304’da geçer (Arat, 2018: 1040). *ta ‘ziyet* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “yas tutmak” anlamında kullanılır.

uyku tut-: “uyku bastırmak”

“mûsānı *uyku tuttı*” (SK53b/8)

“Musa’ya uyku bastırdı.” (Yaman, 2016: 213)

uyku tut- eşdiziminde kullanılan *uyku* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D27’de geçer (Tekin, 2020: 44). *uyku* kelimesi *tut-* fiili ile birleşerek “uyku bastırmak” anlamında kullanılır.

va ‘zını tut-: “öğüdünü tutmak, nasihatini tutmak”

“hāk te‘ālānıñ *va ‘zını tutup* ‘amal kılıp ögüt alıñgay-siz tēdi”(NF311/17)

“Yüce Allah’ın öğüdünü tutup, yerine getirip nasihat alacaksınız, dedi.”

va ‘zını tut- eşdiziminde kullanılan *va ‘z* ögesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. Sözlükte “dinî nasihat” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 646). *va ‘zını* kelimesi *tut-* fiili ile birleşerek “öğüdünü tutmak, nasihatini tutmak” anlamında kullanılır.

yaruk tut-: “ışık tutmak, aydınlatmak, rahatlatmak, nurlandırmak”

“içimni öz nuruñ birle *yaruk tut*” (HŞ115/7)

“Yüreğime (gönlüme) kendi nurun ile ışık tut.”

yaruk tut- eşdiziminde kullanılan *yaruk* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-15 Ça-hol III metninde geçer (Şemen, 2016: 52). Sözlükte “parlak, aydınlık, ışık, nur” anlamındadır. *yaruk* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “ışık tutmak, aydınlatmak, rahatlatmak, nurlandırmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 667). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 604’te rastlanır (Arat, 2018: 186).

yas tut-: “yas tutmak, ölen kişinin ardından üzülmek, üzülmek, kederlenmek”

“tüşüp tahtındın üç kün *yas tuttu*”(HŞ2070/5)

“Tahtından inip üç gün yas tuttu.”

yas tut- eşdiziminde kullanılan *yas* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden DLT III’te geçer (Atalay, 2021: 159). Sözlükte “yas, matem, bela, musibet” anlamındadır. *yas* kelimesi *tut-* fiiliyle birleşerek “yas tutmak, ölen kişinin ardından üzülmek, üzülmek, kederlenmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 668).

yol tut-/ yolın tut- (1): “yola yönelmek, yolda ilerlemek, yolunu tutmak, yolundan gitmek”

“ñüldi köni *yol tuttu*” (ME150/1)

“(O) Doğru yolu tuttu,doğru oldu.”

“ibābet irādet *yolın tut* yörü” (MM283/3)

“Tövbe ve irade yolunu tut, yürü.”

yol tut-/ yolın tut- eşdiziminde kullanılan *yol* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “yol, tarık, doğru yol, hareket tarzı” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 692). *yol* kelimesi *tut-* fiili ile birleşerek “yola yönelmek, yolda ilerlemek, yolunu tutmak, yolundan gitmek” anlamında kullanılır.

yolın tut-(2): “yolunu kesmek, önünü kesmek”

“kılıç birle anı *yolın tutu*”(HŞ1295/7)

“Kılıç ile onun yolunu kesin.”

yolın tut- eşdiziminde kullanılan *yol* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “yol, tarık, doğru yol, hareket tarzı” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 692). *yolın* kelimesi *tut-* fiili ile birleşerek “yolunu kesmek, önünü kesmek” anlamında kullanılır.

tüken-: “tükenmek, bitmek, son bulmak”

tüken- fiili taban öge olarak ‘*ömr*’ kelimesiyle dizimlenmiştir.

‘ömrü tüken-: “ömrü tükenmek”

“kaçan cānavar ‘*ömrü tüken*se maña munda ma‘lūm bolur.” (SK17b/15)

“Ne zaman bir canlının ömrü tükenirse, bana burada malūm olur.”(Yaman, 2016: 184)

‘*ömrü tüken-* eşdiziminde kullanılan ‘*ömr*’ ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 33/78a3’de geçer (Ata, 2019: 88). ‘*ömrü*’ kelimesi *tüken-* fiiliyle birleşerek “ömrü tükenmek” anlamında kullanılır.

tün: “gece”

tün kelimesi taban öge olarak *açuk* kelimesiyle dizimlenmiştir.

açuk tün: “açık gece”

“*açuk tün*”(ME/P166b4)

“Açık gece.”

açuk tün eşdiziminde kullanılan *açuk* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 5). *açuk* kelimesi *tün* kelimesi ile birleşerek “açık gece” anlamında kullanılır.

tüş-: “düşmek, yıkılmak”

tüş- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

ant түş-: “yemini bozulmak”

“Yemen ili toprağını ıdtım melik anı basun kim *antı түşgey*”(HKT345a/11)

“Yemen ili toprağına götürdüm, melik orayı bassın ki yeminini bozmasın.”

ant түş- eşdiziminde kullanılan *ant* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 51). *ant* kelimesi *tüş*- fiiliyle birleşerek “yemini bozulmak” anlamında kullanılır.

arnuķ түş-: “yorgun düşmek”

“kün ortağa tēgi ol saķınç birle turdı kaçan kün ēwrüldi ērse *arnuķ түşti*”
(KE38v/14)

“ O, gün ortasına kadar düşünüp durdu. Ne zaman ki gün (geceye) döndü (o), yorgun düştü.”

arnuķ түş- eşdiziminde kullanılan *arnuķ* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “yorgun, bitkin” anlamındadır (Wilkens, 2021: 64). *arnuķ* kelimesi *tüş*- fiiliyle birleşerek “yorgun düşmek” anlamında kullanılır.

deryaķa түş-: “denize düşmek”

“ol gevheri *deryaķa түşti*”(HŞ1185/5)

“ O cevher denize düştü.”

deryağa tüş- eşdiziminde kullanılan *derya* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 28/18b1’de geçer (Ata, 2019: 27). *deryağa* kelimesi *tüş-* fiiliyle birleşerek “denize düşmek” anlamında kullanılır.

ëmgekge tüş-: “zahmete düşmek, sıkıntıya düşmek, zahmete sokmak”

“ëli küni *ëmgekge* *tüştiler*.” (KE44v/20)

“Halk (ahali) sıkıntıya (zahmete) düştü.”

“*emgekge* *tüşirdi* anı” (ME6/4)

“Onu zahmete düşürdü.”

ëmgekge tüş- eşdiziminde kullanılan *ëmgek* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “acı, zahmet, sıkıntı, güçlük, ızdırap” anlamındadır (Wilkens, 2021: 104). *ëmgek* kelimesi *tüş-* fiiliyle birleşerek “zahmete düşmek, sıkıntıya düşmek, zahmete sokmak” anlamında kullanılır.

ḥācatım tüş-: “iş düşmek, muhtaç olmak”

“menim *ḥācatım* *tüşti*”(NF169/3)

“Benim işim düştü.”

ḥācatım tüş- eşdiziminde kullanılan *ḥācat* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 35/69a3’te geçer (Ata, 2019: 114). Sözlükte “hacet, gerek, ihtiyaç” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 206). *ḥācatım* kelimesi *tüş-* fiiliyle birleşerek “iş düşmek, muhtaç olmak” anlamında kullanılır.

ḥalal tüş-: “fesat düşmek, fesat karışmak”

“ḥak te’ālānıñ fermānıñğa *ḥalal* *tüşmesin* tēdi”(NF215/8)

“Cenabıhakk’ın emirlerine fesat karışmasın, dedi”

ḥalal tüş- eşdiziminde kullanılan *ḥalal* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 2752’de geçer (Arat, 2018: 516). Sözlükte “fesat” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 210). *ḥalal* kelimesi *tüş-* fiiliyle birleşerek “fesat düşmek, fesat karışmak” anlamında kullanılır.

ḥātırğa tüş-: “akla düşmek”

“vehm ü *ḥātır* ḥayālğa *tüşer*”(MM30/3)

“ Akla, hayale düşer.”

ḥātırğa tüş- eşdiziminde kullanılan *ḥātır* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 4393’te geçer (Arat, 2018: 756). Sözlükte “hatır, gönül, akıl, zihin” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 220). *ḥātırğa* kelimesi *tüş-* fiiliyle birleşerek “akla düşmek” anlamında kullanılır.

içke heybet tüş-: “yüreğe korku düşmek, korkuya kapılmak”

“*içimke heybet tüşti* katıḡ *qorqtum*”(NF311/8)

“korkuya kapıldım, çok korktum.”

içke heybet tüş- eşdiziminde kullanılan *içke* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D26’da geçer (Tekin, 2020: 42). *heybet* ögesi ise Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 220). Sözlükte “heybet, korku ve hürmet hissi uyandıracak olan, azamet” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 227). *içke heybet* birlikteliği *tüş-* fiiliyle birleşerek “yüreğe korku düşmek, korkuya kapılmak” anlamında kullanılır.

(I)köñliḡe tüş-: “gönlüne düşmek”

“Bir vakt ol ferişte *köñliḡe* andaḡ *tüşti*.” (SK15a/6)

“Bir zaman o melek şu şekilde gönülden geçti.” (Yaman, 2016: 181)

(I)köñliḡe tüş- eşdiziminde kullanılan *köñül* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “gönül, yürek, hafıza, akıl” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 343). *köñliḡe* kelimesi *tüş-* fiili ile birleşerek “gönlüne düşmek” anlamında kullanılır.

(II)köñliḡe tüş-: “aklına düşmek, hatırına gelmek, aklına gelmek”

“bu söz Mūsi anası *köñlinge tüşti*”(HKT48b/10)

“Bu söz, Musa’nın annesinin aklına düştü (hatırına geldi).”

(II)*köñliye tüş-* eşdiziminde kullanılan *köñül* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “gönül, yürek, hafıza, akıl” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 343). *köñliye* kelimesi *tüş-* fiili ile birleşerek “aklına düşmek, hatırına gelmek, aklına gelmek” anlamında kullanılır.

kün tüş-: “gün açmak, gündüz olmak, günün aydınlanması”

“*kün tüşse* ol sınar öte çıkar erdi” (KE T160a/17)

“Gün aydınlanınca o tarafa doğru giderdi.”

kün tüş- eşdiziminde kullanılan *kün* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D4’te geçer (Tekin, 2020: 38). *kün* kelimesi *tüş-* fiili ile birleşerek “gün açmak, gündüz olmak, günün aydınlanması” anlamında kullanılır.

oğlan tüş-: “çocuk düşürmek”

“yüklüg tişiler *oğlan tüşürdiler*”(KE98v/12)

“Hamile kadınlar çocuk (bebeklerini) düşürdüler.”

oğlan tüş- eşdiziminde kullanılan *oğlan* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK G9 ’da geçer (Tekin, 2020: 70). Sözlükte “çocuk, yavru, oğul, erkek evlat” anlamındadır. *oğlan* kelimesi *tüş-* fiili ile birleşerek “çocuk düşürmek” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 439).

tahtdın tüş-: “tahttan inmek”

“özi *tahttın tüşti* takı imām şāfi’ini tahtka aşurdi.”(NF204/11)

“Kendisi tahttan indi ve İmam-ı Şafii’yi tahta çıkardı.”

“*tüşüp tahtındın* üç küm yas tutti”(HŞ2070/5)

“Tahtından inip üç gün yas tuttu.”

tahtdın tüş- eşdiziminde kullanılan *taht* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB A15’te geçer (Arat, 2018: 107). *tahtdın* kelimesi *tüş-* fiiliyle birleşerek “tahttan inmek” anlamında kullanılır.

tamuğka tüş-: “cehenneme düşmek”

“*tamuğka tüşti* takı yandı helāk boldı” (NF239/15)

“Cehenneme düştü ve yandı, helak oldu.”

tamuğka tüş- eşdiziminde kullanılan *tamuğ* ögesi Soğdca kökenlidir. Bu kelime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “cehennem” anlamındadır. *tamuğka* kelimesi *tüş-* fiiliyle birleşerek “cehenneme düşmek” anlamında kullanılır (Wilkens, 2021: 668). Bu eşdizime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır (Wilkens, 2021: 669).

yırak tüş-: “uzak düşmek, uzak kalmak, ilişkiyi kesmek”

“*hāk hāzratındın yırak tüşer*” (NF265/15)

“Allah’tan uzak düşer.”

yırak tüş- eşdiziminde kullanılan *yırak* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G7’de geçer (Tekin, 2020: 36). *yırak* kelimesi *tüş-* fiili ile birleşerek “uzak düşmek, uzak kalmak, ilişkiyi kesmek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3956’da rastlanır (Arat, 2018: 690).

yolğa tüş-: “yola çıkmak, seyahate çıkmak”

“*mūsi tağ tüpinde yul buldı yul başında bir çeşme suw kördü ol suwdın tahāret kıldı ammā suw içmedi kıptı yolğa tüşti*” (KE129v/1,2)

“Musa dağın dibinde bir yol buldu, yol başında bir çeşme, su gördü o suyla abdest aldı ama içmedi, kalkıp yola düştü.”

yolğa tüş- eşdiziminde kullanılan *yol* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “yol, tarık, doğru yol, hareket tarzı” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 692). *yolğa* kelimesi *tüş-* fiili ile birleşerek “yola çıkmak, seyahate çıkmak” anlamında kullanılır.

tüz-: “düzenlemek dizmek sıraya koymak”

tüz- fiili taban öge olarak *kıble* ve *könül* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

kıble tüz-: “kıbleye yönelmek, kıbleye varmak, kıbleye dönmek”

“*kıble tüzme* bu vakt saklamak” (MM68/3)

“ Kibleye dönmek ve vakti gözetmek...”

kıble tüz- eşdiziminde kullanılan *kıble* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TIEM 73 17v/5’te geçer (Kök, 2004: 16). *kıble* kelimesi *tüz-* fiiliyle birleşerek “kibleye yönelmek, kibleye varmak, kibleye dönmek” anlamında kullanılır.

köñülni tüz-: “gönlünü düzmek, gönlünü yapmak”

“ sürer cümle gaflet *köñülni tüz*er” (MM361/4)

“Tüm gafletleri sürer, gönlünü düzenler.”

köñülni tüz- eşdiziminde kullanılan *köñül* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “gönül, yürek, hafıza, akıl” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 343). *köñülni* kelimesi *tüz-* fiili ile birleşerek “gönlünü düzmek, gönlünü yapmak” anlamında kullanılır.

U

ur-: “vurmak, dövmek, öldürmek”

ur- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

at ur-: “isim vermek”

“haқиқat üze anlar kim bütmesler ol ajunқа *at ururlar* ferіštekerke atamaқ tіşini”(HKT164a/25)

“Şüphesiz ki onlar (o melekler) öteki dünyaya (ahirete) inanmazlar, o meleklerle dişi ismi verildi.”

at ur- eşdiziminde kullanılan *at* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D7’de geçer (Tekin, 2020: 38). *at* kelimesi *ur-* fiili ile birleşerek “ad vermek, isim vermek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır (Wilkens, 2021: 79).

çadır ur-: “çadır dikmek, çadır kurmak”

“Hirā tağı başı üze bir *çadır urdılar*”(HKT225a/5)

“Hira dağının ön tarafına bir çadır kurdular.”

çadır ur- eşdiziminde kullanılan *çadır* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 224). *çadır* kelimesi *ur-* fiiliyle birleşerek “çadır dikmek, çadır kurmak” anlamında kullanılır.

ğull ur-: “zincire vurmak”

“tutung anı *ğull urung* anga”(HKT271a/3)

“Onu tutun, onu zincire vurun.”

ğull ur- eşdiziminde kullanılan *ğull* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 320r/4’te geçer (Ünlü, 2004: 140). Sözlükte “kelepçe, zincir” anlamındadır. *ğull* kelimesi *ur-* fiiliyle birleşerek “zincire vurmak” anlamında kullanılır (Şimşek II., 2020: 190). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 420r/8’de rastlanır (Ünlü, 2004: 246).

ḥad ur-: “sınır koymak”

“*ḥad urdı* esrikke” (ME/P112a7)

“Azgınlığa sınır koydu.”

ḥad ur- eşdiziminde kullanılan *ḥad* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 4982’de geçer (Arat, 2018: 842). Sözlükte “had, sınır, derece, mertebe, yasak, şart” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 207). *ḥad* sözcüğü *ur-* fiiliyle bir araya gelerek “sınır koymak” anlamında kullanılır.

ḥançer ur-: “hançer vurmak, hançer saplamak”

“bağırka *ḥançer urmuş* tig yıkıldı”(HŞ2720/4)

“Bağına hançer saplanmış gibi yıkıldı.”

ḥançer ur- eşdiziminde kullanılan *ḥançer* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Üşenmez, 2006: 217). *ḥançer* kelimesi *ur-* fiiliyle birleşerek “hançer vurmak, hançer saplamak” anlamında kullanılır.

ḳanat ur-: “uçmak, kanat çırpma, kanatlarını hareket ettirmek”

“ḳaçan kim o ḳuş *ḳanat urduḳta*, ol yinçü, mürvarid, mercân ve yupar ‘amber ve kâfur uçmāḥ ḥalkı öze yağar yağmur yağar tek.” (SK10a/14)

“O, kuş kanat çırtığında, o inci, mercan, misk, amber ve kâfur, yağmur yağar gibi cennet halkı üzerine yağar.” (Yaman, 2016: 177)

“ḳuş hevāda *ḳanat ursa*”(HŞ1640/3)

“Kuş havada kanat çırsa...”

ḳanat ur- eşdiziminde kullanılan *ḳanat* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. *ḳanat* kelimesi *ur-* fiiliyle birleşerek “uçmak, kanat çırpma, kanatlarını hareket ettirmek” anlamında kullanılır (Wilkens, 2021: 328). Bu eşdizime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır (Wilkens, 2021: 328).

miḥ ur-: “para basmak”

“yarmaḳlarkā *miḥ urdı*” (ME/Y193a2)

“Para basma kalıbı ile paraları bastı.”

miḥ ur- eşdiziminde kullanılan *miḥ* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. “para basmada kullanılan nakışlı demir kalıp” anlamındadır. *miḥ* kelimesi *ur-* fiiliyle birleşerek “para basmak” anlamında kullanılır (Ayaz, 2020: 696).

müḥr ur-: “mühür vurmak, mühürlemek”

“tilleriṅe *müḥr urdı*” (SK41a/12)

“Dilerine mühür vurdu.” (Yaman, 2016: 204)

müḥr ur- eşdiziminde kullanılan *müḥr* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/15b3’de geçer (Ata, 2019: 92). *müḥr* kelimesi *ur-* fiiliyle birleşerek “mühür vurmak, mühürlemek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 34/15b3’de rastlanır (Ata, 2019: 92).

uy-: “uymak, izinden gitmek”

uy- fiili taban öge olarak *ardınka* ögesiyle dizimlenmiştir.

ardınka uy-: “ardından gitmek, peşinden gitmek”

“*ardınka uydı*”(ME/Y157b3)

“Ardından gitti.”

ardınka uy- eşdiziminde kullanılan *ard* ögesi Yenisey Yazıtlarından E-41 Hemçik Çirgaki metninde geçer (Şemen, 2016: 99). *ardınka* kelimesi *uy-* fiiliyle birleşerek “ardından gitmek, peşinden gitmek” anlamında kullanılır.

Ü

ünde- “çağırarak, seslenmek, davet etmek”

ünde- fiili taban öge olarak *islāmka* kelimesiyle dizimlenmiştir.

islāmka ünde- “İslam’a çağırarak, İslam dinine davet etmek”

“bir kēçe peygāmbar as’ bu kāfırları *islāmka ündedi*”(NF34/14)

“Bir gece peygamber as. bu kafirleri İslam’a çağırdı.”

islāmka ünde- eşdiziminde kullanılan *islām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 176v/2’de geçer (Kök, 2004: 170). *islāmka* kelimesi *ünde-* fiiliyle birleşerek “İslam’a çağırarak, İslam dinine davet etmek” anlamında kullanılır.

ür- “üflemek, üfürmek”

ür- fiili taban öge olarak *şūr* kelimesiyle dizimlenmiştir.

şūr ür- “sur üflemek”

“ol *şūrnu ürgey*.” (SK27b/6)

“O Sur’u üfler.” (Yaman, 2016: 193)

şūr ür- eşdiziminde kullanılan *şūr* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. Sözlükte “kıyamette İsrail’in üfleyeceği boru” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 534). *şūr* kelimesi *ür-* fiiliyle birleşerek “sur üflemek” anlamında kullanılır.

V

vaqt: “zaman”

vaqt kelimesi taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

āhir vaqt: “son vakit, ahret vakti”

“tileki *ahir vaqt* imān islam ol”(MM

“Onun dileği hayatının sonunda iman, İslâm’dır.”

āhir vaqt eşdiziminde kullanılan *āhir* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1210’da geçer (Arat, 2018: 284). Sözlükte “ahir, son, sonunda, baki” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 32). *āhir* ögesi *vaqt* kelimesiyle bir araya gelerek “son vakit, ahret vakti” anlamında kullanılır.

bilinmiş vaqt: “kıyamet, kıyamet vakti”

“sen zamān birilmişlerdin sen *bilinmiş vaqtning* küninge tigrü bilinmiş”(HKT11a/1)

“Sana kıyamet vaktine kadar zaman verildi.”

bilinmiş vaqt eşdiziminde kullanılan *bilinmiş* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G11’de geçer (Tekin, 2020: 36). *bilinmiş* ögesi *vaqt* kelimesiyle birleşerek “kıyamet, kıyamet vakti” anlamında kullanılır.

kuşluk vaqtı: “sabah ile öğle arasındaki vakit”

“*kuşlukın vaqtı* kamuğ mü’min boldı-lar” (SK35b/12)

“Kuşluk vakti hepsi mümin oldular.” (Yaman, 2016: 200)

kuşluk vaqtı eşdiziminde kullanılan *kuşluk* ögesi Karahanlı Türkçesi metinlerinden DLT I’de geçer (Atalay, 2021: 474). *kuşluk* ögesi *vaqtı* kelimesiyle birleşerek “sabah ile öğle arasındaki vakit” anlamında kullanılır.

namāz vaqtı: “namaz zamanı, namaz saati”

“kaçan kim mü’ezzin *namāz vaqtında* bang-ı namāz kılsalar, bes mü’ezzin āvāzı eşitse ol kuş bir kēz çağrur.” (SK10a/11)

“Ne zaman ki müezzinler namaz vaktinde ezan okusalar, müezzin sesini işitince o kuş bir kez öter.” (Yaman, 2016: 177)

namāz vaktı eşdiziminde kullanılan *namāz* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/18a2’de geçer (Ata, 2019: 8). *namāz* ögesi *vaktı* kelimesiyle birleşerek “namaz zamanı, namaz saati” anlamında kullanılır.

seher vakti: “seher vakti”

“*seher vaktına* kirdi” (ME13/6)

“Seher vaktine girdi”

seher vakti eşdiziminde kullanılan *seher* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 390r/8’de geçer (Ünlü, 2004: 214). *seher* ögesi *vakti* kelimesiyle birleşerek “seher vakti” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 390r/8’de rastlanır (Ünlü, 2004: 214).

Y

yağ-: “yağmak”

yağ- fiili taban öge olarak ‘*aḏāb yağmuru*’ birlikteliğiyle dizimlenmiştir.

‘aḏāb yağmuru yağ-: “azap yağmuru yağmak”

“‘*aḏāb yağmuru yağdırdı*’ tanrı anlar üze”(ME/P175a1)

“Allah onların üzerine azap yağmuru yağdırdı.”

‘*aḏāb yağmuru yağ-*’ eşdiziminde kullanılan ‘*aḏāb*’ ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 3332’de geçer (Arat, 2018: 596). *yağmur* ögesi ise Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 854). ‘*aḏāb yağmuru*’ birlikteliği *yağ-* fiiliyle birleşerek “azap yağmuru yağmak” anlamında kullanılır.

yağ- (I): “yakmak, ateş yakmak”

yağ- (I) fiili taban öge olarak *ot* kelimesiyle dizimlenmiştir.

ot yağ-: “ateş yakmak”

“çakmak çağı *ot* yakılmadı” (KE T172b/4)

“ (O)Çakmağı çağı, ateş yanmadı”

ot yağ- eşdiziminde kullanılan *ot* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D27’de geçer (Tekin, 2020: 44). Sözlükte “ateş, yangın” anlamındadır. *ot* kelimesi *yağ-* fiiliyle birleşerek “ateş yakmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 450).

yağ- (II): “yakmak, (kına) yakmak”

yağ- (II) fiili taban öge olarak *kına* kelimesiyle dizimlenmiştir.

kına yağ-: “kına yakmak”

“*kına yaktı*’ barmaqlarına” (ME65/7)

“Parmaklarına kına yaktı.”

kına yak- eşdiziminde kullanılan *kına* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. *kına* kelimesi *yak-* fiiliyle birleşerek “kına yakmak” anlamında kullanılır.

yapuş-: “yapışmak, tutmak, sıkıca sarılmak, sırnaşmak”

yapuş- fiili taban öge olarak *boynunga* kelimesiyle dizimlenmiştir.

boynunga yapuş-: “boynuna yapışmak, boynuna asılmak”

“*boynunga yapuşup* (sıkıca sarılıp) mündi tëvège” (ME146/3)

“Boynuna yapışıp deveye bindi.”

boynunga yapuş- eşdiziminde kullanılan *boynunga* ögesi Harezmi Türkçesi metinlerinde geçer. *boynunga* kelimesi *yapuş-* fiiliyle birleşerek “boynuna yapışmak, boynuna asılmak” anlamında kullanılır.

yat-: “yatmak, kalmak”

yat- fiili taban öge olarak *zindānda* kelimesiyle dizimlenmiştir.

zindānda yat-: “zindanda yatmak”

“bir kaç eyyām *zindānda yattı*”(NF196/9)

“Bir kaç gün zindanda yattı.”

zindānda yat- eşdiziminde kullanılan *zindān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 893’te geçer (Arat, 2018: 234). *zindānda* kelimesi *yat-* fiiliyle birleşerek “zindanda yatmak” anlamında kullanılır.

yawu-: “yaklaşmak”

yawu- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

ecel yawu-: “eceli yaklaşmak, eceli gelmek, ölümü yaklaşmak”

“ol şālīh kimerseke *ecel yawudı*”(NF341/5)

“O Salih kimsenin ölümü yaklaştı.”

ecel yawu- eşdiziminde kullanılan *ecel* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 410r/9’da geçer (Ünlü, 2004: 235). *ecel* kelimesi *yawu-* fiiliyle birleşerek “eceli yaklaşmak, eceli gelmek, ölümü yaklaşmak” anlamında kullanılır.

ölümge yawu-: “ölüme yaklaşmak, ölümü yaklaşmak, eceli gelmek”

“*ölümge yawudı er*”(ME/P204a12)

“Adamın ölümü yaklaştı.”

ölümge yawu- eşdiziminde kullanılan *ölüm* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D29’da geçer (Tekin, 2020: 44). *ölüm* kelimesi *yawu-* fiiliyle birleşerek “ölüme yaklaşmak, ölümü yaklaşmak, eceli gelmek” anlamında kullanılır.

vaktı yawu-: “vakti yaklaşmak, vakti gelmek”

“*peygāmbar ‘as’nuñ barur vaktı yawudı*”(NF84/12)

“Peygamber aleyhisselamın gitme vakti yaklaştı.”

vaktı yawu- eşdiziminde kullanılan *vakt* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1213’te geçer (Arat, 2018: 284). *vakt* kelimesi *yawu-* fiiliyle birleşerek “vakti yaklaşmak, vakti gelmek” anlamında kullanılır.

yawuz: “kötü, fena”

yawuz kelimesi taban öge olarak *iş* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yawuz iş: “kötü iş”

“*bu on türlü yawuz işler* olardan belgürdi” (KE57v/11)

“Bu on(bin) türlü kötü işler onlardan (ortaya)çıktı.”

yawuz iş eşdiziminde kullanılan *iş* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 313). *yawuz* kelimesi *iş* kelimesiyle birleşerek “kötü iş” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/5b1’de rastlanır (Ata, 2019: 7).

yaz-: “yazmak”

yaz- fiili taban öge olarak *haṭ* kelimesiyle dizimlenmiştir.

haṭ yaz-: “mektup yazmak, ferman yazmak”

“üküş yığladı devāt kalem alıp *haṭ yazdı*” (KE99r/8)

“Çok ağladı, (eline) divit kalem alıp mektup yazdı.”

haṭ yaz- eşdiziminde kullanılan *haṭ* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 2694’te geçer (Arat, 2018: 506). Sözlükte “çizgi, yazı, ferman, mektup” anlamındadır. *haṭ* sözcüğü *yaz-* fiiliyle bir araya gelerek “mektup yazmak, ferman yazmak” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 220).

yê-: “yemek”

yê- fiili taban öge olarak *harām* sözcüğüyle dizimlenmiştir.

harām ye-: “haram yemek, dince yasak olan şeyleri yemek”

“helāl bërıp alğan *harām yêr* telim” (MM247/2)

“Helal (olarak) verip alan çok haram yer.”

harām ye- eşdiziminde kullanılan *harām* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 29/27a3’te geçer (Ata, 2019: 12). *harām* kelimesi *yê-* fiiliyle birleşerek “haram yemek, dince yasak olan şeyleri yemek” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TIEM 73 88r/5’te rastlanır (Kök, 2004: 83).

yêdi kat: “yedi kat”

yêdi kat birlikteliği taban öge olarak *yêr* ve *kök* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

yêdi kat yêr: “yer yüzünün yedi katı”

“*yêdi kat yêrni* ve *yêdi kat kökni*” (SK2b/3)

“Yedi kat yeri ve yedi kat göğü...” (Yaman, 2016: 170)

“Onun üzerine yatacak yer, sert oldu.”

yatğu yer eşdiziminde kullanılan *yat-* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K9’da geçer (Tekin, 2020: 48). *yatğu* kelimesi *yër* kelimesiyle birleşerek “yatacak yer, ikamet yeri, cehennem, kabir” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012b: 971). Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden TİEM 73 70r/6’da rastlanır (Kök, 2004: 65).

yıraq yër: “uzak yer”

“*yıraq yërge* bardı” (ME10/2)

“Uzak yere vardı.”

yıraq yër eşdiziminde kullanılan *yıraq* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT G7’de geçer (Tekin, 2020: 36). *yıraq* ögesi *yër* kelimesiyle birleşerek “uzak yer” anlamında kullanılır.

yoğalğu yër: “tehlikeli yer”

“*yoğalğu yërde* koydı anı”(ME31/3)

“Onu tehlikeli yerde bıraktı.”

yoğalğu yër eşdiziminde kullanılan *yoğal-* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT D11’de geçer (Tekin, 2020: 40). Sözlükte “yok olmak, mahvolmak, helak olmak” anlamındadır. *yoğalğu* kelimesi *yër* kelimesiyle birleşerek “tehlikeli yer” anlamında kullanılır (Ünlü, 2012a: 691).

yığ-: “yığmak, toplamak, biriktirmek”

yığ- fiili taban öge olarak *māl* kelimesiyle dizimlenmiştir.

māl yığ-: “mal edinmek”

“*māl yığdı*” (ME/Y294b4)

“Mal edindi.

māl yığ- eşdiziminde kullanılan *māl* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden RKT 26/63b1’de geçer (Ata, 2019: 13). *māl* kelimesi *yığ-* fiiliyle birleşerek “mal edinmek” anlamında kullanılır.

yiber-: “göndermek”

yiber- fiili taban öge olarak *zindānga* kelimesiyle dizimlenmiştir.

zindānga yiber-: “zindana göndermek, zindana atmak”

“zeliḥā yūsufnı *zindānga yibermekde* sırrı bar érdi.” (KE187v/15)

“Zeliha’nın Yusuf’u zindana göndermesinde sırrı vardı.”

zindānga yiber- eşdiziminde kullanılan *zindān* ögesi Farsça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 893’te geçer (Arat, 2018: 234). *zindānga* kelimesi *yiber-* fiiliyle birleşerek “zindana göndermek, zindana atmak” anlamında kullanılır.

yol: “ yol, tarik, doğru yol, hareket tarzı”

yol kelimesi taban öge olarak *arığ* ve *yaman* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

arığ yol: “temiz yol, günahsız yol, doğru yol”

“ḳavluhu ta’ālā taḳı bizni *arığ yolğa* ködürüp hidāyet birle ağırlap yaman yoldın ḳutḳardı”(KE1v/5)

“Kur’an (Allah’ın sözü) bizi temiz (doğru) yola yöneltip doğru yol ile ağırlayıp kötü yoldan kurtardı.”

arığ yol eşdiziminde kullanılan *arığ* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “temiz, arı, duru, berrak, ışıltılı” anlamındadır (Wilkens, 2021: 59). *arığ* ögesi *yol* kelimesiyle birleşerek “temiz yol, günahsız yol, doğru yol” anlamında kullanılır.

yaman yol: “kötü yol”

“ḳavluhu ta’ālā taḳı bizni *arığ yolğa* ködürüp hidāyet birle ağırlap yaman yoldın ḳutḳardı”(KE1v/5)

“Kur’an (Allah’ın sözü) bizi temiz yola yöneltip doğru yol ile ağırlayıp kötü yoldan kurtardı.”

yaman yol eşdiziminde kullanılan *yaman* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 859). *yaman* kelimesi *yol* ögesiyle birleşerek “kötü yol” anlamında kullanılır.

yolsuz: “yolsuz”

yolsuz kelimesi taban öge olarak *yër* kelimesiyle dizimlenmiştir.

yolsuz yër: “yolsuz yer”

“*yolsuz y(e)rde n(e)m(e)lerini tartup almasun-l(a)r*” (AOII/33)

“Yolsuz yerde eşyalarını çekip almasınlar.” (Özyetgin, 1996: 137)

yolsuz yër eşdiziminde kullanılan *yër* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K10’da geçer (Tekin, 2020: 54). *yër* kelimesi *yolsuz* ögesiyle birleşerek “yolsuz yer” anlamında kullanılır.

yor-: “yormak, tabir etmek, açıklamak”

yor- fiili taban öge olarak *tüş* kelimesiyle dizimlenmiştir.

tüş yor-: “rüya yormak, rüya tabir etmek, rüyanın manasını açıklamak”

“*tüşin yorğalı tili barmadı*” (KE88v/17)

“Rüyayı yormaya (tabir etmeye) dili varmadı.”

tüş yor- eşdiziminde kullanılan *tüş* ögesi Eski Uyğur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 771). *tüş* kelimesi *yor-* fiiliyle birleşerek “rüya yormak, rüya tabir etmek, rüyanın manasını açıklamak” anlamında kullanılmıştır.

yöri-: “yürümek, gitmek, hareket etmek”

yöri- fiili taban öge olarak *ardın ardın* ve *işi* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

ardın ardın yöri-: “gerisin geri gitmek(yürümek), geri dönmek”

“*ardın ardın yöridi*”(ME/Y74a4)

“Gerisin geri yürüdü.”

ardın ardın yöri- eşdiziminde kullanılan *ardın ardın* ikilemesine Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır “arka arka, geri geri” anlamındadır. *ardın ardın* ikilemesi *yöri-* fiiliyle birleşerek “gerisin geri gitmek(yürümek), geri dönmek, geri durmak” anlamında kullanılır (Ayaz, 2020: 199).

işi yörü-: “işleri yürümek, işi yolunda gitmek”

“yigitlide toprak tutsa altun bolğay *işi yörigey*” (HFK81b/13)

“Gençliğinde toprak tutsa altın olacak, işleri yolunda gidecek” (Onur, 2022: 145).

işi yörü- eşdiziminde kullanılan *iş* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 313). *işi* kelimesi *yörü-* fiiliyle birleşerek “işleri yürümek, işi yolunda gitmek” anlamında kullanılır.

yum-: “yummak, kapatmak”

yum- fiili taban öge olarak *közin* kelimesiyle dizimlenmiştir.

közin yum-: “gözünü yummak, gözünü kapatmak”

“kuş *közin yumdı*” (SK72a/2)

“Kuş gözünü yumdu.” (Yaman, 2016: 227)

közin yum- eşdiziminde kullanılan *köz* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D2’de geçer (Tekin, 2020: 56). *közin* kelimesi *yum-* fiili ile birleşerek “gözünü yummak, gözünü kapatmak” anlamında kullanılır. Bu eşdizime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 5970’te rastlanır (Arat, 2018: 990).

yumşak: “yumuşak, hafif, mülayim, ılımlı”

yumşak kelimesi taban öge olarak *köñli* kelimesiyle dizimlenmiştir.

köñli yumşak: “gönlü yumuşak, kalbi yumuşak, yüreği yumuşak, yumuşak huylu”

“havvāğa yüzün öwürdi tişi *köñli yumşak* bolur tēp havvāğa sözledi” (KE11r/20)

“Yüzünü Havva’ya (doğru) döndü. Dişilerin gönlü yumuşak olur deyip, Havva’ya söyledi.”

köñli yumşak eşdiziminde kullanılan *köñül* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden KT K11’de geçer (Tekin, 2020: 48). Sözlükte “gönül, yürek, hafıza, akıl” gibi anlamlara gelmektedir (Ünlü, 2012a: 343). *köñül* kelimesi *yumşak* ögesi ile birleşerek “gönlü yumuşak, kalbi yumuşak, yüreği yumuşak, yumuşak huylu” anlamında kullanılır.

yut-: “yutmak, içinde tutmak, içine atmak”

yut- fiili taban öge olarak birçok kelimeyle dizimlenmiştir.

azın azın övkeni yut-: “azar azar öfkesini yutmak, azar azar öfkesini içinde sindirmek”

“*azın azın yutdı övkeni*” (ME173/8)

“Öfkesini azar azar yuttu.”

azın azın övkeni yut- eşdiziminde kullanılan *azın azın* ikilemesine Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanır. “azar azar” anlamındadır (Toprak, 2005: 280). *övkeni* ögesi ise Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “öfke, nefret, kin” anlamındadır (Wilkens, 2021: 545). *azın azın övkeni* birlikteliği *yut-* fiiliyle birleşerek “azar azar öfkesini yutmak, azar azar öfkesini içinde sindirmek” anlamında kullanılır.

kağğu yut-: “kaygı çekmek, sıkıntıya girmek, sıkıntıya düşmek”

“*belā kağğu yutğu sezā bolğuğa*” (MM374/1)

“Uygun olmak için bela, kaygı çekilmeli.”

kağğu yut- eşdiziminde kullanılan *kağğu* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkens, 2021: 313). *kağğu* kelimesi *yut-* fiiliyle birleşerek “kaygı çekmek, sıkıntıya girmek, sıkıntıya düşmek” anlamında kullanılır.

yükle-: “yüklemek, bindirmek”

yükle- taban öge olarak *emgek* ve *yazuğ* kelimeleriyle dizimlenmiştir.

emgek yükle-: “zahmet yüklemek, eziyet çektirmek, sıkıntıya sokmak”

“*nefske ağır meşakkatlar tağı emgekler yüklemek gerek*”(NF270/5)

“Nefse güç sıkıntı ve eziyet çektirmek gerek.”

emgek yükle- eşdiziminde kullanılan *emgek* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır. Sözlükte “acı, zahmet, sıkıntı, güçlük, ızdırap” anlamındadır (Wilkens, 2021: 104). *emgek* kelimesi *yükle-* fiiliyle birleşerek “zahmet yüklemek, eziyet çektirmek, sıkıntıya sokmak” anlamında kullanılır.

yazuğ yükle-: “günah yüklemek, günah taşımak”

“*öz yazuğıñnı özgege yüklemegil*” (KE84v/4)

“Kendi günahını başkasına yükleme.”

yazuk yükle- eşdiziminde kullanılan *yazuk* ögesi Orhun Türkçesi metinlerinden BK D36’da geçer (Tekin, 2020: 68). Sözlükte “günah, suç” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 674). *yazuk* kelimesi *yükle-* fiiliyle birleşerek “günah yüklemek, günah taşımak” anlamında kullanılır.

yüz: “yüz, çehre”

açuk yüz: “güler yüz”

“*yüzi açuk* boldı”(ME/Y203a1)

“Güler yüzlü oldu.”

açuk yüz eşdiziminde kullanılan *açuk* ögesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kanıtlanır (Wilkins, 2021: 5). Metinde “gülmek” anlamını kazanan *açuk* kelimesi *yüz* kelimesi ile birleşerek “güler yüz” anlamında kullanılır (Ayaz, 2020: 162).

Z

zamān: “vakit”

zamān kelimesi taban öge olarak *āḥir* kelimesiyle dizimlenmiştir.

āḥir zamān: “son vakit, ahret vakti”

“kaçan *āḥir zamāne* bolsa, fesād ve ma‘şiyet üküş bolsa, andın deccāl çıķğay”
(SK56b/7)

“Ahir zaman olunca, fesat ve günah artınca, ardından Deccal çıkacak.” (Yaman, 2016: 215)

āḥir zamān eşdiziminde kullanılan *āḥir* ögesi Arapça kökenlidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB 1210’da geçer (Arat, 2018: 284). Sözlükte “ahir, son, sonunda, baki” anlamındadır (Ünlü, 2012a: 32). *āḥir* ögesi *zamān* kelimesiyle bir araya gelerek “son vakit, ahret vakti” anlamında kullanılır.

4. DEĞERLENDİRME

Geçmişten günümüze dilin, çeşitli işlevler kullanarak birbirinden farklı birçok yapı oluşturduğunu görürüz. Dilin muazzam türetme yeteneğiyle oluşturduğu bu yapılar arasında yer alan *eşdizimler*, en kısa tanımı ile sıklıkla bir araya gelen kelime birliktelikleridir. Ancak eşdizimi sadece sıklıkla bir araya gelen kelime birliktelikleri olarak tanımlamak eksik bir yaklaşım olur. Bu kavram birçok farklı alanda çalışılmakta olan kapsamlı bir birliktelik olduğundan çok karışık ve muğlak bir konudur. Çalışmanın bu kısmında, teori bölümünde yer alan bilgiler ve uygulama bölümündeki tespitler ışığında elde edilen bulgular yorumlanacaktır.

Yabancı bir dil öğrenirken ya da Türkçe yabancı dil olarak öğretilirken eşdizimli birlikteliklerin tıpkı atasözü ve deyimler gibi önemi çok büyüktür. Bu birlikteliklerin hedef dilde bilinmemesi eksik ve yanlış öğrenmelere sebebiyet verir, bu nedenle hedef dildeki eşdizimlerin iyi bilinmesi gerekir. Yine aynı şekilde tarihi Türk lehçeleri üzerinde yapılan okuma çalışmalarında ve tarihi Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesine çeviriler yaparken de eşdizimliliğin bilinmemesi yapılan çevirilerde anlamsal açıdan eksiklikler yaratabilir. Örn: *Mukaddimetü'l Edeb* adlı eserin Yozgat nüshasında yer alan “*birbiriye yapşunmuş söz*” birlikteliğinin direkt çevirisini yaparsak “birbirine yapışmış söz” gibi bir anlam çıkarırız ve bu birleşme tamamen bir anlam bütünlüğü oluşturmaz. Oysa bu birlikteliğin asıl anlatmak istediğinin “uydurma söz ya da asılsız söz” anlamlarını bilirsek, anlam bilimsel olarak doğru bir çeviri yapmış oluruz.

Batı dillerinde hem genel sözlüklerde, hem de özel sözlüklerde eşdizim kavramına, bu kavramın detaylarına yer verilmiştir. “Fakat Türkçenin genel ve özel sözcüklerinde diğer birlikteliklere verilen önem eşdizime verilmemiştir. Türk dilinde çok fazla eşdizim vardır ve bunların hepsi için eşdizim sözlüğü oluşturmak pek mümkün değildir. Fakat bazı eşdizimler farklı anlamlar ortaya çıkarırlar, bileşenlerinden biri özelleşir vs. bu özelliklerdeki eşdizim yapılarına önem vermek, bu kavram üzerine sözlük oluşturmak oldukça önemli bir mevzudur” (Doğan, 2016c: 801). Nitekim tarihi Türk lehçelerinde yer alan eşdizimleri tespit etmek bu alanda yapılan okumaları anlamsal açıdan kuvvetlendirir, bu lehçelerden Türkiye Türkçesine daha doğru aktarımlar yapılmasına olanak sağlar. Bu nedenle tarihi Türk lehçelerine özel eşdizim sözlükleri oluşturulması ziyadesiyle önemlidir. Yine Bazı durumlarda kaynak lehçeden metin aktarımı sağlarken kaynak lehçe ile hedef lehçe örtüşmeye bilir (Uğurlu, 2004: 34). “Kaynak lehçede bir kelimenin diğer

bir kelime ile kurduğu eşdizimlerin eşdeğerliliklerini tespit etmekte zorlanabiliriz fakat bununla ilgili oluşturulacak kaynak dil eşdizim sözlükleri ya da lehçeler arası eşdizim sözlüklerinin oluşturulması bu gibi problemlere çözüm sağlayacaktır”(Çetinkaya, 2009: 205). Ancak Doğan’ın bahsetmiş olduğu gibi bahsi geçen bu sözlüklerde eşdizimli yapılar tespit edilirken seçici olmak gerekmektedir.

Edinilen bulgulardan hareketle eşdizim kavramına ait özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Eşdizim en az iki ya da daha fazla sözcükten meydana gelir. Örn; *kıtırışmak küni* “mahşer günü”, *ağır sökel bol-* “ağır hasta olmak”, *ayağı sökellerke kutluğ bol-* “ayağı hastalara uğurlu olmak” vb.
2. Eşdizimli birliktelikler tam olarak kalıplaşmış birliktelikler değildir. Eşdizimin bu özelliği, eşdizimlerle deyimleri ayırt etmede önemli bir unsurdur. Örn; *Hüsrev ü Şirin* adlı eserde geçen *çadır tik-* “çadır dikmek” (HŞ1450) birleşimi yine aynı eserin bir diğer bölümünde *çadır kur-* “çadır kurmak”(HŞ3790/7) şeklinde geçmektedir buradaki eşdizimli birliktelik aynı eser içerisinde iki aynı anlamı veren eş anlamlı dizim için *-kur* ve *tik-* fiilleri kullanılmıştır. Bu örnekte gösteriyor ki eşdizimli birliktelikler tamamen donuk birliktelikler değildir, dizim içerisinde yer alan kelimelerde değişimler görülebilir.
3. Eşdizimin temelinde diğer kalıp ya da yarı kalıp birleşmelerde görüldüğü gibi dilin anlık oluşturma yetisi vardır. Bir duyguyu, düşünceyi karşıdakine aktarmak amacıyla çeşitli kelimeler, birliktelikler vb. yapılar oluşturulur, oluşturulan bu yapılar toplum tarafından benimsenerek nesiller boyu aktarılabilir bu düzeye ulaşan birlikteliklerden biri de eşdizimdir.
4. Eşdizim tıpkı atasözleri ve deyimler gibi toplumdan izler taşır, kuşaktan kuşağa aktarılır ve anonim ürünlerdir.
5. Birlikteliği oluşturan kelimeler birbirinden ayrılırsa birlikteliğin kendi içerisinde oluşturmuş olduğu anlam ilişkisi kaybolur. Bu kelimeler yan yana bir mana oluşturduğu sürece önem kazanır ve eşdizim olarak kabul edilebilirler.
6. Eşdizimli birlikteliklerin bir diğer özelliği sıklık özelliğidir. Birlikteliği oluşturan öğeler yalnızca bir defaya mahsus yan yana kullanılıyorsa, toplumun benimsediği ve diğer nesillere aktardığı bir birleşme değilse, bu gibi birliktelikler eşdizim olarak kabul edilmezler.

7. Eşdizimler, ögelerinin çoğunlukla birbirlerini seçtiği, birlikteliklerdir. Eşdizimin bu özelliği ögelerin istemi ile alakalı bir durumdur, istem yönünden güçlü öge yanına almak istediği diğer ögeyi kendisi seçer ve onunla bir birliktelik oluşturur.
8. Genellikle çeşitli ilişkilerle birbirine bağlı taban ve bağımlı öge olmak üzere iki anlamsal bileşenden oluşur(Ağca, 2020a: 331). Bu taban öge genellikle istem gücünün yüksek olduğu ögedir.
9. Eşdizimler yargı bildirmezler, dilde mutlak çoğunluğu oluştururlar ve ana ifadeyi temsil ederler(Mel'çuk, 1998: 7). Cümlelerin tamamını oluşturmak yerine cümlede anlatılmak istenen konunun temsilcileri olarak kullanılırlar.
10. Eşdizimler tamamen yalın durumda bulunmayabilirler ve aralarına çeşitli ekler alabilirler, bu durum kelimelerin eşdizim oluşturmalarına engel değildir. Örn; *burunğa suw kat-* , *ağızdan öğren-* vb.

Çalışmanın uygulama bölümünde tespit edilen eşdizim örnekleri ağırlıklı olarak; *ad+fiil*: *yêlûk aş-* “bayrak asmak” (KE125r/17) kalıbıyla oluşturulmuş birleşmelerdir. Fiiller, cümlede yönetici unsur rolünü üstlenirler ve cümlede diğer ögeleri yönetirler (Besli, 2019: 178). Çalışmada daha çok fiil birleşmelerinin tespit edilme sebepleri istem ve eşdizimin yakından ilişkili olmasıdır. İstemde de genellikle eylemin seçiciliğine göre hareket edilir. Bu durumda eylem seçici davranarak birlikte olacağı kelimeleri milyonlarca kelime arasından bulur ve isteğine göre kullanır. Yine fiil ağırlıklı eşdizimlerin tespit edilmesinin diğer bir nedeni çalışmada yer verilen dönem eserlerinin daha çok dinî nitelikte ve dini anlatmaya, öğretmeye yönelik fiil cümleleri barındırmasıdır. Yine fiiller dışında ad, sıfat, edat, birleşik fiil vb. istem gücü yüksek olan ögeler de vardır. (Besli, 2019: 195) Bu ögelerin istemi üzerine de eşdizim kalıpları oluşturulmuştur. Bunlardan yapılan çalışmada tespit edilenleri ise; *sıfat+ad*: *sôzi yumşak* “yumuşak sözlü” (HFK106b/07), *ad+ad*: (MM383/3), *gūr toprağı* “mezar toprağı” (ME/P7b9)vb. birleşmelerdir.

Eşdizimle alakalı tartışma konusu olan mevzulara bakacak olursak eşdizimli birlikteliklerin aralarına sözcük alıp alamayacağı konusudur. Bazı araştırmacılara göre (Kjellmer) eşdizimler aralarına herhangi bir sözcük alamaz bu durum eşdizim kurallarına aykırıdır, eşdizimi oluşturan ögeler peş peşe gelmelidir. Yine bu düşünceye karşı bir takım araştırmacılar (Firth) eşdizimli yapıları oluşturan sözlük ögelerinin art arda gelmemiş olsalar dahi eşdizimli birliktelikler oluşturduğuna dair görüş bildirmişlerdir. Yapılan çalışmada bu konuda elde edilen bulgular eşdizimli birlikteliklerin art arda sıralanmasalar bile eşdizimli birliktelikler oluşturacağı yönündedir. Nitekim eşdizimi

oluşturan sözlük birimleri cümle içerisinde dağınık bir biçimde yerleşmiş olsalar dahi cümlelerin bağlamından eşdizimli birlikteliğin tespiti sağlanabilir. Örn; “öz yazukıyını özgege yüklemegil” (KE84v/4) cümlesinde yer alan *yazuk yükle-* eşdizimi cümle içerisinde dağınık bir biçimde verilmiş olsa da bağlamından bu yapının eşdizim birleşmesi olduğu tespit edilebilmektedir.

Dönemin eserleri sözcük birliktelikleri arasında eşdizimin yanında yoğun olarak deyimler ve ara ara atasözlerine de yer verilmiştir. Örn: *başını eg-* “başını eğmek” (ME67/8), *közindin uyku kit-* “gözüne uyku girmemek” (HŞ485/1) *bağrı biş-* “yüreği yanmak” (HŞ645/3), *köziğe kir-* “gözüne girmek” (KE6v/11), *burun tebireg* “sırt çevirmek” (AOI/12) *yüzü tüş-* “yüzü düşmek”(NF393/2)vb. Yine dönem metinlerinde ikilemelerle oluşmuş deyimlere de rastlanmıştır. Örn; *astın üstün bol-* “altüst olmak, tersine dönmek” (ME/Y270a4): Bu birleşmede *astın üstün (altüst)* ikilemesi *bol-(olmak)* fiili ile birleşmiştir. altüst kelimesi TDK yazım kılavuzunda birleşik bir biçimde yazılmaktadır fakat ikilemeler ayrı ayrı yazılmak durumundadır. Bu nedenle görüyoruz ki altüst kelimesi yıllar içerisinde ikileme özelliğini kaybederek kalıplaşmıştır. Çalışmada edinilen bulgulara göre eşdizimin en çok karıştırıldığı birleşmelerden en başta geleni deyimlerdir. “Deyimlerin en dikkat çeken özelliği ve eşdizimlerden en büyük farkı, kendisini oluşturan sözlük birimlerinin anlamlarının birleşiminden daha farklı bir anlam oluşturmalarıdır. Bu özellikten yola çıkarak deyimlerin birden fazla sözlük biriminden meydana gelmiş tek bir birim olarak düşünülmemelidir. Deyimi oluşturan sözlük birimlerinin tek bir birim özelliğini kazanacak kadar birbirine bağımlı durma gelme sebebi de yalnızca kalıplaşma ile açıklanır” (Uzun, 1991: 37). Uzun, deyimleri sınıflandırırken “deyim olmayan yapılar”dan söz etmiş bu yapıların deyimler ile sık sık karıştırıldığını ve bunun sebebinin de deyimlerin sınırlarının henüz tam olarak çizilememiş olmasından kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Uzun’a göre bu yapılar kalıp yapılar olsa dahi deyim değildirler. Buna örnek olarak; “fiyat kırmak, fiyat vermek, ilişki kurmak, haklı çıkmak vb. birleşmeler her ne kadar yan ve göndergesel anlamalı göstergelerle kalıplaşma özelliği gösterse de bu yapılar deyim değildir”. Yine Uzun; etmek, kılmak, yapmak vb. yardımcı eylemlerle oluşturulan birleşmelerin deyim olarak algılanmasındansa “birleşik eylem” olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Uzun, 1991: 37). Deyimler ve eşdizimler üzerine çeşitli çalışmalar yaparak deyimler ile eşdizimlerin farkını ortaya koymayı amaçlayan Mel’çuk, Uzun ‘un “birleşik eylem” olarak ele aldığı birleşmeyi eşdizim sınırları içerisine almış ve bunları “fiil ve yardımcı fiiller ile desteklenen eşdizimler” olarak

sınıflandırmıştır(Çetinkaya, 2009: 199). Bizler de çalışmada bu türden birleşmelerin bir kısmını yani serbest birleşmelere göre daha özel bir anlama ulaşmış olanları, Mel’çuk’un görüşüne dayanıp eşdizim olarak ele aldık. Örn; *ābdest kıl*- “abdest almak” (NF44/2), *al kıl*- “hile yapmak” (KE83v/20), *arığ tahāret kıl*- “abdest almak” (SK39a/11), *asığ kıl*- “fayda vermek” (KE163r/10), atını *yād kıl*- “adını anmak” (SK52a/4) *‘azāb kıl*- “azap vermek” (KE163r/9) *āzād kıl*- “serbest bırakmak” (KE98v/2), *bağdaş kıl*- “bağdaş kurmak” (KE18v/16), *bāṭıl kıl*- “boşa çıkarmak” (HKT115a/4), *bulun kıl*- “esir almak” (HKT97b/4), *bāṭıl bol*- “boşa gitmek” (HKT139a/6), *peydā bol*- “ortaya çıkmak” (NF197/3) vb. Yine Uzun, deyimleri incelerken sıklıkla deyimlerle karıştırılan “hasret kalmak, ant içmek, ölçü almak, hararet basmak, haraca bağlamak, görüş almak, sürüncemede kalmak, yemin vermek” birleşmelerini deyim olarak kabul etmez (Uzun, 1991: 37). Çalışmada edinilen bulgular ışığında bu birleşmelerin deyimlerden ziyade eşdizimlere daha yakın olduğunu düşünmekteyiz. Bu sebeple uygulama bölümünde yer alan eserlerde tespit edilen; *ant bér* “yemin vermek” (ME22/5) *ant iç*- “ant içmek” (HŞ315/10) birliktelikleri eşdizimli yapılar arasında değerlendirilmiştir.

İncelediğimiz dönem eserleri üzerinde deyim, atasözleri gibi çeşitli ikileme örneklerine de rastlanmıştır. Özellikle Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesine kıyasla Harezmi dönemi eserlerinde ikilemeler daha yoğun şekilde kullanılmıştır. Erdem, bunun sebeplerini üç başlık altında toplar bunlar;

1. Yabancı dinî terimleri, yerli dinî terimlerle birlikte kullanmak,
2. Dinî eserlerin anlatım potansiyelini güçlendirmek, etkileyiciliklerini arttırmak,
3. Sözlüklere özel olarak, Arapçada üstünlük derecesi bildiren yapılara karşılık olarak kullanmak (Erdem, 2005: 197).

İkileme ve eşdizim ortak yönleri olsa da birbirinden çok farklı birlikteliklerdir. Eşdizimler, ikilemeler gibi aynı ögenin ya da zıt anlamlı ögenin tekrarıyla oluşmazlar. İkilemeler, eşdizimlerden birçok özelliği ile ayrılırlar, ancak bazı kelimeler ile birleşerek eşdizimli yapılar oluşturulabilirler.

- *arığ pāk ruh* “temiz pak ruh” (MM403/2) : Bu birleşmede *arığ pāk* ikilemesi ile *ruh* ismi bir araya gelerek eşdizim oluşturmuşlardır.
- *ardın ardın yōri*- “gerisin geri gitmek(yürümek), geri dönmek” (ME/Y74a4): Bu birleşmede *ardın ardın*(geri geri, arka arkaya, geriye doğru) ikilemesi *yōri*-

(*yürümek*) fiilinin istemi üzerine onunla bir araya gelerek zarf+fiil kalıbında bir eşdizim oluşturmuştur.

- *azın azın övkeni yut-* “azar azar öfkesini yutmak, azar azar öfkesini içinde sindirmek” (ME173/8): Bu birleşmede *azın azın* (*az az, azar azar*) ikilemesi *övke(öfke)* ismi ve *yut-(yutmak)* fiili ile bir araya gelerek eşdizim oluşturmuşlardır.

Birliktelikler içerisinde metinlerde sıkça karşımıza çıkan bağdaştırma ve alışılmamış bağdaştırmalar da yer alır. *Bağdaştırma*, aralarında herhangi bir sebepten dolayı bağ kurulmuş kelimelerin birleşimine dayanır. *Alışılmamış bağdaştırma* ise, bağdaştırma yoluyla oluşturulan, mantığa aykırı birleşmelerdir. Çalışmadan hareketle eşdizim ve alışılmamış bağdaştırma ilişkisine bakacak olursak alışılmamış bağdaştırmalar genellikle edebi eserin ahengine kapılarak oluşturulan mantığa aykırı birleşmelerdir ve eşdizim oluşturabilirler. Ancak alışılmamış bağdaştırmaların eşdizim oluşturabilmesi için toplum bilincinde yer etmiş olması gerekir. Bir defaya mahsus bir araya gelip anlık birliktelik oluşturan alışılmamış bağdaştırmalar eşdizimli yapı oluşturamazlar çünkü eşdizimlilik kavramının en önemli özelliği toplumun tarihi ve kültürel özelliklerini taşıyor ve sonraki nesillere aktarıyor olmasıdır. Alışılmamış bağdaştırmayla oluşan eşdizimlere “daha çok edebî eserlerde rastlanır bu eşdizimler, şairlerin ya da yazarların mecazı ön planda tutarak oluşturdukları sihirli sözcüklerdir”(Turan, 2023: 73).

Şekil 2.2 Eşdizim ve alışılmamış bağdaştırma kesişimi

Genel olarak deyim, atasözü, eşdizim vb. Birlikteliklere baktığımızda bu gibi birleşmelerin temelinde *dilde en az çaba ilkesinin* yattığını görürüz. Çünkü bu birleşmelerde az sözle çok şey anlatmak esastır (Aydın, 2011: 5). Bu ilke temelinde *derin yapıda* yer alan soyut ve karmaşık ifadeler, belirli kurallar çerçevesinde somut ve belirgin olan *yüzey yapıya* dönüşür. Eğer ifade etmek istenilen kavram veya olguyu karşılayacak sözcük dilin söz varlığında bulunmuyorsa, anlık oluşum mekanizması devreye girer ve dilin kurallarına uygun bir kelime veya birliktelik üretilir. (Bauer 1983: 45 akt. Sarı, 2015: 94).

Şekil 2.2 Birleşmelerin oluşum mantığı

Çalışmanın bu bölümünde son olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde nitelik ve nicelik olarak öne çıkan eşdizimli yapılara bakılacaktır.

Harezm Türkçesi Metinlerinde Nitelik ve Nicelik Olarak Öne Çıkan Eşdizimler

aç-

Çalışmada *aç-* fiiliyle alakalı on üç adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “açmak, belli etmek, ortaya çıkarmak, feth etmek, ele geçirmek, rahatlatmak, genişletmek” anlamındadır (Ünlü 2012a: 24). *aç-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

başın aç- “başını açmak, baş örtüsünü açmak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “(baş örtüsü vb.ni)açmak, kaldırmak” anlamlarını kazanmıştır.

çêçek aç- “çiçek açmak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “büyümek, doğanın uyanışı, yeniden doğuş” anlamlarını kazanmıştır.

elig aç- “savaşmaya başlamak, savaş açmak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “savaşmak, feth etmek” anlamlarını kazanmıştır.

fāl aç- “fal açmak, fal bakmak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “gaybdan haber almak, gayb hakkında tahmin yürütmek” anlamlarını kazanmıştır.

gül aç- “gül açmak, güllerin ortaya çıkması, güllerin belirmesi” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “değişim, dönüşüm, büyüme, doğanın uyanışı, yeniden doğuş, goncanın açılıp gül haline gelmesi” anlamlarını kazanmıştır.

‘ibāret aç- “konu açmak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “bir duruma başlamak, bir şeyi başlatmak, başlamak” anlamlarını kazanmıştır.

köñül aç- “ferahlamak, içi ferahlamak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “rahatlatmak, ferahlamak, sıkıntısını gidermek” anlamlarını kazanmıştır.

oruç aç- “oruç açmak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “devam eden bir durumu sonlandırmak, sonlandırmak, bitiş” anlamlarını kazanmıştır.

rūze aç- “oruç açmak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “devam eden bir durumu sonlandırmak, sonlandırmak, bitiş” anlamlarını kazanmıştır.

sufra aç- “sofra açmak, sofrayı kurmak, ziyafet vermek” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “ağırlamak, konuk etmek” anlamlarını kazanmıştır.

tamar aç- “damar açmak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “(damarı) yarmak, (damarı) delmek” anlamlarını kazanmıştır.

vilāyet aç- “vilayet açmak, il açmak, feth etmek, ele geçirmek, il almak, memleket almak” eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “feth etmek, ele geçirmek” anlamlarını kazanmıştır.

yolını aç- “yolunu açmak” Eşdiziminde yer alan *aç-* fiili söz konusu eşdizimde “engelleri kaldırmak, önünü açmak” anlamlarını kazanmıştır.

fāl aç- eşdizimi kültürel açıdan önemli olarak görülmektedir. Türklerin İslamiyeti kabulünden önceki metinlerde *ırk aç-* şeklinde kullanılan bu eşdizimli yapı, Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra da Türk milletlerinin fal geleneğini devam ettirmesiyle yerini Arapça kökenli bir kelime olan *fāl* kelimesine bırakarak *fāl aç-* eşdizimini oluşturmuştur.

oruç aç- , *rūze aç-* eşdizimleri anlamları dolayısıyla aynıdır. Bu eşdizimler dini açıdan önemli olarak görülmektedir. Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra Türkçe metinlerde yer alan bu eşdizimli yapılar “devam eden bir durumu sonlandırmak, sonlandırmak, bitiş” anlamlarını taşımaktadırlar. *oruç aç-* eşdizimi genel olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkarken, *rūze aç-* eşdizimi Karahanlı Türkçesi Metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

vilāyet aç- “feth etmek, ele geçirmek” gibi anlamlara gelen eşdizimli bir yapıdır. Türkçe metinlerde *il aç-*, *vilayet aç-* vb. eşdizimlere sıklıkla raslanır. Bunun sebebi Türk milletlerinin savaşçı özelliklerinden ileri gelmektedir. Yine aynı şekilde *elig aç-* “savaşmaya başlamak, savaş açmak” birlikteliği de Türklerin savaşçılık özellikleri sebebiyle oluşturulmuş eşdizimlerdendir.

- ✓ *aç-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil; sağlık, siyasî, askerî, dinî, kültürel vb. alanlarda eşdizim oluşturmuştur. *aç-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “açmak, kaldırmak, büyümek, olgunlaşmak, savaşmak, feth etmek, gaybdan haber almak, başlamak, gündeme getirmek, ferahlatmak, rahatlatmak, sonlandırmak, yarmak, delmek, bir şeyin önünü açmak, engelleri yok etmek, ağırlamak, konuk etmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

al-

Çalışmada *al-* fiiliyle alakalı on üç adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “almak, fethetmek, satın almak, sel basmak, su basmak, evlenmek, misafir etmek, ağırlamak, çıkarmak, geri almak, gidermek, kaydetmek” anlamındadır (Ünlü 2012a: 37). *al-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

bekāret al- “bekaretini almak” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “gidermek, yok etmek” anlamlarını kazanmıştır.

cān al- “can almak, öldürmek” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “devam eden bir duruma son verme, sonlandırma, hayatını sonlandırma” anlamlarını kazanmıştır.

diyet al- “diyet almak, bedel ödemek” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “almak, karşılık, karşılık almak” anlamlarını kazanmıştır.

fāyida al- “fayda görmek, fayda sağlamak” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “bir durumdan olumlu olarak etkilenmek, yararını görmek” anlamlarını kazanmıştır.

‘ibret al- “ibret almak, ders almak” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizime “bir durumda deneyim sahibi olmak, öğrenmek” anlamlarını kazandırmıştır.

i’tibār al- “dikkate almak” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “bir durumun içerisine katmak” anlamlarını kazanmıştır.

kız al- “kız almak, kızla evlenmek” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “evlenmek” anlamını kazanmıştır.

kiginçin al- “öç almak, intikam almak” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “intikam almak, bedel ödetmek” anlamını kazanmıştır.

mirās al- “miras almak, varis olmak” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “sahip olmak” anlamını kazanmıştır.

öç al- “öç almak, intikam almak, cezalandırmak” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “intikam almak, bedel ödetmek” anlamını kazanmıştır.

öğüt al- “öğüt almak, nasihat almak, öğüdü dinlemek” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “dinlemek” anlamını kazanmıştır.

reng al- “yeni bir renk kazanmak, renk değiştirmek” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “değişmek, dönüşmek, bir şeyin değişime uğraması” anlamlarını kazanmıştır.

tutuğ al- “rehin almak, tutsak etmek” eşdiziminde yer alan *al-* fiili söz konusu eşdizimde “kapatmak, tutmak” anlamlarını kazanmıştır.

diyet al-, *kiginçin al-*, *öç al-* daha çok birbirine yakın, birbiri yerine kullanılan eşdizimlerdir.

kız al- eşdizimi genellikle “evlilik, evlenme” durumlarında kullanılan eşdizimlerdendir.

Yine *‘ibret al-*, *öğüt al-* eşdizimleri de birbirine yakın anlamlarda, birbirlerinin yerine kullanılan eşdizimlerdir. Harezmi döneminde özellikle dini öğretmeye anlatmaya yönelik eserlere yer verildiği için “öğüt, ders” içeren eşdizimlere sıklıkla yer verilmiştir.

cān al-, *‘ibret al-*, *kız al-*, *mirās al-*, *öç al-*, *reng al-* eşdizimleri geçmişten bugüne değişime uğramadan ulaşan eşdizimler arasındadır. Bu da gösteriyor ki eşdizimler kültürün bir parçasıdır ve güncelliğini kaybetmeyen eşdizimler toplumun kültürel vb. öğeleri, taşıyıcı özelliği sayesinde nesilden nesile değişime uğramadan da aktarılabilir.

- ✓ *al-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçen fiillerdendir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil daha çok kültürel alanda eşdizimler oluşturmuştur. *al-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “gidermek, yok etmek, ölüm, karşılık almak, yarar görmek, öğrenmek, bir durumun içerisine katmak, evlenmek, bedel ödetmek, dinlemek, değişmek, dönüşmek, tutmak kapatmak” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

aşur-

Çalışmada *aşur-* fiiliyle alakalı iki adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “aşırarak, çıkarmak, geçirmek” anlamındadır (Ünlü 2012a: 59). *aşur-* fiili taban öge olarak dizimlendiği öğelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

köke aşur- “göge çıkarmak, göge yükseltmek” eşdiziminde yer alan *aşur-* fiili söz konusu eşdizimde “bir şeyi olduğu yerden daha yükseğe taşımak, yükseltmek” anlamlarını kazanmıştır.

tahtka aşur- “tahta çıkarmak” eşdiziminde yer alan *aşur-* fiili söz konusu eşdizimde “mevki yükseltmek, derece yükseltmek” anlamını kazanmıştır.

köke aşur- eşdizimi; peygamberlerin, meleklerin, dinî açıdan önemli karakterlerin yükselişini, göge ulaşmasını anlatan birleşmedir. Bu eşdizime daha çok dini metinlerde rastlanır.

tahtka aşur- eşdizimi ise daha çok siyasî ve kültürel açıdan önemlidir. Devlet kademesinde yükselme, devlet kademesinde derece olarak yükselmek, hükümdar olmak, yönetici olmak anlamında oluşturulan eşdizimli yapıdır.

- ✓ *aşur-* fiili taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil dinî, siyasî, kültürel vb. anlamlarda eşdizimler oluşturmuştur. *aşur-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “çıkarmak, yükseltmek, mevki yükseltmek, derece yükseltmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

bar-

Çalışmada *bar-* fiiliyle alakalı üç adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “varmak, gitmek, ölmek, helak olmak, evlenmek” anlamındadır (Ünlü 2012a: 78). *bar-* fiili taban öge olarak dizimlendiği öğelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

awka bar- “ava çıkmak” eşdiziminde yer alan *bar-* fiili söz konusu eşdizimde “bir yere ulaşmak, bir yere gitmek” anlamlarını kazanmıştır.

secdege bar- “secdeye varmak” eşdiziminde yer alan *bar-* fiili söz konusu eşdizimde “var olan bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamını kazanmıştır.

uykuğa bar- “uykuya varmak, uykuya dalmak, uykuya geçmek” eşdiziminde yer alan *bar-* fiili söz konusu eşdizimde “var olan bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamını kazanmıştır.

Türk kültüründe avcılık çok önemli bir faaliyet olarak görülmektedir. Bu sebeple avcılıkla alakalı birçok eşdizim oluşturulmuştur. *awka bar-* eşdizimi de bunlardan biridir.

secdege bar- eşdiziminin dini boyutta önemi büyüktür. İslamiyetin kabulüyle Türk kültüründe de yer eden namaz ibadetinin bir aşaması olan “secde etmek” eşdizimi Harezmi Türkçesi dönemi metinlerinde *secdege bar-* şeklinde yer bulmuştur.

- ✓ *bar-* fiili taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil dinî, kültürel vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *bar-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “uyumak, var olan bir durumdan başka bir duruma geçmek, bir yere gitmek, bir yere ulaşmak” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

bas-

Çalışmada *bas-* fiiliyle alakalı üç adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “basmak, ayak basmak, yıkmak, baskın yapmak, mağlûğ etmek” anlamındadır (Ünlü 2012a: 79). *bas-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

nāgāh bas- “ansızın baskın yapmak, düşmana baskın yapmak” eşdiziminde yer alan *bas-* fiili söz konusu eşdizimde “baskın yapmak” anlamını kazanmıştır.

mühür bas- “mühür basmak, mühürlemek” eşdiziminde yer alan *bas-* fiili söz konusu eşdizimde “bir kalıp vasıtasıyla iz yapmak, iz bırakmak” anlamını kazanmıştır.

uyku bas- “uykusu gelmek” Eşdiziminde yer alan *bas-* fiili söz konusu eşdizimde “çok uykusu gelmek, uyku çökmek” anlamını kazanmıştır.

Türk kültüründe savaşçılık önemli bir özelliktir. Savaşılan toplumlara, bu toplumların illerine baskınlar düzenlenmiştir. *nāgāh bas-* eşdizimi de bu tarz durumları anlatmak için oluşturulmuş eşdizimlerdendir.

mühür bas- eşdizimine bakacak olursak daha çok resmî yazışmalarda, mektuplaşmalarda vb. çeşitli belgelerle birlikte anılan bir yapı olduğunu görürüz.

- ✓ *bas-* fiili taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, siyasî, askerî, resmî vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *bas-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “baskın yapmak, mühür basmak, mühürlemek, bir kalıp vasıtasıyla iz yapmak, iz bırakmak, uykusu gelmek, uyku çökmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

çık-

Çalışmada *çık-* fiiliyle alakalı sekiz adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “(dışarı) çıkmak, ortaya çıkmak, belirlemek, yükselmek, kaçmak, erişmek, ölmek” anlamındadır (Ünlü 2012a: 135). *çık-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

awka çık- “ava çıkmak” eşdiziminde yer alan *çık-* fiili söz konusu eşdizimde “(avlanmaya) gitmek” anlamını kazanmıştır.

cān çık- “canı çıkmak, ölmek, vefat etmek” eşdiziminde yer alan *çık-* fiili söz konusu eşdizimde “yaşamın son bulması, ruhun bedenden ayrılması, ruhun bedeni terk etmesi, ölmek” anlamlarını kazanmıştır.

karşu çık- “karşı çıkmak” eşdiziminde yer alan *çık-* fiili söz konusu eşdizimde “reddetmek, onaylamamak, izin vermemek” anlamlarını kazanmıştır.

tagga çık- “dağa çıkmak” eşdiziminde yer alan *çık-* fiili söz konusu eşdizimde “yukarı doğru yürümek, yukarıya tırmanmak, tırmanmak” anlamlarını kazanmıştır.

toz çık- “toz çıkmak, kum fırtınası çıkmak” eşdiziminde yer alan *çık-* fiili söz konusu eşdizimde “yayılmak, kaplamak, dağılmak” anlamlarını kazanmıştır.

yemiş çık- “yemiş çıkarmak, meyve vermek” eşdiziminde yer alan *çık-* fiili söz konusu eşdizimde “büyümek, olgunlaşmak, ham halden olgun hale gelmek” anlamlarını kazanmıştır.

yolga çık- “yola çıkmak” eşdiziminde yer alan *çık-* fiili söz konusu eşdizimde “bulunduğu ortamdan çıkmak, dışarı çıkmak” anlamlarını kazanmıştır.

zindāndın çık- “zindandan çıkmak, hapisten çıkmak” eşdiziminde yer alan *çık-* fiili söz konusu eşdizimde “bulunduğu ortamdan çıkmak, kurtulmak, özgürleşmek” anlamlarını kazanmıştır.

çık- fiiliyle alakalı oluşturulan eşdizimlere baktığımızda hemen hemen hepsi değişime uğramadan bugüne ulaşmış, günümüzde dahi kullanılan eşdizimli yapılardır. Türk kültüründe avcılık çok önemli bir faaliyet olarak görülmektedir. Bu sebeple avcılıkla alakalı birçok eşdizim oluşturulmuştur. *awka çık-* eşdizimi de bunlardan biridir.

cān çık- eşdiziminde yer alan *can* kelimesi birleştiği kelimelerle genel olarak “ölüm, dünya hayatının son bulması” gibi anlamlar kazanmıştır.

İslamiyet’in kabulünden sonra kendiyle yalnız kalma, yaratıcıyla bütünleşmek, kendini bulmak vb. birçok etkiye sahip dağ metaforuyla alakalı çeşitli birliktelikler oluşturulmuştur. *tagga çık-* eşdizimi de bununla alakalı oluşturulmuş eşdizimli bir yapıdır.

Yine *toz çık-* eşdizimine baktığımızda daha çok coğrafi açıdan dikkat çektiğini görmekteyiz. Toz ve kum fırtınalarına çöl ve çöle yakın ülkelerde, kurak bölgelerde daha çok rastlanır. *toz çık-* eşdizimi de bu ve bu gibi durumları anlatmak amacıyla toplum tarafından oluşturulup sonraki nesillere aktarılmış eşdizimli yapıdır.

- ✓ *çık-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, siyasî, coğrafi vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *çık-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “ava çıkmak, (avlanmaya) gitmek, ölmek, vefat etmek, yaşamın son bulması, ruhun bedenden ayrılması, ruhun bedeni terk etmesi, reddetmek, onaylamamak, izin vermemek, yukarı doğru yürümek, yukarıya tırmanmak, tırmanmak , yayılmak, kaplamak, dağılmak, büyümek, olgunlaşmak, ham halden olgun hale gelmek, bulunduğu ortamdan çıkmak, dışarı çıkmak, kurtulmak, özgürleşmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

iste-

Çalışmada *iste-* fiiliyle alakalı iki adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “istemek, dilemek, aramak, araştırmak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 267). *iste-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

bit iste- “bit aramak” eşdiziminde yer alan *iste-* fiili söz konusu eşdizimde “aramak, araştırmak” anlamlarını kazanmıştır.

vaqt iste- “zaman istemek” eşdiziminde yer alan *iste-* fiili söz konusu eşdizimde “istemek, süre tanınmasını istemek” anlamlarını kazanmıştır.

iste- fiili genellikle “dilemek, istemek gibi anlamlara sahipken *bit iste-* eşdiziminde “aramak” anlamını kazanmış olması yönünden dikkat çekmektedir. *vaqt iste-* eşdizimine

baktığımızda ise *vaqt* kelimesinin Arapçanın etkisiyle dilimize yerleştiğini görürüz. Bu kelime *iste-* fiili ile birleşerek *vaqt iste-* eşdizimini oluşturmuştur.

- ✓ *iste-* fiili taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel alanda eşdizimler oluşturmuştur. *iste-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “aramak, araştırmak, istemek, süre tanınmasını istemek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

kal-

Çalışmada *kal-* fiiliyle alakalı beş adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “kalmak, geride bulunmak, miras kalmak, varlığını korumak, baki olmak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 282). *kal-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

aṣaḳ astında kal- “ayak altında kalmak” eşdiziminde yer alan *kal-* fiili söz konusu eşdizimde “bir durumda bulunmak” anlamlarını kazanmıştır.

halvat kal- “yalnız kalmak, tenhaya çekilmek” eşdiziminde yer alan *kal-* fiili söz konusu eşdizimde “bir durum içerisinde bulunmak, yalnız kalmak” anlamlarını kazanmıştır.

mirās kal- “miras kalmak” eşdiziminde yer alan *kal-* fiili söz konusu eşdizimde “miras olarak geçmek, miras kalmak, kazanç sağlamak” anlamlarını kazanmıştır.

tirig kal- “diri kalmak, hayatta kalmak, yaşamak” eşdiziminde yer alan *kal-* fiili söz konusu eşdizimde “varlığını korumak, varlığını devam ettirmek” anlamlarını kazanmıştır.

tul kal- “dul kalmak, kocasız kalmak” eşdiziminde yer alan *kal-* fiili söz konusu eşdizimde “bir durum içerisinde bulunmak” anlamlarını kazanmıştır.

kal- fiiliyle oluşturulan eşdizimler arasından dikkat çeken eşdizimlere bakacak olursak *halvat kal-* eşdiziminin daha çok dinî metinlerde kullanıldığını görürüz.

mirās kal- eşdizimine baktığımızda ise Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla *mirās* kelimesiyle alakalı, *mirās* kelimesini içeren eşdizimlerle karşılaşılmaktadır. Yine *tul kal-* eşdiziminin Yenisey Yazıtlarından yalnızca t/d değişimiyle günümüze kadar ulaşması da dikkat çekmektedir.

- ✓ *kal-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, resmî vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *kal-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “bir durumda bulunmak, yalnız kalmak, varlığını korumak, varlığını devam ettirmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

kat-

Çalışmada *kat-* fiiliyle alakalı dört adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “katmak, ilave etmek, koymak, karıştırmak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 294). *kat-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

adağ kat- “adım atmak” eşdiziminde yer alan *kat-* fiili söz konusu eşdizimde “ilerlemek, eklemek, (adım) atmak” anlamlarını kazanmıştır.

burunğa suw kat- “buruna su çekmek” eşdiziminde yer alan *kat-* fiili söz konusu eşdizimde “(burnun içerisine su) çekmek, (burna su) almak” anlamlarını kazanmıştır.

sürme kat- “sürme çekmek” eşdiziminde yer alan *kat-* fiili söz konusu eşdizimde “(sürme) çekmek, (sürme) sürmek, (göze sürme) çekmek/sürmek” anlamlarını kazanmıştır.

yüzük kat- “(parmağa) yüzük takmak” eşdiziminde yer alan *kat-* fiili söz konusu eşdizimde “(parmağa) takmak, (parmağa) geçirmek, yüzük takmak” anlamlarını kazanmıştır.

kat- fiiliyle oluşturulan eşdizimler arasından dikkat çeken eşdizimlere bakacak olursak *burunğa suw kat-* eşdizimi İslamiyet’in kabulü ile namaz öncesi, abdest alma işleminin bir aşaması olarak kullanılan bir eşdizimdir. Günümüzde de kullanılmaya devam edilen bu eşdizim sadece abdest alma işleminin bir aşaması olarak kullanılmaz. Ancak incelediğimiz metinler daha çok dinî içerikli olduğu için söz konusu eşdizim, bu metinlerde daha çok abdestin bir aşaması olarak kullanılmıştır.

sürme kat- eşdizimine baktığımızda daha çok kirpik diplerine sürülen, kirpikleri gür göstermek amaçlı kullanılan bir kozmetik malzeme olan *sürme* kelimesinin *kat-* fiiliyle birleşerek söz konusu eşdizimi oluşturduğunu görüyoruz.

Yine *yüzük kat-* eşdizimine baktığımızda “parmağa yüzük takmak” anlamını verdiğini görürüz. Parmağa yüzük, süs eşyası olarak da takılabilirken, evliliğin nişanesi olarak da takılmaktadır. *yüzük kat-* eşdizimi de bu tarz durumları anlatmak amacıyla oluşturulmuş bir eşdizimdir.

- ✓ *kat-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, siyasî, askerî, dinî vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *kat-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “ilerlemek, eklemek, (adım) atmak, (burnun içerisine su) çekmek, (burna su) almak, sürme) çekmek, (sürme) sürmek, “(parmağa) takmak, (parmağa) geçirmek, yüzük takmak” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

kes-

Çalışmada *kes-* fiiliyle alakalı dört adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “kesmek, kırmak, tıraş etmek, terk etmek, bölmek, ayırmak, son vermek, yok etmek, geçişi önlemek, katetmek, geçmek, gitmek, kesip aşmak, yontmak, oymak, biçmek, devşirmek, karar vermek, hükme bağlamak, kararlaştırmak, belirlemek, farz kılmak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 311). *kes-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

köbek kes- “göbeğini kesmek, göbek bağını kesmek” eşdiziminde yer alan *kes-* fiili söz konusu eşdizimde “bölmek, ayırmak” anlamlarını kazanmıştır.

söz kes- “söz kesmek, araya girmek” eşdiziminde yer alan *kes-* fiili söz konusu eşdizimde “(sözü) bölmek, araya girmek” anlamlarını kazanmıştır.

umanç kes- “umudu kesmek, vazgeçmek” eşdiziminde yer alan *kes-* fiili söz konusu eşdizimde “beklentiyi bırakmak, umut etmemek, pes etmek” anlamlarını kazanmıştır.

ümid kes- “ümidi kesmek, vazgeçmek” eşdiziminde yer alan *kes-* fiili söz konusu eşdizimde “beklentiyi bırakmak, umut etmemek, pes etmek” anlamlarını kazanmıştır.

kes- fiiliyle oluşturulan eşdizimlere baktığımızda, gebelik döneminde annenin tükettiği besinlerin bebeğe ulaşmasını sağlayan *göbek bağı* bebeğin doğumuyla beraber, annenin bedeninden tamamen ayrılması için kesilir. Bu durumu karşılamak amacıyla da *köbek kes-* “göbek bağını kesmek, kordonu kesmek” eşdizimi oluşturulmuştur.

“Sürmekte olan bir konuşmanın bölünmesi, sözün bölünmesi” durumlarını karşılamak için kullanılan *söz kes-* eşdizimi günümüze kadar değişime uğramadan ulaşması sebebiyle önem arz eder.

Yine *umanç kes-* ve *ümid kes-* eşdizimleri aynı anlamı karşılayan eşdizimlerdir. Bu eşdizimler arasında yer alan *ümid kes-* eşdizimi günümüze kadar değişime uğramadan ulaşması açısından önemlidir.

- ✓ *kes-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, siyasî, askerî, dinî vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *kes-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “bölmek, ayırmak, (sözü) bölmek, araya girmek, beklentiyi bırakmak, umut etmemek, pes etmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

kir-

Çalışmada *kir-* fiiliyle alakalı on üç adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “girmek, katılmak, dahil olmak, süluk etmek, dalmak, saplamak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 329). *kir-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

dinimizge kir- “dinine girmek, dinine katılmak” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “katılmak, dahil olmak, süluk etmek” anlamlarını kazanmıştır.

hıdmatına kir- “hizmetine girmek” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “emrine/ hizmetine girmek, emrinde/ hizmetinde bulunmak” anlamlarını kazanmıştır.

kara toprağa kir- “kara toprağa girmek, mezara girmek, ölmek” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “ölmek, vefat etmek, yaşamın sonlanması” anlamlarını kazanmıştır.

koynıga kir- “koynuna girmek” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “(koynunda) bulunmak” anlamını kazanmıştır.

nikâhıka kir- “nikâhına girmek, nikâhı altına girmek, nikâhlanmak” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “evlenmek, nikâhlanmak” anlamlarını kazanmıştır.

sançışğa kir- “savaşa girmek” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “savaşmak, savaşa dahil olmak” anlamlarını kazanmıştır.

sözge kir- “söze başlamak, lafa başlamak” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “başlamak, konuya/ lafa/ söze başlamak” anlamlarını kazanmıştır.

sözümke kir- “sözümü dinleyin, lafımı dinleyin” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “öğüdü dinlemek, öğüdü benimsemek, söyleneni, dikkate alarak” anlamlarını kazanmıştır.

toprakça kir- “toprak altına girmek, mezara girmek” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “ölmek, vefat etmek, dünya hayatının son bulması” anlamlarını kazanmıştır.

uçmağça kir- “cennete girmek” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “bir yerden içeri girmek, bir ortama kabul edilmek” anlamlarını kazanmıştır.

yolça kir- “yola çıkmak” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “gitmek, (yola) çıkmak” anlamlarını kazanmıştır.

yükke kir- “yüke girmek, mesuliyet almak” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “sorumluluk almak, görev üstlenmek” anlamlarını kazanmıştır.

zindānça kir- “zindana girmek, hapse girmek” eşdiziminde yer alan *kir-* fiili söz konusu eşdizimde “hapsedilmek, kapatılmak” anlamlarını kazanmıştır.

kir- fiiliyle alakalı dikkat çeken eşdizimlere bakacak olursak, “bir dine tabi olmak” amacıyla kurulan *dinimizge kir-* eşdizimi önem arz eder. Özellikle incelenen Harezmi dönemi metinleri içerisinde dinî eserlerin yoğunlukta olması sebebiyle bu tarz eşdizimlerle sıklıkla karşılaşmaktadır.

kara toprakça kir- ve *toprakça kir-* eşdizimleri “toprak altına girmek, mezara girmek” anlamlarını taşıyan, aynı anlama gelen eşdizimli yapılardır. İslamiyetten önce de var olan ölüleri gömmek geleneğinin, İslamiyet sonrasında da devam ettiği bilinmektedir. Bu tarz durumları anlatmak amacıyla *kara toprakça kir-* ve *toprakça kir-* vb. eşdizimlerin kullanıldığını görmekteyiz.

uçmağça kir- eşdizimi “ahiret inancını, ölümden sonra yaşamın” var olduğunu anımsatan bir eşdizimdir.

sançışğa kir- eşdizimi Türklerin savaşçılık özellikleri üzerine kurulmuş bir eşdizimdir. Türklerin savaşçılık özelliklerinin ağırlıkta olması gerek kelimelerde gerekse kelime birlikteliklerinde savaşçılıkla ilgili bir çok terimin yer etmesini sağlamıştır.

sözge kir- ve *sözümke kir-* eşdizimlerine baktığımızda şekil olarak bazı ekler dışında birbirlerine benzer olarak görünseler de anlamasal boyutta birbirlerinden farklı şeyler anlatan eşdizimli yapılardır. *sözge kir-* “söze başlamak” anlamını taşıırken *sözümke kir-* “söz dinlemek, öğüdü dinlemek” anlamındadır.

- ✓ *kir-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, siyasî, askerî, dinî vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *kir-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “katılmak, dahil olmak, süluk etmek, emrine girmek, hizmetine girmek, emrinde bulunmak, hizmetinde bulunmak, ölmek, vefat etmek, yaşamın sonlanması, dünya hayatının son bulması, (koynunda) bulunmak, evlenmek, nikâhlanmak, savaşmak, savaşa dahil olmak, başlamak, konuya/ lafa/ söze başlamak, öğüdü dinlemek, öğüdü benimsemek, söyleneni dikkate alarak, bir yerden içeri girmek, bir ortama kabul edilmek, gitmek, (yola) çıkmak, sorumluluk almak, görev üstlenmek, hapsolmek, kapatılmak” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

koy-

Çalışmada *koy-* fiiliyle alakalı beş adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “koymak, kurmak, terk etmek, vazgeçmek, bırakmak, takmak, unutmak, ihmal etmek, düşürmek, doğurmak, salıvermek, açmak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 338). *koy-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

hakka koy- “Allah’a bırakmak” eşdiziminde yer alan *koy-* fiili söz konusu eşdizimde “(Allah’a) bırakmak, (Allah’a) teslim olmak, tevekkül etmek” anlamlarını kazanmıştır.

kabre koy- “kabre koymak, mezara koymak, gömmek” eşdiziminde yer alan *koy-* fiili söz konusu eşdizimde “gömmek, defnetmek” anlamlarını kazanmıştır.

lakab koy- “lakap koymak, lakap takmak, lakap vermek” eşdiziminde yer alan *koy-* fiili söz konusu eşdizimde “takmak, vermek” anlamlarını kazanmıştır.

ortada koy- “ortada bırakmak” eşdiziminde yer alan *koy-* fiili söz konusu eşdizimde “bırakmak” anlamını kazanmıştır.

ték koy- “tek bırakmak, yalnız bırakmak” eşdiziminde yer alan *koy-* fiili söz konusu eşdizimde “bırakmak, ihmal etmek” anlamlarını kazanmıştır.

koy- fiiliyle oluşturulmuş dikkat çeken eşdizimlere baktığımızda, İslam diniyle gelen “tevekkül” inancının yansıması olan *hakka koy-* eşdizimi dikkat çeker.

kabre koy- eşdizimine bakacak olursak, İslamiyetten önce de var olan ölüleri gömmek geleneğinin, islamiyet sonrasında da devam ettiğini görmekteyiz. Arapçanın etkisiyle dilimize giren *kabr* sözcüğü, söz konusu durumu anlatmak için *koy-* fiiliyle birleşerek *kabre koy-* eşdizimini oluşturmuştur.

lağab koy- eşdiziminin ise “kişinin sonradan takılan, kendisinin ya da ailesinin bir özelliğinden dolayı verilen ismi” ile alakalı oluşturulmuş bir eşdizimli yapı olduğunu görülmektedir.

- ✓ *koy-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, dinî, sosyal vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *koy-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “(Allah’a) bırakmak, (Allah’a) teslim olmak, tevekkül etmek, gömmek, defnetmek, takmak, vermek, bırakmak, ihmal etmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

köç-

Çalışmada *köç-* fiiliyle alakalı üç adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “göçmek, göç etmek, yola koyulmak, yolculuğa devam etmek, ölmek” anlamındadır (Ünlü 2012a: 339). *köç-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

cān tinden köç- “ruhun bedenden ayrılması, vefat etmek” eşdiziminde yer alan *köç-* fiili söz konusu eşdizimde “ayrılmak, uzaklaşmak, ölmek” anlamlarını kazanmıştır.

dünyādan köç- “dünyadan göçmek, dünyadan gitmek, vefat etmek” eşdiziminde yer alan *köç-* fiili söz konusu eşdizimde “(dünyadan) gitmek, (dünyadan) ayrılmak, ölmek” anlamlarını kazanmıştır.

özi köç- “kendinden geçmek” eşdiziminde yer alan *köç-* fiili söz konusu eşdizimde “bilincini kaybetmek, baygınlık geçirmek” anlamlarını kazanmıştır.

köç- fiiliyle oluşturulan eşdizimlere baktığımızda, söz konusu fiilin incelediğimiz metinlerde genellikle ölümü çağrıştırdığını görürüz. *cân tinden köç-* ve *dünyâdın köç-* eşdizimleri de “dünya hayatının son buluşunu, ölümü” anlatmak amacıyla oluşturulmuş eşdizimlerdir. Nitekim Farsçanın etkisiyle dilimizde yer bulan *cân* ögesininin bir araya geldiği kelimelerle birlikte oluşturduğu eşdizimler de genellikle “ölüm, vefat” anlamı içerir. Yine *özi köç-* eşdizimine baktığımıza “bilincin kaybolması, kendinden geçmek” anlamlarını vermek amacıyla oluşturulmuş bir eşdizim olduğunu görürüz.

- ✓ *köç-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *köç-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “ayrılmak, uzaklaşmak, ölmek, bilincini kaybetmek, baygınlık geçirmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

kur-

Çalışmada *kur-* fiiliyle alakalı üç adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “yapmak, kurmak, inşa etmek” anlamındadır (Ünlü 2012a: 354). *kur-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

çadır kur- “çadır kurmak, çadır dikmek” eşdiziminde yer alan *kur-* fiili söz konusu eşdizimde “bir yapı inşa etmek, inşa etmek, yapmak” anlamlarını kazanmıştır.

hile kur- “hile yapmak, tuzak kurmak” eşdiziminde yer alan *kur-* fiili söz konusu eşdizimde “düzenlemek, (hile)yapmak” anlamlarını kazanmıştır.

tuzak kur- “tuzak kurmak” eşdiziminde yer alan *kur-* fiili söz konusu eşdizimde “(tuzak) düzenlemek” anlamını kazanmıştır.

kur- fiiliyle oluşturulmuş, eşdizimlere bakacak olursak çadır, göçebe yaşam tarzına sahip olan Türk milletleri için “barınma ihtiyacının karşılandığı yer” konumundaydı. *çadır kur-* eşdizimi “çadırı inşa etmek, çadır kurmak” amaçlı oluşturulan, Türk kültürünü yansıtmaları açısından önemli bir eşdizimdir.

hile kur- ve *tuzak kur-* eşdizimlerine baktığımızda ise bunların “hile yapmak, tuzak kurmak” gibi aynı anlama gelen eşdizimler olduğunu görürüz. Bunun dışında *tuzak kur-* eşdiziminin hiçbir değişime uğramadan günümüze kadar ulaşması kültürün taşıyıcı özelliğinin güzel bir örneği olarak gösterilebilir.

- ✓ *kur-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, sosyal vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *kur-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “bir yapı inşa etmek, inşa etmek, yapmak bir yapı inşa etmek, inşa etmek, yapmak, düzenlemek, (hile)yapmak, (tuzak) düzenlemek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

tart-

Çalışmada *tart-* fiiliyle alakalı beş adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “yerinden oynatmak, çekmek, asılmak, çekip almak, geri almak, sürüklemek, çekip çıkarmak, uzatıp yaymak, asmak, mühlet vermek, süresini uzatmak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 569). *tart-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

cān tart- “can almak, öldürmek” eşdiziminde yer alan *tart-* fiili söz konusu eşdizimde “almak, (can) almak, öldürmek” anlamlarını kazanmıştır.

kılıç tart- “kılıç çekmek” eşdiziminde yer alan *tart-* fiili söz konusu eşdizimde “(kılıç) çekmek, (kılıç) uzatmak” anlamlarını kazanmıştır.

şaf tart- “saf tutmak” Eşdiziminde yer alan *tart-* fiili söz konusu eşdizimde “dizilmek” anlamını kazanmıştır.

sürme tart- “(göze) sürme çekmek, sürme sürmek” eşdiziminde yer alan *tart-* fiili söz konusu eşdizimde “(sürme) çekmek, (sürme) sürmek” anlamlarını kazanmıştır.

tamar tart- “kök salmak” eşdiziminde yer alan *tart-* fiili söz konusu eşdizimde “(ağaç vb. nin kökünü) salmak, yayılmak, (kökü) uzanmak” anlamlarını kazanmıştır.

tart - fiiliyle oluşturulmuş, dikkat çeken eşdizimlere bakacak olursak Farsçanın etkisiyle dilimize geçen *cān* ögesinin bir araya geldiği kelimelerle birlikte oluşturduğu eşdizimler genellikle “ölüm, vefat, ruhun bedenden ayrılması” şeklindedir. *cān tart-* eşdizimi de ölümü anımsatan eşdizimlerden biridir.

kılıç tart- eşdizimine baktığımızda Türklerin savaşçılık özellikleriyle alakalı oluşturulmuş bir eşdizim olduğunu görmekteyiz. “saf tutmak” anlamına gelen *şaf tart-* eşdizimi de daha çok dini metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

sürme tart- eşdizimine baktığımızda daha çok kirpik diplerine sürülen, kirpikleri gür göstermek amaçlı kullanılan bir kozmetik malzeme olan *sürme* kelimesinin *tart-* fiiliyle birleşerek söz konusu eşdizimi oluşturduğunu görüyoruz.

“kök salmak” anlamında oluşturulan *tamar tart-* eşdiziminde yer alan damar ögesi dini bir metinde geçen ağacın köklenip, toprağa yerleşmesini anlatan, bu amaçla oluşturulmuş bir eşdizimdir.

- ✓ *tart-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, siyasî, askerî dinî, sosyal vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *tart-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “almak, (can) almak, öldürmek, (kılıç) çekmek, (kılıç) uzatmak, (sürme) çekmek, (sürme) sürmek, (ağaç vb. nin kökünü) salmak, yayılmak, (kökü) uzanmak” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

tæg-

Çalışmada *tæg-* fiiliyle alakalı yedi adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “değmek, varmak, ulaşmak, ermek, geçmek, bulaşmak, payına düşmek, hissesine düşmek, isabet etmek, çatmak, sataşmak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 577). *tæg-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

belā tæg- “belaya uğramak, (başına) musibet gelmek” eşdiziminde yer alan *tæg-* fiili söz konusu eşdizimde “kötü bir duruma maruz kalmak, kötü bir duruma uğramak” anlamlarını kazanmıştır.

fāyidası tæg- “faydası dokunmak, faydasını görmek” eşdiziminde yer alan *tæg-* fiili söz konusu eşdizimde “olumlu bir durumla karşılaşmak, fayda görmek, fayda bulmak” anlamlarını kazanmıştır.

habar tæg- “haber gelmek, haber getirmek” eşdiziminde yer alan *tæg-* fiili söz konusu eşdizimde “ulaşmak, erişmek” anlamlarını kazanmıştır.

köz tég- “göz değmek, nazar değmek” eşdiziminde yer alan *tég-* fiili söz konusu eşdizimde “uğursuzluğa uğramak, kıskanç bakışlardan dolayı kötü bir duruma maruz kalmak, kötü bir duruma uğramak” anlamlarını kazanmıştır.

mirās tég- “miras kalmak, miras almak” eşdiziminde yer alan *tég-* fiili söz konusu eşdizimde “(miras) almak, payına düşmek, hissesine düşmek” anlamlarını kazanmıştır.

yas tég- “zararı dokunmak” eşdiziminde yer alan *tég-* fiili söz konusu eşdizimde “kötü bir duruma maruz kalmak, kötü bir duruma uğramak, kötü bir durumla karşılaşmak” anlamlarını kazanmıştır.

zaḥmat tég- “zararı dokunmak, sıkıntı vermek, zarar vermek” eşdiziminde yer alan *tég-* fiili söz konusu eşdizimde “kötü bir duruma maruz kalmak, kötü bir duruma uğramak, kötü bir durumla karşılaşmak” anlamlarını kazanmıştır.

tég- fiiliyle oluşturulmuş, dikkat çeken eşdizimlere bakacak olursak *belā tég-*, *yas tég-*, *zaḥmat tég-*, *köz tég-* eşdizimlerinin hepsinin “kötü bir duruma maruz kalmak, kötü bir duruma uğramak, kötü bir durumla karşılaşmak” anlamlarını taşıdığını görürüz.

köz tég- eşdizimi günümüzde de sadece t/d değişimine uğrayarak varlığını korumakta olması nedeniyle dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu eşdizimin *köz tég-* hali dışında Arapçanın dilimize olan etkisiyle, Arapça kökenli bir öge olan *nazar* kelimesiyle oluşturulmuş *nazar değmek* hâli de günümüze değin varlığını korumuştur.

mirās tég- eşdizimine baktığımızda ise Harezmi Türkçesi metinlerinde *mirās* kelimesiyle alakalı, eşdizimlerle sıklıkla karşılaşılmaktadır. *mirās tég-* eşdizimi de bu eşdizimlerden biridir.

Yine *ḥabar tég-* eşdiziminin bir ögesi olan *ḥabar* kelimesiyle alakalı Harezmi Türkçesi metinlerinde çok fazla eşdizimli yapıyla karşılaşılmıştır. *ḥabar tég-* eşdizimi de bu eşdizimli yapılardan biridir.

- ✓ *tég-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, siyasî, resmî, sosyal vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *tég-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “kötü bir duruma maruz kalmak, kötü bir duruma uğramak, olumlu bir durumla karşılaşmak, fayda görmek, fayda bulmak, ulaşmak, erişmek, uğursuzluğa uğramak, kıskanç

bakışlardan dolayı kötü bir duruma maruz kalmak, kötü bir duruma uğramak, (miras) almak, payına düşmek, hissesine düşmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

tik-

Çalışmada *tik-* fiiliyle alakalı üç adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “dikmek, kurmak, ağaç dikmek” anlamındadır (Ünlü 2012a: 592). *tik-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

çadır tik- “çadır dikmek, çadır kurmak” eşdiziminde yer alan *tik-* fiili söz konusu eşdizimde “bir yapı inşa etmek, inşa etmek, (çadır vb. ni) yapmak, (çadır vb. ni) kurmak” anlamlarını kazanmıştır.

közin tik- “gözünü dikmek” eşdiziminde yer alan *tik-* fiili söz konusu eşdizimde “bir noktaya odaklanmak, dikkatlice bakmak” anlamlarını kazanmıştır.

yığaç tik- “ağaç dikmek” eşdiziminde yer alan *tik-* fiili söz konusu eşdizimde “(fidan, ağaç vb. ni) dikmek, (fidan, ağaç vb. ni) yetiştirip, büyütmek amacıyla toprağa gömmek” anlamlarını kazanmıştır.

tik- fiiliyle oluşturulmuş, dikkat çeken eşdizimlere bakacak olursak çadır, göçebe yaşam tarzına sahip olan Türk milletleri için “ev, yuva” konumundaydı. Türkler yerleşik hayata geçseler dahi savaş ve fethetmek özellikleriyle de keşif amaçlı gittikleri yerlerde çadır kültürünü devam ettirmişlerdir. *çadır tik-* eşdizimi de “çadırı inşa etmek, kurmak amaçlı” oluşturulan Türk kültürünü, yansıması açısından önemli bir eşdizimdir.

Günümüzde “gözünü dikmek, gözünü ayırmadan bakmak” gibi anlamlara sahip *közin tik-* eşdizimi de çok fazla değişime uğramadan bugüne ulaşan eşdizimler arasındadır.

Yine “ağaç dikmek” anlamını taşıyan *yığaç tik-* eşdizimi de çok fazla değişime uğramadan bugüne ulaşan eşdizimler arasında yer aldığından dikkat çekmektedir.

- ✓ *tik-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, sosyal vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *tik-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “bir yapı inşa etmek, inşa etmek, (çadır vb. ni) yapmak, (çadır vb. ni) kurmak, bir noktaya odaklanmak, dikkatlice

bakmak, (fidan, ağaç vb. ni) dikmek, (fidan, ağaç vb. ni) yetiştirip, büyütmek amacıyla toprağa gömmek” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

tur-

Çalışmada *tur-* fiiliyle alakalı üç adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “durmak, hareket etmek, bulunmak, ayakta durmak, yaşamak, var olmak, ayağa kalkmak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 606). *tur-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

karşu tur- “karşı çıkmak, karşı gelmek” eşdiziminde yer alan *tur-* fiili söz konusu eşdizimde “engellemek, bir durumun karşısında olmak, bir duruma engel olmak” anlamlarını kazanmıştır.

namāzğa tur- “namaza durmak, namaz kılmak” eşdiziminde yer alan *tur-* fiili söz konusu eşdizimde “(namaza vb.) başlamak” anlamını kazandırmıştır.

yırak tur- “ırak durmak, uzak durmak” eşdiziminde yer alan *tur-* fiili söz konusu eşdizimde “(uzak) kalmak, yaklaşmamak” anlamlarını kazandırmıştır.

tur- fiiliyle oluşturulmuş, dikkat çeken eşdizimlere bakacak olursak *karşu tur-* eşdizimi günümüze kadar ulaşan yalnızca t/d değişimine uğramış eşdizimlerdendir. Bu nedenle önemli bir birliktelik olarak görülmektedir.

namāzğa tur- eşdizimi Türklerin İslamiyeti kabulüyle beraber, namaz ibadetine yönelmeleriyle oluşturulmuş eşdizimlerdendir.

yırak tur- eşdizimi ise günümüzde daha çok “uzak durmak” şekliyle kullanılmaktadır.

- ✓ *tur-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, sosyal, dinî vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *tur-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “engellemek, bir durumun karşısında olmak, bir duruma engel olmak, (namaza vb.) başlamak, (uzak) kalmak, yaklaşmamak” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

ur-

Çalışmada *ur-* fiiliyle alakalı sekiz adet eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Sözlükte “vurmak, öldürmek, dövmek, yaralamak, saplamak, koymak, takmak, bir şeyi başka bir şeyin üzerine koymak” anlamındadır (Ünlü 2012a: 626). *ur-* fiili taban öge olarak dizimlendiği ögelerle farklı anlamlar kazanmıştır.

at ur- “isim vermek” eşdiziminde yer alan *ur-* fiili söz konusu eşdizimde “(isim) takmak, (isim) vermek” anlamlarını kazanmıştır.

çadır ur- “çadır dikmek, çadır kurmak” eşdiziminde yer alan *ur-* fiili söz konusu eşdizimde “bir yapı inşa etmek, inşa etmek, yapmak” anlamlarını kazanmıştır.

gull ur- “zincire vurmak” eşdiziminde yer alan *ur-* fiili söz konusu eşdizimde “(zincire) vurmak, (zincirle) bağlamak” anlamlarını kazanmıştır.

had ur- “sınır koymak” eşdiziminde yer alan *ur-* fiili söz konusu eşdizimde “(sınır) koymak, (engel) koymak” anlamlarını kazanmıştır.

hançer ur- “hançer vurmak, hançer saplamak, (hançerle) yaralamak” eşdiziminde yer alan *ur-* fiili söz konusu eşdizimde “(hançer) saplamak, (hançer vb. ile) yaralamak” anlamlarını kazanmıştır.

kanat ur- “uçmak, kanat çırpamak, kanatlarını hareket ettirmek” eşdiziminde yer alan *ur-* fiili söz konusu eşdizimde “(kanat) çırpamak, (kanadı) hareket ettirmek, kanatlanmak, uçmak” anlamlarını kazanmıştır.

miḥ ur- “para basmak” eşdiziminde yer alan *ur-* fiili söz konusu eşdizimde “(metal ya da kağıdı) para durumuna getirmek, (para) basmak” anlamlarını kazanmıştır.

müḥr ur- “mühür vurmak, mühürlemek” eşdiziminde yer alan *ur-* fiili söz konusu eşdizimde “bir kalıp vasıtasıyla iz yapmak, iz bırakmak” anlamlarını kazanmıştır.

ur- fiiliyle oluşturulmuş, dikkat çeken eşdizimlere bakacak olursak *at ur-* “ad vermek ya da isim vermek” anlamını taşıyan bu eşdizim Türk kültürü açısından sıradan bir birliktelik değildir. Çoğunlukla çeşitli törenlerle gerçekleştirilen ad verme, Türklerin İslamiyeti kabulüyle de önemini korumaya devam etmiştir.

Çadır, göçebe yaşam tarzına sahip olan Türk milletleri için “ev, yuva” konumundaydı. Türkler yerleşik hayata geçseler dahi savaş ve feth etmek özellikleriyle de keşif amaçlı gittikleri yerlerde çadır kültürünü devam ettirmişlerdir. *çadır ur-* eşdizimi de “çadırı inşa etmek, kurmak amaçlı” oluşturulan Türk kültürünü, yansıması açısından önemli bir eşdizimdir.

Para bastırmak takas üsûlünün terk edilmesiyle önem kazanmıştır. Aynı zamanda para bastırmak, Türk milletlerinde hakimiyet ve bağımsızlık sembolü olarak görülmüştür. Harezmi Türkçesi metinlerinde *miğ ur-* “para bastırmak” anlamını taşıyan önemli eşdizimler arasında yer almaktadır.

Genellikle resmi yazışmalarda, mektuplaşmalarda vb. çeşitli belgelerle birlikte anılan *mühr* kelimesi *ur-* fiiliyle bir araya gelerek *mühr ur-* eşdizimini oluşturmuştur.

- ✓ *ur-* fiili istem düzeyi yüksek olması sebebiyle, taban öge olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Bir araya geldiği kelimelerle farklı anlamlar kazanan bu fiil kültürel, sosyal, siyasî, askerî, vb. alanlarda eşdizimler oluşturmuştur. *ur-* fiili Harezmi Türkçesi metinlerinde daha çok “(isim) takmak, (isim) vermek, bir yapı inşa etmek, inşa etmek, yapmak, (zincire) vurmak, (zincirle) bağlamak, (sınır) koymak, (engel) koymak, “(hançer) saplamak, (hançer vb. ile) yaralamak, (kanat) çırpma, (kanadı) hareket ettirmek, kanatlanmak, uçmak, (metal ya da kağıdı) para durumuna getirmek, (para) basmak, bir kalıp vasıtasıyla iz yapmak, iz bırakmak” anlamlarına gelen eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

arığ

Clauson’ın etimoloji sözlüğünde “temiz, saf” olarak geçmektedir (Clauson, 1972: 213). Köktürkçe döneminde nadir olarak görülen bu kelime Eski Uygur döneminde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Bozok, 2018: 43). Harezmi dönemi eserlerinde de yine sıklıkla kullanılan bu kelime çeşitli eşdizimler oluşturmuştur.

arığ ew “Allah’ın evi, kabe, temiz ev, kutsal ev” (NF42/13): Sıfat+ isim kalıbında oluşturulmuş bir birlikteliktir. *arığ ew* birleşimini bire bir aktarırsak Türkiye Türkçesinde *temiz ev* gibi bir anlam çıkarırız. Ancak bu birleşimde bağlamdan yola çıkarak asıl anlatılmak istenen dinimiz açısından büyük bir öneme sahip, hac ibadetinin gerçekleştirildiği, Mekke’de bulunan Kâbe’den bahsetmektedir.

arıġlık nişānı “kurtuluş emaresi, kurtuluş göstergesi” (MM64/3): Bu birleşme sıfat+ isim kalıbında oluşturulmuş bir birlikteliktir. Bu birleşmeyi kelime kelime açıklayacak olursak temiz+işaret şeklinde bir aktarma sağlamış oluruz ve bu anlam bilimsel açıdan yanlış bir aktarım olur. İncelenen eserin bağlamından hareketle bu birleşimin gerçek anlamının üzerinde farklı bir anlam oluşturduğunu görürüz, burada verilmek istenen eşdizim anlamına baktığımızda *arıġ kelimesi* gerçek anlamı dışında *kurtuluş, rahata ulaşma* anlamında kullanılmış olduğunu görürüz ve oluşan bu birleşme sonucunda ortaya *kurtuluş emaresi / kurtuluş göstergesi* gibi bir anlam çıkar.

arıġ pāk kelām “Allah keliması, temiz pak kelam, temiz pak söz” (MM6/1): İlgili eşdizim örneğinde *arıġ pāk* birleşimi ikilemedir. Bu ikileme sıfat görevini üstlenerek sıfat+isim birlikteliğini oluşturur ve yüzey yapıda temiz anlamı verirken derin yapıda anlamsal olarak farklı boyutlar kazandırdığı görülmüştür (Bozok, 2018: 45). Burada oluşan eşdizimin vermek istediği anlam *doğru söz/ doğru söylenmiş söz* vb. anlamlara gelmektedir.

arıġ pāk ruh “temiz pak ruh” (MM403/2): Bu eşdizim örneği de yukarda yer alan *arıġ pāk kelām* birleşimi gibi ikilemedir. Bu ikileme sıfat görevini üstlenerek sıfat+ isim birlikteliğini oluşturmuş ve yüzey yapıda vermiş olduğu anlamın dışında farklı bir anlam oluşturmuştur. *arıġ pāk ruh* eşdiziminin derin yapıda vermek istediği anlam *nefisten/ kötülükten arınmış ruh* anlamıdır.

arıġ yol “temiz yol, günahsız yol, doğru yol” (KE1v/5): Yine *arıġ* sözcüğüyle kurulmuş bu eşdizim birlikteliği gerçek anlamı dışında kullanılmış bir birleşmedir. Eşdizim metni bağlamında *doğru/ arınmış /günahsız yol* gibi anlamlar oluşturur.

yolı bağlan- “yolu kapanmak, yolu kesilmek” (NF292/9): Bu birleşmede *yol+ bağlan-* birlikteliği *isim + fiil* kalıbında bir eşdizim oluşturmuştur. İlgili metin bağlamında eşdizim anlamı gerçek anlama daha yakındır. Eşdizim, *yolun kapanması/ gidilecek yolda öne çıkan engel* anlamına gelmektedir.

fenā baħr “hiçlik denizi, yokluk denizi” (MM373/1): İsim+isim kalıbında oluşturulmuş bir birleşmedir. Bu birleşme alışılmamış bağdaştırmayla oluşturulmuştur, *fenā + baħr* birleşimi günlük dilde garipsenecek bir kullanımdır. *Hiçlik* kelimesinin tanımlarına bakacak olursak TDK’ye göre; “Gerçekteki özelliklerinin, durumlarının ortadan kaldırılması sonucu bir şeyin var olmayışı, yokluk” şeklinde tanımlanır. Yine

Püsküllüoğlu'na göre; “var olan bütün varlıkları, değerleri ve gerçekleri yadsıyan, bunların gerçek bir temeli bulunmadığını öne süren aşırı bireyci öğreti” (Püsküllüoğlu,2002: 261) şeklinde tanımlanmaktadır. Birleşmeyi oluşturan *deniz* kelimesine bakacak olursak burada da asıl bahsedilmek istenenin *derinlik* ve *yoğunluk* olduğunu anlarız. Sonuç olarak, bu birleşmenin daha çok felsefî ve oldukça derin anlam içeren bir eşdizim oluşturduğunu görmekteyiz.

ağır sökel bol- “ağır hasta olmak, hastalığı ağırlaşmak” (ME/P139b1): Bu örnekte *ağır* sözcüğü gerçek anlamını kaybetmişken *sökel* sözcüğü anlamını korur. *ağır sökel* birleşimi *bol-* eylemiyle bir araya gelerek eşdizim oluşturmuştur. Eşdizimde anlatılmak istenen hastalığın şiddetlenmesi/ ileri derecede hasta olmaktır.

ayağı sökellerke kutluğ bol- “ayağı uğurlu olmak, ayağı hastalara uğurlu olmak, ayağı hastalara şifâ olmak” (HFK80b/09): Bu birleşmede *ayağı kutluğ* “*ayağı uğurlu*” birleşimi diğer kelimelerle de birleşerek eşdizim oluşturmuştur. *ayağı sökellerke kutluğ bol-* birlikteliğinde ilgili metinden yola çıkarak asıl anlatılmak istenilen ilgili öznenin şifalandırma enerjisine sahip olduğu ve bu şekilde hastalara iyi geldiğidir.

kendü özindin çıkar- “icat etmek, yeni bir şey üretmek” (ME/Y306a5): *kendü+ öz* birleşimi *çıkār-* fiili ile birleşerek eşdizim oluşturmuştur. İlgili eşdizimle anlatılmak istenen kişinin kendi elinden çıkan, özünden çıkan ürün/şeydir .

davlat edesi bol- “makam sahibi olmak” (HFK74b/10): İlgili birlikteliğe bakacak olursak *davlat+ede* “*devlet+sahip*” *birlikteliği bol-* fiili ile birleşerek *makam/ mevki sahibi olmak* anlamında eşdizimli birliktelik oluşturmuştur.

dini şāfi bol- “dini bütün olmak” (HFK101b/06): İlgili birleşmede *dini +şāfi* “*dini+saf/ temiz*” birleşimi *bol-* fiili ile birleşerek *dinine bağlı, dini inancı kuvvetli* anlamına gelen *dini bütün* eşdizimini oluşturmuştur.

kitāb indür- “kitap indirmek (Tevrat indirmek)” (KE119r /14): Tanrını yeri göklerdir o, en tepededir. Tanrı kelamı olan kutsal kitaplar da bu en tepeden tanrı ile insan arasında rehber görevi gören peygamberlere indirilir. İlgili birleşme bu durumla alakalı oluşturulmuş bir eşdizimdir, incelenen metin bağlamında bakacak olursak metinde bahsedilen kutsal kitap ise Tevrat’tır.

teninde ig kez- “vücudunda hastalık gezmek” (HFK79a/02): Bu eşdizimde anlatılmak istenen ileri derecede hastalığa yakalanmak ve bu hastalığın tüm vücudu sarmasıdır.

karğış du ‘ası kıl- “beddua etmek, lanet okumak” (KE169v/9): Bu birleşmede bir araya gelen *karğış+ du ‘ā* “lanet+dua” kelimeleri *kıl-* fiili ile birleşerek *karğış du ‘ası kıl-* eşdizimini oluşturmuştur.

ala köngül “sinsi düşünce” (AOI/10): Bu birleşme alışılmamış bağdaştırmayla oluşturulmuştur, *ala + köngül* “sinsi + akıl” birleşimi günlük dilde garipsenecek bir kullanımdır. İlgili eşdizimle anlatılmak istenen kötü düşünce, kötü niyetli düşüncedir.

yulduzı küçlü “yıldızı güçlü” (HFK77b/08): Astroloji ilminde her doğum tarihine ve saatine göre kişilerin kaderi çizilir. Bu kişilerin yıldız haritalarında güçlü gezegen kavuşumları varsa kişinin talihinin açık olacağı, tam tersi durumda ise talihlerinin kötü olacağına inanılır. *yulduzı küçlü* birleşimi *talihi açık/şans noktası yüksek* anlamına gelen eşdizimli birlikteliktir.

çıkmağ küni “diriliş günü” (HKT150a/2): İslam dininde ölümden sonra yaşam inancı vardır ve kıyametin ardından tekrar dirilineceğine inanılır. İlgili eşdizim bu durumu kısa ve öz olarak anlatmaktadır.

kıkırışmağ küni “mahşer günü” (HKT39a/4): *kıkırışmağ+kün* “bağırışmak+gün” eşdiziminde anlatılmak istenen bağırışların yaşanacağı, kargaşanın olacağı kıyamet günüdür.

tiriglik çerāğı öç- “hayat ışığı sönmek, hayat mumu sönmek” (MM47/2): *tirig + çerāğı* “diri/canlı + mum/çıra ” birleşimi *öç-“sönmek/ yatışmak”* fiilini alarak isim+fiil kalıbında bir eşdizim örneği oluşturmuştur. *tiriglik çerāğı öç-* eşdizimi, insanı ayakta tutacak olan hayat ernejisinin kaybolması, yaşama sevincinin yok olması, umutların kaybolması vb. anlamlar taşımaktadır.

ağızdan öğren- “ağızından öğrendi, ağızından duydu” (ME181/4) Bu eşdizim, araya başkası girmeden, direkt birinci ağızdan duyulan konu/söz anlamı taşımaktadır.

birbiriğe yapşunmuş söz “uydurma söz, geçersiz söz, asılsız söz” (ME/Y245b4): *birbiriğe+ yapşun* “birbirine+yapışmak” birleşimi *söz* kelimesiyle birleşerek “birbiri ardına gelen asılsız söz, uydurma söz, çarpıtılmış söz vb.” anlamlara gelen eşdizimli yapıyı oluşturmuştur.

nefsini süz- “nefsini temizlemek” (MM50/2): *nefis* kelimesi *süz-* fiili ile birleşerek eşdizimli yapı oluşturur. Bu dizimde anlatılmak istenen kişinin fizyolojik ihtiyaçlarını bir köşeye bırakması ve ruhunun kötülükten arınıp temizlenmesidir.

yol tut-(1) “yola yönelmek, yolda ilerlemek” (ME150/1): İlgili birleşme isim+fiil kalıbındadır. Burada *yol tut-* eşdizimi ilgili metin bağlamına göre, doğru yoldan gitmek, doğru yolda ilerlemek, hak yolunda kötülüklerden arınmış olarak ilerlemek gibi anlamlara gelmektedir.

yolın tut-(2) “yolunu kesmek, önünü kesmek” (HŞ1295/7): Bu birleşme isim+fiil kalıbındadır. Burada *yolın tut-* eşdizimi ilgili metin bağlamına göre, yolunu kapatmak, gidilen yolda engel çıkarmak gibi anlamlara gelmektedir.

hâtırğa tüş- “akla düşmek” (MM30/3): Bu birleşme isim+fiil kalıbında eşdizim oluşturmuştur. Bu eşdizim akla gelmek, hatıra gelmek, anımsamak vb. anlamlara gelmektedir.

içke heybet tüş- “yüreğe korku düşmek, korkuya kapılmak” (NF311/8): Bu eşdizim metin bağlamında çok korkmak, yüreğe korku düşmek, korkuya kapılmak vb. anlamalara gelmektedir.

(I)köñliye tüş- “gönlüne düşmek” (SK15a/6): Bu birleşme isim olarak kullanılan *köñül* kelimesi ilgili metnin bağlamına göre “gönül, yürek” anlamında kullanılmıştır ve *tüş-* fiili ile birleşerek eşdizim oluşturmuştur. Bu eşdizim gönülde olmak, gönüle gelmek , gönüle düşmek vb. anlamlara gelmektedir.

(II)köñliye tüş- “aklına düşmek, hatırına gelmek, aklına gelmek” (HKT48b/10): Bu birleşme isim olarak kullanılan *köñül* kelimesi ilgili metnin bağlamına göre “hafıza, akıl” anlamında kullanılmıştır ve *tüş-* fiili ile birleşerek eşdizim oluşturmuştur. Bu eşdizim akla gelmek, hatırlamak /hatıra gelmek vb. anlamlara gelmektedir.

bilinmiş vaqt “kıyamet, kıyamet vakti” (HKT11a/1): Kur’an-ı Kerim’de dünyanın sonunun geleceği gün olarak belirtilen kıyamet günü, insanlığa peygamberler aracılığıyla evvelinden bildirildiği için gelmesi beklenen vakit ya da geleceği önceden bilinen vakit anlamında *bilinmiş vaqt* eşdizimi oluşturulmuştur.

İncelediğimiz eşdizimlere baktığımızda dönemin kültür, din ve askeri özelliklerinin eşdizimli yapıları ziyadesiyle etkilediğini açıkça görmekteyiz .

Son olarak eşdizimlerin tespitiyle alkali bir konuya dikkat çekmek gerekmektedir. Eşdizimli birliktelikler tespit edilirken, özellikle de tarihi Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesine aktarılırken, kaynak lehçelerinden aktarılacak kelimenin birebir karşılığı hedef lehçede bulunmayabilir. Bu tür durumlarda ilgili eşdizime en yakın anlama sahip eşdizim tespit edilerek kullanılır. Hedef dil ya da lehçede kaynak dil ya da lehçeden yakın anlamlı bir eşdizim bulunmadığıdaysa anlamsal birliğin bozulmamasına dikkat edilecek şekilde iki ya da daha çok sözcükle ilgili eşdizime uygun bir birliktelik oluşturulabilir (Dedeoğlu, 2010: 14).

5. SONUÇ

Kelime birliktelikleri, kelimelerin tek tek anlamından daha farklı daha büyük anlamlar oluşturur. Bu sebeple anlam bilimsel açıdan büyük önem arz ederler. Anlam bilimsel açıdan önemli olan kelime birlikteliklerinden biri olan eşdizim, genel olarak sıklıkla bir araya gelen sözcük birliktelikleri olarak tanımlanmaktadır. Bu sözcük birlikteliği iki bileşenden oluşacağı gibi ikiden daha fazla bileşenden de oluşabilmektedir. Bazı araştırmacılara göre eşdizimin bu bileşenlerinin yan yana bulunacağı gibi araya başka sözcükler de alabilir. Eşdizimler, tıpkı atasözleri ve deyimler gibi bir topluma has o toplum içinde anlam kazanan ilgili toplumun ürünüdür. Bu birleşmeler aynı zamanda toplumların kültürel özelliklerini bugüne taşıyan blok yapılarıdır.

Araştırmacılar, eşdizim kavramını açıklayabilmek için farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımlardan biri *sıklık temelli* yaklaşımdır. Sıklık temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacılar çoğunlukla belirli bir aralıkta dizimsel bir ilişkisi bulunan birlikteliklerin sayısal sıklık değerleriyle eşdizimlilik arasında bağ kurarlar. Fakat eşdizimlerin tam olarak tespit edilebilmesi için sadece bu yaklaşım yeterli değildir. Bu yaklaşıma ek olarak anlam bilimsel yaklaşımdan da faydalanmak gerekmektedir. Ayrıca tarihi metinlerde kullanılmaya uygun bir yaklaşım değildir. Araştırmacıların geliştirdiği ikinci yaklaşım ise *anlam bilimsel yaklaşımdır*. Bu yaklaşım sözcüklerin yan yana gelişinin yalnızca istatistiksel verilerle gerçekleşmediği, sözcük birlikteliklerinin anlamsal temeller üzerine dayandırılması gerektiğine ilişkin hipotezler ileri süren eşdizim yaklaşımıdır.

Çalışmada, öncelikle eşdizim konusuyla alakalı kitap, tez, makale vb. kaynaklar detaylı olarak incelenmiştir. Giriş bölümünde çalışmanın; adı, problemi, konusu, amacı, önemi, yöntem ve sınırlılıkları gibi konular üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde eşdizim alanında çalışma yapan kişilerin kitap, tez ve makaleleri hakkında bilgiler verilerek çalışmaya genel bir giriş yapılmıştır.

Çalışmanın teori bölümünde; eşdizim, eşdizim kalıpları, eşdizim özellikleri, eşdizimi diğer birlikteliklerden ayırmak için kullanılan yöntemler gibi konulara yer verilmiş ve eşdizimin en çok karıştırıldığı birlikteliklerden bahsedilerek bu birlikteliklerle eşdizimlerin ortak ve farklı yönleri ortaya konulmuştur.

Çalışmanın uygulama bölümünde, Harezmi Türkçesine ait *Mukaddimetü'l Edeb* (Paris, *Şuşter*, *Yozgat nüshaları*), *Kıyasu'l Enbiya*, *Muînü'l- Mürîd*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Nehcü'l*

Ferâdis, Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi, Sirâcü'l Kulûb, Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri, Harezmi Türkçesi Fal Kitabı adlı eserler üzerinde eşdizim çalışması yapılmıştır. Bu eserler üzerinde çalışılırken eşdizimin en çok karıştırıldığı birleşmenin deyimler olduğu görülmüştür. Bu problemin giderilebilmesi için eşdizimi diğer sözcük birlikteliklerinden ayırt etmeye yarayan; anlamsal şeffaflık, anlam özelleşmesi, genelleşme/kalıplaşma, değiştirilebilirlik/yerine konabilirlik, anlamsal birlik ve güdüleme gibi yöntemlerden faydalanılmıştır. Eşdizimler, anlam temelli ve sıklık temelli yaklaşım temel alınarak incelenmiştir. Karma temelli yaklaşımın ölçütleri doğrultusunda tespiti yapılan eşdizimli yapıların kökenine ulaşmak amacıyla, Harezmi Türkçesi öncesi metinler detaylıca incelenerek, eşdizim öğelerinin her birinin ilk hangi metinlerde yer aldığı, eğer varsa eşdizimli hâllerine ilk olarak hangi metinlerde rastlandığı tespit edilmiştir. Yine Harezmi Türkçesi metinlerinde yer alan eşdizimler dizin bölümüne yerleştirilerek ilgili madde başı altında alfabetik olarak sıralanmış, anlamları açıklanmıştır.

Uygulama bölümünde tespit edilen; *başın aç-, çéçek aç-, fâl aç-, gül aç-, oruç aç-, sufra aç-, kan ak-, yaş ak-, cān al-, 'ibret al-, kız al-, mirās al-, öç al-, reng al-, ok at-, cān bağışla-, mühür bas-, uyku bas-, işge başla-, söze başla-, at bér-, bahşış bér-, berekāt bér-, cān bér-, cevāb bér-, cezā bér-, haber bér-, haqqını bér- hediye bér-, ilhām bér-, köñül bér-, meyve bér-, mirās bér-, muhlat bér-, müjde bér-, naşihat bér-, ni'met bér-, öğüt bér-, 'ömr bér-, şadaqa bér-, selām bér-, sevāb bér-, soñ bér-, ümid bér-, yanut bér-, yol bér-, zahmet bér-, zamān bér-, zekāt bér-, namāznı boz-, çakmak çaç-, bıçaq çek-, awka çık-, cān çık-, karşı çık-, tağga çık-, toz çık-, yemiş çık-, yolga çık-, zindāndın çık-, tiz çök-, saçını çöz-, ant iç-, mirās kal-, tul kal-, işge kar-, sevāb kazğan-, uykuğa kèç-, 'ömr kèçür-, 'aqlınga kèl-, dünyāğa kèl-, emir kèl-, fermān kèl-, hamir kèl-, karşı kèl-, rāst kèl-, sā'at kèl-, tile kèl-, vahiy kèl-, köbek kes-, söz kes-, ümid kes-, kefen key-, farz kıl-, namāz kıl-, hıdmatınga kir-, kara toprakka kir-, koynıga kir-, nikāhıka kir-, zindānka kir-, düş kör-, hayal kör-, revā kör-, zulm kör-, çadır kur-, tuzak kur-, āyat okı, du'ā okı, ezān okı-, huṭba okı-, kur'an okı-, orta yaş, kimār oyna-, başın ört-, kefen sar, su'al sor, söz sözle-, yalğan sözle-, tāze çiçek, kulak tël-, çadır tik-, söz tiñle-, karşı tur-, oruç tut-, saf tut-, söz tut-, uyku tut-, yas tut-, āhır vaqt, kuşluk vaqtı, namāz vaqtı, seher vaqtı, kına yak-, zindānda yat-, harām ye-, yedi kat yer, yedi kat kök, közin yum-, āhır zamān vb. eşdizimler birkaç ses olayı dışında, çok büyük değişimlere uğramadan, toplumun taşıyıcı rol üstlenmesiyle nesiller boyu aktararak geçmişten bugüne ulaşmıştır.*

Çalışmanın değerlendirme bölümünde, teori ve uygulama bölümlerinden edinilen bulgulardan hareketle eşdizim kavramına ait özellikler tekrar gözden geçirilerek örneklendirilmiştir. Yine bu bölümde deyimler hakkında bilgiler verilmiş bazı arada kalan birleşmelerin durumları tespit edilmiştir. Sonrasında ikilemelere/ikilemelerle oluşturulmuş eşdizimlere, bağdaştırmalar ve alışılmamış bağdaştırmalara/ alışılmamış bağdaştırmalarla oluşturulmuş eşdizimlere yer verilmiştir. Bu bölüm sonunda ise Harezmi Türkçesi metinlerinde nitelik ve nicelik olarak öne çıkan eşdizimlere yer verilmiştir. Bu eşdizimlerin, taban öğelerinin her eşdizimde edindiği farklı anlamlara ve dikkat çeken eşdizimlerin dinî, millî, askerî, coğrafi, siyasî, resmî, astrolojik, kültürel, sosyal vb. özelliklerinin önemine değinilmiş, bunlar hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Eşdizimi anlayabilmek için *istemi* anlamak gerekir. Dil, *dilde en az çaba ilkesi* doğrultusunda *anlık kelime ya da kelime birlikteliği oluşturma yetisini* kullanır. Bu yetiyi kullanırken öğelerin *istem gücünden* faydalanır. İstem gücü yüksek olan öğeler eşdizimde taban öge olarak adlandırılır. Taban öge birliktelik kurmak istediği ögeyi kendi seçer. Dilin anlık oluşumu gerçekleştikten sonra toplum tarafından benimsenen nesiller boyu aktarılan kelimeler ve kelime birliktelikleri *genelleşerek* toplumsal bilinçte yer bulur. Eşdizimler de bu şekilde oluşan serbest birlikteliklerden deyimlere uzanan bir doğrudur. yer almaktadır.

Sonuç olarak eşdizimler, atasözleri, deyimler, ikilemeler vb. kelime birlikteliklikleri kültürel kavramları aktarma araçları arasında sayılır. Eşdizimler, kültürel kavramları aktarabilme yetilerinden dolayı bahsedilen kelime birliktelikleri arasındadır. Bu sebele deyim, atasözü vb. için oluşturulan sözlükler eşdizimler için de oluşturulmalıdır. Çağdaş ve Tarihi Türk Lehçelerinde eşdizim araştırmaları yapılarak anlamasal ve sıklık temelli yaklaşımları esas alıp eşdizimleri tespit etmek mümkündür. Eşdizim sözlükleri, dil ve kültür araştırmalarının yapılmasında ve bir dilin dünya görüşünü yansıtmada yardımcı olacaktır. Söz konusu sözlükler aracılığıyla tarihi metinler araştırılıp analiz edilerek anlamsal ve yapısal olarak çözümlenebilecektir.

KAYNAKLAR

- Ağca, M. (2018). *Tarihi Türk Dili Alanlarında “Gölmek” Fiili Ve Eşdizimlileri*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Ağca, M. (2019). Tarihi Metinlerin Anlaşılması ve Aktarımında Eşdizimlilik Bilgisinin Önemi. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Eskişehir, (12-20).
- Ağca, M. (2020a). *Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği*. (Doktora Tezi). Denizli:Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ağca, M. (2020b). Deyimsel Sözcük Birlikliklerinin Sınıflandırılması Ve Bir Eşdizimlilik Kategorisi: Deyimsel Eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, (27), 161-177. <https://doi.org/10.34189/gtd.27.010>
- Akalın, H. Ş. (2014). Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri: Cilt 1*. (831-841).İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Aksan, D. (1995). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2005). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Söz Varlığı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Arat, R. R. (2018). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Arslan, Ş. C.(2019). Dilin Anahtar Yapıları Eşdizimler ve Arapçada Eşdizim. *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1(19), 68- 76.
- Ata A. Tezcan, S. Zülfıkar, H. (2014). *Nehcü'l Ferâdis*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Kıyasu'l Enbiya I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası, Giriş- Metin- Notlar- Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (2021). *Divanü Lûgat-it Türk I-II-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayaz, G. Ö. (2020). *Mukaddimetü'l-Edeb Paris Ve Yozgat Nüshaları*. (Doktora Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, H. (2011). Dilde En Az Çaba İlkesi Üzerine. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-6.
- Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook On Translation*, New York: Routledge.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Besli, E. (2019). Kutadgu Bilig'deki Fiillerin İstemi Üzerine. *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı*, 26-28 Eylül Ankara: 177-199.

- Bozok, E. (2018). Eski Uygur Türkçesinde Arıg Turug, Arıg Silig ve Arıg Süzük İkilemeleri Üzerine. *Türkbilig*, (36) 41-46.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Çetinkaya, B. (2009). Eşdizimli sözlükler. *Turkish studies international periodical for the languages. Literature and history of Turkish or Turkic*, 4(4), 196-206. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.808>
- Dedeoğlu, E. Şen, G. (2010). *İngilizce - Arapça - Türkçe Eşdizim*. Ankara: FCR Yayıncılık.
- Demir, N. Yılmaz, E. (2021). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirci, K. (2021). *Türkoloji İçin Dil Bilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. N. (2015). *Hüsni ü Aşk*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Doğan, N. (2014). Bir Kültür Unsuru Olarak Eşdizimsel Yapılar. ŞİŞMAN, B., & Düzenli, M. (Ed.). *Gençlik ve Kültürel Mirasımız/Uluslararası Kongresi Bildirileri Kitabı*, (s. 507 518). Samsun.
- Doğan, N.(2016a). *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri*. Ankara: Yayınevi Yayınevi.
- Doğan, N.(2016b). İstem Sözlükleri ve Türkçe. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42 , 251-268.
- Doğan, N. (2016c). Türkçe Sözlük'te Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi. XI. *Uluslararası Büyük Dil Kurultayı Bildirileri Kitabı, Budapeşte-Macaristan* (s. 801- 809). Ankara: İ. D. Bilkent Üniversitesi.
- Doğan, N. (2016d). Türkçe Öğrenci Sözlüklerinde Eşdizimlilik Bilgisi. *International Journal of Language*, 4(1), 267-282. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.375>
- Doğan, N. (2019). Türkçede Dilbilgisel Eşdizimlilik. AĞCA, F. & KOÇ, A. (Ed.). X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 535- 545). Eskişehir.
- Doğan, N. (2020). Türkçede Sözcük ve Dil Bilgisi İlişkisi: Dilbilgisel Eşdizim Kalıpları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(6), 1945-1957. <https://dx.doi.org/10.18506/anemon.821972>
- Eken, N. T. (2016). Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (33), 28 47.
- Erdem, M. D. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine. *Bilig* (33) 189-225.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Ersoy, H. Y. (2018). Orhun Yazıtlarında Eşdizimlilik. *Orhun Yazısının Okunuşunun 125.Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, 1-7 Haziran 1499 1516, Ulanbator, Moğolistan.
- Gençel, H. (2004). İkinci Yeni Şiirinde Sapmalar. *Uluslararası IV. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, S. (2017). İstemsel Eşdizimlilik ve Kiplik İlişkisi: Tahmin Kipleri Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (2), 719-733.
- İlhan, A. *Ben Sana Mecburum*, Kültür Yayınları, İstanbul 2015
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kaplan, M. (2011). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaağaç, G. (2017). *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır- Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-253v/2) (Giriş- Metin- İnceleme- Dizin)*. (Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kumanlı, M. S. (2016). Türkçe Sözlükte Eşdizimliliklerin Gösterilişi. *Gazi Türkiyat* (18), 195-204.
- Kur'an*. Hucurât Suresi, Ayet 2-3.
- Kurtoğlu, Ö. A. (2016). Öğretim Düzleminde Bütünleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kuramsal Bir Bakış. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 13(1), 39-70.
- Mel'çuk, İ. (1998). Collocations and Lexical Functions. COWIE A. P. (Ed.). *Phraseology: theory, analysis and applications*, Oxford University Press (s.23 53).
- Onur, S. (2022). *Harezmi Türkçesi Fal Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ördem, E. (2013). Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Leksikal Yaklaşım: Bir Eşdizimlilik Çalışması Modeli. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Özel Sayısı*, 6(11) , 906- 931.
- Özkan, B. (2007). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği*. (Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, B.(2020). *Türkiye Türkçesinde Ön Adlarla Adların Birliktelik Kullanımı ve Eşdizimi Sözlüğü -Derlem Tabanlı Bir Uygulama-* . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. (2016) Edebiyatta Dil Kullanımı. *Türk Dili Edebiyatı Dergisi*, 52 (52), 65 77.

- Özkan, I. A. (2017). *Evrensel Dil Bilgisi ve Türkçede İstem (Valenz)*. (Doktora Tezi). Ankara:Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özönlü, Ü. (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımları*. İstanbul: Multilingual
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pilten, Ş. (2008). Eş Dizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde “Temiz” Sözcükleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (4), 24-46.
- Püsküllüoğlu, A. (2002). *Öz Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı Ve Sözlükselleşme*. (Doktora Tezi). Ankara:Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sel, P. (2020). *Runik Harfli Metinlerde Eşdizim*. (Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şemen, S. (2016). *Yenisey Yazıtları (Transliterasyon, Transkripsiyon, Çeviri, Açıklama, Metin Ve Dizin)*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, Y. (2020). *Harezmi Türkçesi Kur'an Tecümesi I-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Suçin, M. H. (2004). *Arapça Çeviride Sözcük ve Kalıplaşmış İfadeler Düzeyinde Genel Eşdeğerlilik Sorunları*. (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Süreya, C. (2015). *Üvercinka*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Tekin, T. (2022). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temizkan, M. (2007). Bir Kur'an Falı. *Milli Folklor*, 74 ,70-74.
- Toparlı, R., Argunşah, M. (2018). *Mu'inü'l- Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 5 (2), 277-292.
- Turan, N. (2023). *Dilbilimsel Açıdan Kur'an'ı Kerim Meallerinin Çeviri Sürecinde Eşdizim Kaynaklı Anlam Farklılıkları*. (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal ilimler Enstitüsü.
- Uğurlu, M. (2004). Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği, *Bilig* (29) 29-40.
- Uzun, S. L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (2), 29-39.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır- Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 235v/3-450r/7) (Giriş- Metin- İnceleme- Analitik Dizin)*. (Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünlü, S. (2012a). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

- Üstünel, Ö. Y. (2019). Kutadgu Bilig'deki bazı yakın- eşanlamlı sözcükler ve eşdizimlileri. Şen, S., Mangır, M. (Ed.). *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s.1804-1814). Samsun.
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vardar, B.(2007). *Açıklamalı Dil Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yabancı Dil Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurca El Sözlüğü*. (Eski Uygurca - Almanca - Türkçe), Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. <https://doi.org/10.17875/gup2021-1590>
- Yaman, Ü. (2016). *Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l-Kulûb* (Doktora). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yel, P. (2016). *Elif Şafak Romanlarında Alışılmamış Bağdaştırma*. (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Trabzon.
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. Excellence Publishing
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. Excellence Publishing
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l- Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <http://turkcederlem.mersin.edu.tr/ctb/modules.php?module=sifat&file=arama>
- <http://turkcederlem.mersin.edu.tr/esdizim/>

EŞDİZİMLİ BİRLİKTELİKLER DİZİNİ

-A-

aç- (T.) “açmak, belli etmek, ortaya çıkarmak”

başın aç- (T.+T.) “başını açmak, baş örtüsünü açmak” (KE193v/21, MM72/1)

çèçek aç- (T.+T.) “çiçek açmak” (KE80r/10, SK61b/14)

elig aç- (T.+T.) “savaşmaya başlamak, savaş açmak” (HKT120a/4)

fāl aç- (A.+T.) “fal açmak, fal bakmak” (KE248v/14)

göl aç- (F.+T.) “gül açmak, güllerin ortaya çıkması, güllerin belirmesi” (HŞ225/4)

‘ibāret aç- (A.+T.) “konu açmak” (MM385/1)

köñöl aç- (T.+T.) “ferahlamak, içi ferahlamak” (MM328/1)

oruç aç- (F.+T.) “oruç açmak” (ME14/8)

rūze aç- (F.+T.) “oruç açmak” (KE59r/18)

sufra aç- (A.+ T.) “sofra açmak, sofrta kurmak, ziyafet vermek” (NF429/15)

tamar aç- (T.+T.) “damar açmak” (ME/P204a10)

vilāyet aç- (A.+T.) “vilayet açmak, il açmak, feth etmek, ele geçirmek, il almak, memleket almak” (NF112/2)

yolını aç- (T.+T.) “yolunu açmak” (ME106/3)

açığ (T.) “acı, ızdırıp, elem”

cān açığı (F.+T.) “can acısı” (SK60b/2)

ölüm açığı (T.+T.) “ölüm acısı” (SK60b/10)

ak (I) (T.) “beyaz”

saç sakal ak (T.+T.+T.) “saçı sakalı ak olmak” (MM39/1)

ak- (II) (T.) “akmak”

kan ak- (T.+T.) “kan akmak, kan akıtmak, kan dökmek” (HŞ3445/4)

yaş ak- (T.+T.) “gözden yaş akmak, gözden yaş dökölmek, ağlamak” (ME160/8)

al- (T.) “almak”

bekāret al- (A.+T.) “bekaretini almak” (ME/Y64a5)

cān al- (F.+T.) “can almak, öldürmek” (KE5v/21, SK17a/15, ME194/7)

diyet al- (A.+T.) “diyet almak, bedel ödemek” (HKT224b/6)

fāyida al- (A.+T.) “fayda görmek, fayda sağlamak” (NF352/17)

‘ibret al- (A.+T.) “ibret almak, ders almak” (KET152b/12, NF205/11, HŞ2650/10)

i‘tibār al- (A.+T.) “dikkate almak” (HKT306b/4)

kız al- (T.+T.) “kız almak, kızla evlenmek” (KE186v/4, NF424/9, HŞ1990/2)

kiginçin al- (T.+T.) “öç almak, intikam almak” (ME/Y88b1)

mirās al- (A.+T.) “miras almak, varis olmak” (KE146r/2)

öç al- (T.+T.) “öç almak, intikam almak, cezalandırmak” (ME14/8)

öğüt al- (T.+T.) “öğüt almak, nasihat almak, öğüdü dinlemek” (KE245v/13, ME146/5)

reng al- (F.+T.) “yeni bir renk kazanmak, renk değiştirmek” (HŞ4085/10)

tutuğ al- (T.+T.) “rehin almak, tutsak etmek” (ME/P205b10)

arığ (T.) “temiz, günahsız”

arığ êw (T.+T.) “Allah’ın evi, kabe, temiz ev, kutsal ev” (NF42/13)

arığlık nişānı (T.+F.) “kurtuluş emaresi, kurtuluş göstergesi” (MM64/3)

arığ pāk (T.+F.) “temiz, arı, parlak”

arığ pāk kelām (T.+F.+A.) “Allah kelamı, temiz pak kelam, temiz pak söz” (MM6/1)

arığ pāk ruh (T.+F.+A.) “temiz pak ruh” (MM403/2)

aş- (T.) “asmak”

dārka as- (F.+T.) “darağacına asmak” (SK67b/2)

yêlûk aş- (T.+T.) “bayrak asmak, bayrak takmak” (KE125r/17)

aşur- (T.) “aşırmaq, çıkarmak”

köke aşur- (T.+T.) “göge çıkarmak, göge yükseltmek” (SK17a/15)

tahtka aşur- (F.+T.) “tahta çıkarmak” (NF204/11)

at- (T.) “atmak, fırlatmak, bırakmak, salmak”

kur’a at- (A.+T.) “kura çekmek” (HKT253b/5)

ok at- (T.+T.) “ok atmak, ok fırlatmak” (KE44r/12, SK67b/2, MM235/1, HŞ295/7)

ay- (T.) “söylemek, demek, sormak”

ğazel ay- (A.+ T.) “gazel söylemek, gazel okumak, şiir okumak” (ME178/5)

habar ay- (A.+T.) “haber vermek” (NF81/10)

hüccet ay- (A.+T.) “delil göstermek, kanıt göstermek” (KE T164a/16)

özr ay- (A.+T.) “özür dilemek” (KE213r/11)

şehādat kelimesi ay- (A.+A.+T.) “şehadet getirmek” (NF345/2)

şi‘r ay- (A.+T.) “şiir söylemek, şiir okumak” (KE16v/10)

aynat- (T.) “değiştirmek”

kılık aynat- (T.+T.) “mizacını değiştirmek, huyunu değiştirmek, düşüncesini değiştirmek, kişiliğini değiştirmek” (HŞ1270/2)

-B-

bağışla- (T.) “bağışlamak, affetmek”

cān bağışla- (F.+T.) “can bağışlamak” (HŞ685/8)

bağla- (T.) “bağlamak, ipe bağlamak, bağla bağlamak”

içkur bağla- (T.+T.) “kuşak bağlamak, uçkur bağlamak, kemer bağlamak” (ME3/2)

ihrām bağla- (A.+T.) “ihrama girmek” (NF276/4)

kemer/ kimer bağla- (T.+T.) “kemer bağlamak, kemer takmak” (NF359/2, HŞ3790/10)

vişāh bağla- (A.+T.) “kemer bağlamak, kemer takmak” (ME/Y250a6)

bağlan- (T.) “bağlanmak, kapanmak”

yolu bağlan- (T.+T.) “yolu kapanmak, yolu kesilmek” (NF292/9)

baħr (A.) “deniz”

fenā baħr (A.+A.) “hiçlik denizi, yokluk denizi” (MM373/1)

baḳ- (T.) “bakmak, dikkate almak”

sözinge baḳ- (T.+T.) “sözüne bakmak, lafına bakmak” (MM81/4)

bar- (T.) “varmak, gitmek”

awḳa bar- (T.+T.) “ava çıkmak” (HKT143a/11)

secdege bar- (A.+T.) “secdeye varmak” (SK15b/2, NF12/4)

uykuḡa bar- (T.+T.) “uykuya varmak, uykuya dalmak, uykuya geçmek” (NF160/16,17)

bas- (T.) “basmak

nāḡāh bas- (F.+T.) “ansızın baskın yapmak, düşmana baskın yapmak” (ME/P182b8)

mühür bas- (F.+T.) “mühür basmak, mühürlemek” (NF133/5)

uyḡu bas- (T.+T.) “uykusu gelmek” (KE99v/17)

başla- (T.) “başlamak”

işge başla- (T.+T.) “işe başlamak” (ME164/7)

söze başla- (T.+T.) “söze başlamak, söze girmek” (HŞ15/1)

yıḡlay baş- (T.+T.) “aḡlamaya başlamak” (KE95v/20)

bat- (T.) “batmak, gözden kaybolmak”

kün bat- (T.+T.) “güneşin batması, gece olması” (KE T154a/14, MM172/3, HKT11/58)

bêr- (T.) “vermek”

ant bêr- (T.+T.) “ant vermek, yemin vermek” (ME22/5)

at bêr- (T.+T.) “ad vermek, isim vermek” (KE4r/16, SK26b/4, NF3/8)

bahşiş bêr- (F.+T.) “baḡışlamak, armaḡan olarak vermek, ihsan etmek, bahşiş vermek” (HŞ40/7)

berekāt bêr- (A.+T.) “bereket vermek” (KE49v/1, NF121/8)

beşāret/ bişārat bêr- (A.+T.) “iyi haber vermek, müjde vermek” (SK12a/9, NF71/14)

bilig b r- (T.+T.) “bilgi vermek” (H 30/9)

boy b r- (T.+T.) “boyun vermek, boyun e mek, itaat etmek” (ME167/4, NF341/16)

c n b r- (F.+T.) “can vermek, vefat etmek” (KE30v/1, ME193/8, SK67b/3, MM334/2, NF90/7)

cev b b r- (A.+T.) “cevap vermek” (KE45v/20, SK1b/9, NF48/1)

cez  b r- (A.+T.) “ceza vermek, cezalandırmak” (KE162r/8)

dest r b r- (F.+T.) “izin vermek” (SK69a/13)

diyet b r- (A.+T.) “diyet almak, bedel ödemek, karşılık almak” (HKT212b/9)

d r d b r- (F.+T.) “selam vermek” (SK25b/11)

erklilik b r- (T.+T.) “g   vermek, üstünlük vermek” (HKT79a/8)

 abar/  aber b r- (A.+T.) “haber vermek” (ME11/7, NF3/15, KE83v/14, MM33/2, H 540/9)

 akkını b r- (A.+T.) “hakkını vermek” (ME40/5)

hediye b r- (A.+T.) “hediye vermek, armağan vermek” (HKT190a/10)

hezimet b r- (A.T.) “hezimete uğratmak, bozguna uğratmak” (NF114/15)

ic zet b r- (A.+T.) “izin vermek, müsaade etmek, kabul etmek” (KE177v/4, NF32/6, H 1030/7)

ilh m b r- (A.+T.) “ilham vermek” (KE28v/12)

 v z b r- (A.+T.) “kar ılı ını vermek, bedelini vermek” (MM260/3)

k   l b r- (T.+T.) “gönül vermek,   ık olmak” (H 265/10)

meyve b r- (F.+T.) “meyve vermek” (H 1855/7)

mir s b r- (A.+T.) “miras vermek” (HKT90a/4)

muhlat b r- (A.+T.) “mühlet vermek, süre tanımak” (NF143/13)

müjde b r- (F.+T.) “müjde vermek, müjdelemek” (HKT17/64)

na ihat b r- (A.+T.) “nasihat vermek,    t vermek” (NF268/5)

ni‘met b r- (A.+T.) “nimet vermek” (KE125v/11, ME21/8)

   t b r- (T.+T.) “   t vermek, nasihat vermek, nasihatte bulunmak” (KE34v/1, SK23b/13)

‘ömr bër- (A.+T.) “ömür vermek, ömür tanımak, yaşam süresi vermek” (KE141v/17 NF23/2)

pend bër- (F.+T.) “öğüt vermek, nasihat vermek” (KE T164a/16, SK30a/3)

rızā bër- (A.+T.) “onay vermek, kabul etmek” (KE136v/1)

ruhşat bër- (A.+T.) “izin vermek” (HKT286b/7)

şadaķa bër- (A.+T.) “sadaka vermek” (KE45r/6, NF298/17)

şalavāt bër- (A.+T.) “salâvat vermek, salâvat getirmek, Hz. Muhammed’e dua etmek” (SK31b/5)

selām bër- (A.+T.) “selam vermek” (MM132/3, NF40/12)

sevāb bër- (A.+T.) “sevap vermek” (NF119/4)

soņ bër- (T.+T.) “son vermek, sonlandırmak”

tirgürü bër- (T.+T.) “hayat vermek, canlandırmak, can vermek” (KE T165b/11)

uzun yaş bër- (T.+T.+T.) “uzun ömür vermek” (KE30r/17)

ümid bër- (F.+T.) “ümit vermek, ümitlendirmek” (KE34v/1)

yanut bër- (T.+T.) “cevap vermek” (ME45/2, HKT55a/101)

yol bër- (T.+T.) “yol vermek” (KE41v/3, MM150/4)

zaķmet/ zaķmat bër- (A.+T.) “zahmet vermek” (KE30v/11, NF69/3)

zamān bër- (A.+T.) “zaman vermek, süre tanımak” (KE64v/12, ME214/1)

zekāt bër- (A.+T.) “zekāt vermek” (KE233r/3, MM186/2, ME106/1, NF94/12)

bit- (T.+T.) “yazmak”

cevāb biti- (A.+T.) “cevap yazmak, cevap vermek, karşılık vermek” (NF190/3)

ķaķ biti- (A.+T.) “mektup yazmak, ferman yazmak” (NF133/5)

bol- (T.) “olmak, var olmak, varlık kazanmak”

aķır sōkel bol- (T.+T.+T.) “aķır hasta olmak, hastalığı aķırlaşmak” (ME/P139b1)

ayaķı sōkellerke ķutluķ bol- (T.+T.+T.+T.) “Ayaķı uğurlu olmak, ayaķı hastalara uğurlu olmak, ayaķı hastalara şifā olmak” (HFK80b/09)

āyat nāzil bol- (A.+A.+T.) “ayet inmek” (NF4/1)

bağrı kebāb bol- (T.+A.+T.) “ciğeri yanmak” (NF214/17)

bāṭıl bol- (A.+T.) “boşa gitmek” (HKT139a/6)

behūş bol- (F.+T.) “aklı başından gitmek, kendinden geçmek” (NF85/2)

bükürçi bol- (T.+T.) “yatalak olmak, sakat kalmak” (ME11/3)

davlat eğesi bol- (A.+T.+T.) “makam sahibi olmak” (HFK74b/10)

dini şāfi bol- (A.+A.+T.) “dini bütün olmak” (HFK101b/06)

ısıtma bezgeklig bol- (T.+T.+T.) “sıtma tutmak, sıtmaya yakalanmak” (ME/Y208b1)

ķatıg baķđuķı bol- (T.+T.+T.) “sert bakmak, öfkeli bakmak” (HFK85b/03)

ķatıg sōkel bol- (T.+T.+T.) “iyice hasta olmak, çok hastalanmak” (ME/Y163b5)

ōfkesi ķatıg bol- (T.+T.+T.) “ōfkesi şiddetli olmak, çok öfkelenmek” (HFK74a/10)

peydā bol- (F.+T.) “ortaya çıkmak” (NF197/3)

raḥm kōñüllüg bol- (A.+T.+T.) “şefkat göstermek” (ME/Y127b6)

sōkelliki ķatıg bol- (T.+T.+T.) “hastalığı artmak, hastalığı ilerlemek, durumu ağırlaşmak” (NF326/8)

sōzi tatlu bol- (T.+T.+T.) “tatlı sözlü olmak” (HFK101a/06)

sōzi şirin bol- (T.+A.+T.) “şirin sözlü olmak, tatlı sözlü olmak” (HFK109b/09)

sōzi yumşak bol- (T.+T.+T.) “yumuşak sözlü olmak” (HFK106b/07)

ķabi‘atı isig bol- (A.+T.+T.) “tabiatı sıcak olmak, mizacı sıcak olmak” (HFK82b/04)

ķabi‘atı sofuk bol- (A.+T.+T.) “tabiatı soğuk olmak, mizacı soğuk olmak” (HFK75a/11)

turş yüzlig bol- (F.+T.+T.) “ekşi yüzlü olmak, yüzünü ekşitmek, yüzünü buruşturmak” (ME/P100a4)

tüşmekke yawuķ bol- (T.+T.+T.) “düşmek üzere olmak yıkılmaya yüz tutmak” (ME/P214b10)

uyķusı ķatıg bol- (T.+T.+T.) “uykusu ağır olmak” (HFK77b/01)

yaşı uzun bol- (T.+T.+T.) “uzun ömürlü olmak, uzun yaşamak” (HFK75a/05)

yüklüg bol- (T.+T.) “yükli olmak, hamile kalmak, gebe olmak” (KE14r/18, SK52b/6)

yüzi müteğayyir bol- (T.+A.+T.) “şaşkına dönmek” (NF311/7)

boz- (T.) “bozmak, geçersiz hâle getirmek”

namāznı boz- (F.+T.) “namazı bozmak” (KE246v/9)

bul- (T.) “bulmak, elde etmek, edinmek”

süçüg bul- (T.+T.) “tatlı bulmak” (ME215/6)

bulğa- (T.) “bulamak, bulaştırmak, bulandırmak”

kaṅğa bulğa- (T.+T.) “kana bulamak” (KE44r/12, SK53b/12)

bulğaş- (T.) “bulaşmak, dahil olmak, karışmak”

yaman işke bulğaş- (T.+T.+T.) “kötü işe bulaşmak” (HFK108a/09)

bulut (T.) “bulut”

yaldırımlıḡ bulut (T.+T.) “şimşekli bulut” (ME/P106a7)

buz- (T.) “bozmak, harap etmek, yıkmak”

namāz buz- (F.+T.) “namaz bozmak” (MM116/1)

yunuḡnı buz- (T.+T.) “abdesti bozmak” (MM76/1)

-C-

cān (F.) “can, ruh”

pelid cān (F.+F.) “kirli can, kirli ruh” (SK19b/8)

-Ç-

çaķ- (T.) “çakmak, kıvılcım vermek, ateşlemek”

çaķmaķ çaķ- (T.+T.) “çakmak çakmak, çaķmaḡı ateşlemek” (KE T172b/4)

çat- (T.) “kafasında kurmak, (laf) uydurmak”

yalḡan çat- (T.+T.) “yalan uydurmak, yalan söylemek, iftira atmak” (NF381/7)

çek- (T.) “çekmek, yollamak”

bıçaķ çek- (T.+T.) “bıçaķ çekmek” (ME27/4)

çık- (T.) “dışarı çıkmak, ortaya çıkmak, belirlemek”

avğa/awğa çık- (T.+T.) “ava çıkmak” (KE182v/12, NF429/10)

cân çık- (F.+T.) “canı çıkmak, ölmek, vefat etmek” (NF90/9)

karşu çık- (T.+T.) “karşı çıkmak” (NF49/3)

tagğa çık- (T.+T.) “dağa çıkmak” (KE135v/20)

toz çık- (T.+T.) “toz çıkmak, kum fırtınası çıkmak” (HŞ1280/2)

yemiş çık- (T.+T.) “yemiş çıkarmak, meyve vermek” (ME12/6)

yolğa çık- (T.+T.) “yola çıkmak” (ME111/8)

zindāndın çık- (F.+T.) “zindandan çıkmak, hapisten çıkmak” (KE88v/15, SK44a/11, NF186/16)

çıkar- (T.) “çıkarmak, ortaya çıkarmak”

kendü özindin çıkar- (T.+T.+T.) “icat etmek, yeni bir şey üretmek” (ME/Y306a5)

ot çıkar- (T.+T.) “ateş çıkarmak” (ME/Y236a2)

çök- (T.) “çökmek, oturmak, çömelmek”

tiz çök- (T.) “diz çökmek, dizlerinin üzerine çömelmek” (KE127v/1)

çöz- (T.) “çözmek”

saçını çöz- (T.+T.) “saçını çözmek” (ME69/3)

-D-

dik- (T.) “(şahit ya da vasi) göstermek”

tanuğ dik- (T.+T.) “tanık göstermek, şahit göstermek” (ME10/2)

dökül- (T.) “dökülmek

yaş dökül- (T.+T.) “gözden yaş dökülmek, gözden yaş akmak, ağlamak” (ME161/8)

duruş- (T.) “karşı karşıya gelmek”

yarguğa duruş- (T.+T.) “mahkemeye çıkmak” (ME118/7)

-E-

èlet- (T.+T.) “iletmek, göndermek, yollamak”

haber èlet- (A.+T.) “haber göndermek, haber yollamak” (KE T174a/18)

èn- (T.) “inmek”

kitāb èn- (A.+T.) “kutsal kitap indirmek, kutsal kitaplar göndermek” (SK16a/12)

-I-

ıd- (T.) “göndermek”

āyat ıd- (A.+T.) “ayet göndermek” (NF417/12)

bitig ıd- (T.+T.) “mektup göndermek” (KE246r/1, NF77/12)

cāsūs ıd- (A.+T.) “casus göndermek” (KE117v/8)

èlçi ıd- (T.+T.) “elçi göndermek” (NF77/12)

haber ıd- (A.+T.) “haber göndermek” (KE46v/14)

selām ıd- (A.+T.) “selam göndermek” (KE T153b/5)

ırğa- (T.) “sallamak, silkelemek”

èlin ırğa- (T.+T.) “elini sallamak” (MM290/4)

ıy- (T.) “göndermek, salıvermek, serbest bırakmak”

bitig ıy- (T.+T.) “mektup göndermek, mektup yollamak” (ME108/8)

-İ-

iç- (T.) “içmek”

ant iç- (T.+T.) “ant içmek, yemin içmek, yemin etmek, söz vermek” (HŞ315/10)

indür- (T.+T.) “indirmek”

kitāb indür- (A.+T.) “kitap indirmek (Tevrat indirmek)” (KE119r /14)

iste- (T.) “istemek, dilemek, aramak, araştırmak”

bit iste- (T.+T.) “bit aramak” (ME/P92a9)

vaqt iste- (A.+T.) “zaman istemek” (ME133/5)

iy- (T.) “göndermek”

ilçi iy- (T.+T.) “elçi göndermek” (AOI/4)

izde- (T.) “dilemek, istemek”

tilek izde- (T.+T.) “dilek dilemek” (MM271/3)

-K-

kal- (T.) “kalmak, geride bulunmak”

azak astında kal- (T.+T.+T.) “ayak altında kalmak” (SK30a/1)

halvat kal- (A.+T.) “yalnız kalmak, tenhaya çekilmek” (NF157/8)

mirās kal- (A.+T.) “miras kalmak” (KE12r/2)

tirig kal- (T.+T.) “diri kalmak, hayatta kalmak, yaşamak” (KE160r/4)

tul kal- (T.+T.) “dul kalmak, kocasız kalmak” (KE108r/18)

ķamuğ (T.) “bütün, hep, her”

ķamuğ iş (T.+T.) “bütün iş, tüm iş” (MM46/3)

kān (F.) “kaynak, hazine”

kerem kānı (A.+F.) “cömertlik hazinesi” (MM383/3)

ķar- (T.) “karmak, karıştırmak, yoğurmak”

işge ķar- (T.+T.) “işe karışmak” (ME113/6)

ķat - (T.) “katmak, ilave etmek, koymak, karıştırmak”

ağak ķat- (T.+T.) “adım atmak” (NF360/11)

burunķa suw ķat- (T.+T.+T.) “buruna su çekmek” (MM75/1)

sürme ķat- (T.+T.) “sürme çekmek” (ME178/7)

yüzük ķat- (T.+T.) “(parmağa) yüzük takmak” (NF77/17)

ķatığ (T.) “katı, çok, zor, iyice, sağlamca, sert, sıkı”

katıḡ köñül (T.+T.) “katı gönül, yüreği sağlam” (KE5v/20)

ķaytar- (T.) “geri getirmek, geri vermek, karşılık vermek”

cevāb ķaytar- (A.+T.) “konuşmak, cevap vermek” (NF54/3)

ķazḡan- (T.) “kazanmak”

sevāb ķazḡan- (A.+T.) “sevap kazanmak” (ME23/8)

yazuķ ķazḡan- (T.+T.) “günah kazanmak” (ME129/5)

kêç- (T.) “geçmek, aşmak”

cāndın kêç- (F.+T.) “ölmek, candan geçmek” (NF211/12)

ḡaddīn kêç- (A.+T.) “haddini aşmak, sınırını aşmak” (KET 175b/2, HKT41a/5)

uyķuḡa kêç- (T.+T.) “uykuya geçmek” (ME204/1)

kêçir/ kêçür- (T.) “geçirmek”

burun keçür- (T.+T.) “önüne getirmek, öne geçirmek” (HKT9a/5)

kün kêçir- (T.+T.) “gün geçirmek” (KE93r/13)

yay kêçir- (T.+T.) “yaz geçirmek” (ME189/8)

‘ömr kêçür- (A.+T.) “ömür geçirmek, yaşam sürmek” (KE4v/9, NF127/17, HŞ915/4)

kêl- (T.) “gelmek, meydana gelmek”

‘aķlınḡa kêl- (A.+T.) “aklına gelmek” (NF85/2)

dünyāḡa kêl- (A.+T.) “dünyaya gelmek, doğmak” (KE184r/9, SK37a/8, NF4/12)

emir kêl- (A.+T.) “emir gelmek, emir almak” (NF4/5)

fermān kêl- (F.+T.) “ferman gelmek, emir gelmek, buyuruk gelmek” (NF62/2)

ḡamir kêl- (A.+T.) “hamur gelmek, hamur kabarmak” (NF320/6)

ķarşu kêl- (T.+T.) “karşı çıkmak” (NF11/12)

özige kêl- (T.+T.) “kendine gelmek” (KE96r/9)

rāst kêl- (F.+T.) “doğru çıkmak, doğru gerçekleşmek” (MM148/4)

sā‘at kél- (A.+T.) “saati gelmek, vakti gelmek, zamanı gelmek” (NF332/11)

tile kél- (T.+T.) “dile gelmek, konuşma yeteneği” (MM34/2)

vahiy kél- (A.+T.) “vahiy gelmek” (NF6/14)

yalawaçlık kél- (T.+T.) “peygamberliği gelmek” (KE28r/4)

yarlıg kél- (T.+T.) “buyruk gelmek, emir gelmek, ferman gelmek” (KE4r/18)

keltür- (T.) “getirmek, meydana getirmek”

ileyine keltür- (T.+T.) “huzuruna getirmek” (SK25a/3)

irtidād kêtür- (A.+T.) “din değiştirmek, dinden çıkmak” (MM235/2)

kemiş- (T.) “atmak, koymak, bırakmak”

haţarķa kemiş- (A.+T.) “kendini tehlikeye atmak” (ME/P196a8)

ķur‘a kemiş- (A.+T.) “kura çekmek, kura atmak” (NF414/8)

ul kemiş- (T.+T.) “temel atmak” (ME92/5)

yüzi öze kemiş- (T.+T.+T.) “yüz üstü koymak, yüz üstü bırakmak” (SK33b/1)

kes- (T.) “kesmek, kırmak, terk etmek”

köbek kes- (T.+T.) “göbeğini kesmek, göbek bağını kesmek” (ME/P113a5)

söz kes- (T.+T.) “söz kesmek, araya girmek” (NF171/12, HŞ1210/6)

umanç kes- (T.+T.) “umudu kesmek, vazgeçmek” (KE98r/8)

ümid kes- (F.+T.) “ümidi kesmek, vazgeçmek” (KE23v/11)

kesil- (T.) “kesilmek, kopmak, durmak, dinmek, ayrı düşmek”

yol kesil- (T.+T.) “yolu kesilmek” (SK66a/10)

kêt- (T.) “gitmek, yok olmak”

‘aklı kêt- (A.+T.) “aklı gitmek” (NF167/16)

key- (T.) “giymek, giyinmek”

kefen key- (A.+T.) “kefen giyinmek” (ME90/3)

tāç / tāt key- (A.+T.) “taç giyinmek” (KE89v/15, NF278/13, HŞ595/10)

kez- (T.) “gezmek, dolaşmak”

teninde ig kez- (F.+T.+T.) “vücudunda hastalık gezmek” (HFK79a/02)

kıl (T.) “yapmak, kılmak, etmek”

ābdest kıl- (F.+T.) “abdest almak” (NF44/2)

al kıl- (T.+T.) “hile kılmak, hile yapmak, aldatmak” (KE83v/20)

arığ ṭahāret kıl- (T.+A.+T.) “temizlenmek, temizlik yapmak, abdest almak” (SK39a/11)

asığ kıl- (T.+T.) “fayda vermek, kazanç sağlamak, kâr etmek” (KE163r/10)

atını yād kıl- (T.+F.+T.) “adını anmak” (SK52a/4)

‘azāb kıl- (A.+T.) “azap vermek, eziyet etmek” (KE163r/9)

āzād kıl- (F.+T.) “serbest bırakmak, hürriyetine kavuşturmak” (KE98v/2, NF18/12)

bağdaş kıl- (T.+T.) “bağdaş kurmak, sağ ayağı sol uyluğun, sol ayağı sağ uyluğun altına alarak oturmak” (KE18v/16)

bāṭıl kıl- (A.+T.) “boşa çıkarmak” (HKT115a/4)

bulun kıl- (T.+T.) “esir almak” (HKT97b/4)

cān ḳabẓ kıl- (F.+A.+T.) “can almak” (NF433/16)

cān teslim kıl- (F.+A.+T.) “can teslim etmek, can vermek, vefat etmek” (SK7b/9)

defn kıl- (A.+T.) “ölüyü gömmek, toprağa vermek” (KE11r/3)

du‘ā kıl- (A.+T.) “dua etmek” (KE41/6, SK4a/6)

emr kıl- (A.+T.) “emir vermek, emretmek” (KE T160b/1)

fāl kıl- (A.+T.) “fal bakmak” (ME178/5)

farz/ fariza kıl- (A.+T.) “farz kılmak” (HŞ80/9, MM90/2, NF10/14)

ḡazāt kıl- (A.+T.) “savaşmak, savaş açmak” (NF110/2)

ḡusl kıl- (A.+T.) “gusül almak, gusül abdesti almak, boy abdesti almak” (NF32/17)

ḡaber/ ḡabar kıl- (A.+T.) “haber etmek, söylemek, haber ulaştırmak” (KE41/6, HŞ510/6)

- hamle kı1-** (A.+T.) “saldırıya geçmek, harekete geçmek” (NF71/16)
- harām kı1-** (A.+T.) “haram kılmak, yasaklamak” (KE156v/2)
- harāmka nazār kı1-** (A.+A.+T.) “harama bakmak” (NF265/2)
- hased kı1-** (A.+T.) “kıskançlık duymak, kıskançlık etmek” (MM63/1)
- helāk kı1-** (A.+T.) “öldürmek, ortadan kaldırmak, aşırı derecede yormak” (SK6b/5, NF69/4)
- hıdmet/ hıdmat kı1-** (A.+T.) “hizmet etmek, hizmette bulunmak, hizmet vermek, hizmet eylemek” (KE47v/6, NF356/1)
- hüküm kı1-** (A.+T.) “hüküm kılmak, hüküm vermek” (KE47r/15)
- hürmet kı1-** (A.+T.) “hürmet etmek, hürmet göstermek, saygı göstermek” (NF49/9)
- intikām kı1-** (A.+T.) “intikam almak” (NF148/3)
- karār kı1-** (A.+T.) “karar vermek” (ME37/3, HŞ155/2)
- karğış du‘ası kı1-** (T.+A.+T.) “beddua etmek, lanet okumak” (KE169v/9)
- keyd kı1-** (A.+T.) “tuzak kurmak” (HKT322b/2)
- kurbān kı1-** (A.+T.) “kurban kesmek, kurban etmek” (KE14v/15)
- musahhar kı1-** (A.+T.) “emrine vermek, hizmetine vermek” (HKT18/50)
- mübārek kı1-** (A.+T.) “mübarek kılmak” (HŞ5/4)
- namāz kı1-** (F.+T.) “namaz kılmak” (KE140r/18, SK25b/12, NF10/10)
- naşihat kı1-** (A.+T.) “nasihat vermek, öğüt vermek” (NF351/8)
- nazar kı1-** (A.+T.) “nazar etmek, dikkatlice bakmak” (KE79r/12)
- nikāh kı1-** (A.+T.) “nikāh kıymak, nikāhlanmak, evlenmek” (KE4r/13, ME8/4, NF182/12)
- örtüglig hile kı1-** (T.+A.+T.) “üstü kapalı hile yapmak, gizlice hile ile aldatmak, hile yapıp kandırmak” (ME/P102a9)
- ‘öwr kı1-** (A.+T.) “özür dilemek, mazeret beyan etmek” (KE51r/21, NF81/6,7)
- revā kı1-** (F.+T.) “uygun görmek, layık görmek, yerine getirmek.” (KE115r/21, MM107/4, ME23/4)

şadağa kıl- (A.+T.) “sadaka vermek” (KE161r/6, NF230/17)

salām kıl- (A.+T.) “selam vermek” (NF268/15)

secde kıl- (A.+T.) “secde kılmak, secde etmek” (KE9r/2)

sefer kıl- (A.+T.) “sefere çıkmak, savaşa çıkmak” (KE129r/19)

su’āl kıl- (A.+T.) “soru sormak” (NF44/16)

tağir kıl- (A.+T.) “takdir etmek, değer biçmek” (SK2a/10)

taşnif kıl- (A.+T.) “tasnif etmek, bölümlemek” (SK1b/4)

tavāf kıl- (A.+T.) “tavaf etmek, hac döneminde Kâbe’nin etrafını dolaşmak” (NF37/1)

teyemmüm kıl- (A.+T.) “teyemmüm almak” (MM106/2)

uyku ğalaba kıl- (T.+A.+T.) “uykusu gelmek, uyku bastırmak, uykuya yenik düşmek” (NF267/7)

vaşiyyat kıl- (A.+T.) “vasiyet etmek” (NF290/12)

yazuğ kıl- (T.+T.) “günah işlemek” (SK26b/4, NF120/2)

zāyi kıl- (A.+T.) “boşa çıkarmak” (NF45/14)

ziyān kıl- (F.+T.) “zarar vermek” (SK71a/15)

kir- (T.) “girmek, katılmak, dahil olmak”

dinimizge kir- (A.+T.) “dinine girmek, dinine katılmak” (KE31v/15)

hıdmatınga kir- (A.+T.) “hizmetine girmek” (NF81/12)

kara toprağğa kir- (T.+T.+T.) “kara toprağa girmek, mezara girmek, ölmek” (HŞ2720/9)

koynığa kir- (T.+T.) “koynuna girmek” (KE186v/19)

nikâhığa kir- (A.+T.) “nikâhına girmek, nikâhı altına girmek, nikâhlanmak” (KE227r/99)

sançışğa kir- (T.+T.) “savaşa girmek” (KE246v/16)

sözge kir- (T.+T.) “söze başlamak, lafa başlamak” (ME203/6)

sözümke kir- (T.+T.) “sözümü dinleyin, lafımı dinleyin” (NF355/11)

toprağğa kir- (T.+T.) “toprak altına girmek, mezara girmek” (HŞ1920/4)

uçmağğa kir- (T.+T.) “cennete girmek” (KE4v/8)

yolğa kir- (T.+T.) “yola çıkmak” (SK69a/13)

yükke kir- (T.+T.) “yüke girmek, mesuliyet almak” (SK64a/10)

zindānga/ zindānğa kir- (F.+T.) “zindana girmek, hapse girmek” (KE87r/20, SK44a/10)

kit- (T.) “gitmek, uzaklaşmak”

özümdin kit- (T.+T.) “kendinden geçmek” (KE83r/20)

kol- (T.) “istemek, dilemek, rica etmek, affedilmesini dilemek”

özr kol- (A.+T.) “özür dilemek” (KE106r/13)

kop (T.) “herhangi bir yerinden ayrılmak, zuhur etmek, meydana gelmek, kalkmak, yükselmek”

katıg yel kop- (T.+T.+T.) “fırtına çıkmak” (NF338/4)

yel kop- (T.+T.) “yel çıkmak, rüzgâr çıkmak” (KE T172a/19, NF31/7)

koy- (T.) “koymak, bırakmak, terk etmek”

hağğa koy- (A.+T.) “Allah’a bırakmak” (MM375/4)

kabre koy- (A.+T.) “kabre koymak, mezara koymak, gömmek” (KE200r/13)

lağab koy- (A.+T.) “lakap koymak, lakap takmak, lakap vermek” (ME67/1)

ortada koy- (T.+T.) “ortada bırakmak (ME95/5)

ték koy- (T.+T.) “tek bırakmak, yalnız bırakmak” (ME6/3)

koyuğ (T.) “koyu, yoğunluğundan dolayı güç akan”

koyuğ bal (T.+T.) “koyu bal, yoğun bal” (ME10/7)

köç- (T.) “göçmek, göç etmek, yola koyulmak”

cān tinden köç- (F.+F.+T.) “ruhun bedenden ayrılması, vefat etmek” (HŞ4335/8)

dünyādın köç- (A.+T.) “dünyadan göçmek, dünyadan gitmek, vefat etmek” (NF9/5)

özi köç- (T.+T.) “kendinden geçmek” (MM367/1)

köğül (T.) “gönül, yürek, akıl, düşünce”

ala köngül (T.+T.) “sinsi düşünce” (AOI/10)

köğli küçlig (T.+T.) “yüreği güçlü, yüreği sağlam, soğuk kanlı” (ME/P69a3)

kör- (T.) “görmek, bakmak”

düş/ tüş kör- (T.+T.) “düş görmek, rüya görmek” (ME141/5, NF134/12, KE27v/6, HŞ3780/7)

hayal kör- (A.+T.) “hayal görmek” (HŞ445/5)

hayz kör- (A.+T.) “adet görmek” (HKT247b/6)

revâ kör- (F.+T.) “reva görmek, uygun görmek, layık görmek” (KE89r/11, ME221/8)

yöp kör- (M.+T.) “uygun görmek” (AOII/19)

zulm kör- (A.+T.) “zulüm görmek, eziyet görmek” (KE153r/1)

körgüz- (T.) “göstermek”

düşmenlik körgüz- (F.+T.) “düşmanlık göstermek” (SK45b/1)

kötür- (T.) “kaldırmak, yükseltmek, taşımak, tahammül etmek”

imgek kötür- (T.+T.) “zahmet çekmek” (HKT175b/10)

köz (T.) “göz”

yaman közlüg (T.+T.) “kötü gözlü, nazar közlüg” (HŞ465/2)

kur- (T.) “kurmak, yapmak, oluşturmak”

çadır kur- (T.+T.) “çadır kurmak, çadır dikmek” (HŞ3790/7)

hile kur- (A.+T.) “hile yapmak, tuzak kurmak” (HŞ1255/6)

tuzak kur- (T.+T.) “tuzak kurmak” (HŞ1560/5)

kuru (T.) “kuru, etkisi ve sonucu olmayan”

kuru gāvga (T.+F.) “boş kavga, gereksiz kavga” (HŞ2115/10)

küçlü (T.) “güçlü, kuvvetli”

yulduzı küçlü (T.+T.) “yıldızı güçlü” (HFK77b/08)

kün (T.) “gün, gündüz, güneş”

çıkmak küni (T.+T.) “diriliş günü” (HKT150a/2)

kıkrışmak küni (T.+T.) “mahşer günü” (HKT39a/4)

-M-

ma’din (A.) “maden”

leṭāfetga ma’din (A.+T.) “güzellik madeni” (MM383/3)

māl (A.) “mal, eşya”

ağır bahālīg māl (T.+F.+A.) “pahada ağır mal, kıymeti büyük mal (eşya)” (ME/P24b1)

-N-

nişān (F.) “işaret, iz”

baş nişānı (T.+F.) “yara izi” (ME/P33b9)

-O-

oқи- (T.) “okumak”

āyat oқи- (A.+T.) “ayet okumak” (NF311/13)

du‘ā oқи- (A.+T.) “dua okumak, dua etmek” (KE128v/12)

ettahıyyāt oқи- (A.+T.) “ettahıyâtü duasını okumak” (ME169/4)

ezān oқи- (A.+T.) “ezan okumak” (NF364/8)

ḥuṭba oқи- (A.+T.) “hutbe okumak” (NF127/7)

ḳur‘ān oқи- (A.+T.) “ḳur‘an okumak” (NF118/5)

raḥmet oқи- (A.+T.) “rahmet dilemek, merhamet edilmesini istemek, hayır duası etmek” (KE133v/16)

zebūr oқи- (A.+T.) “Zebur’u okumak” (KE135r/1)

orta (T.) “orta, orta derece”

orta yaş (T.+T.) “orta yaş” (ME77/3)

oyna- (T.) “oynamak, eğlenmek, cilveleşmek”

ḳimār oyna- (A.+T.) “kumar oynamak” (ME196/7)

-Ö-

öç- (T.) “sönmek, yatışmak”

tiriglik çerāğı öç- (T.+F.+T.) “hayat ışığı sönmek, hayat mumu sönmek” (MM47/2)

öğren- (T.) “öğrenmek, alışmak, adet haline getirmek”

ağızdan öğren- (T.+T.) “ağızından öğrendi, ağızından duydu” (ME181/4)

öp- (T.) “öpmek”

yüzün közinöp- (T.+T.+T.) “yüzünü gözünü öpmek” (SK49b/11)

ört- (T.) “örtmek, kapamak, gizlemek, saklamak”

başın ört- (T.+T.) “başını örtmek” (KE194r/12)

yazuqlarını ört- (T.+T.) “günah örtmek, kefaret” (NF75/1, HKT1b/1)

öt- (T.) “geçmek”

sözi öt- (T.+T.) “sözü geçmek” (HFK73b/07)

-S-

saç- (T.) “saçmak, dağıtmak, serpmek”

müşk saç- (F.+T.) “misk saçmak, misk kokusu saçmak, miskin güzel kokusunu serpmek” (HŞ289/6)

saçaqlı (T.) “saçaklı, saçağı olan”

saçaqlı kilim (T.+F.) “saçaklı kilim” (ME28/2)

sakla- (T.) “saklamak, gizlemek, korumak”

vilāyet çekini sakla- (A.+Tib.+T.) “il sınırını korumak, ülke sınırını korumak” (ME114/6)

sal- (T.) “salmak, atmak, koymak, bırakmak, sermek, terk etmek”

ağu sal- (T.+T.) “zehir vermek, zehirlemek” (KE162v/2)

kur’a sal- (A.+T.) “kura çekmek” KE166v/21

zindānka sal- (F.+T.) “zindana salmak, zindana atmak” (KE83v/21, NF186/13)

san (T.) “sayı, hesap”

sansız hicāb (T.+A.) “sayısız engel, sayısız güçlük” (MM385/4)

sar- (T.) “sarmak, dolamak, bağlamak”

kefen sar- (A.+T.) “kefene sarmak, kefenlemek” (NF93/8)

sav (T.) “söz”

yaşurgu sav (T.+T.) “gizli söz, sır” (ME36/8)

sığın- (T.) “sığınmak, gizlenmek”

hakka sığın- (A.+T.) “Rabbine sığınmak, Allah’a sığınmak” (HŞ1210/6)

sın- (T.) “kırılmak, bozulmak”

ant sın- (T.+T.) “yemin bozmak” (HKT7b/5)

som (T.) “masif, katışıksız”

som kümiş (T.+T.) “saf gümüş, katışıksız gümüş” (MM251/1)

sor- (T.) “sormak, sorgulamak”

su’āl sor- (A.+T.) “soru sormak” (MM65/2)

söz (T.) “söz”

birbiriğe yapşunmış söz (T.+T.+T.) “uydurma söz, geçersiz söz, asılsız söz” (ME/Y245b4)

buşar söz (T.+T.) “sert söz” (HFK82b/09)

sözle- (T) “söylemek”

söz sözle- (T.+T.) “söz söylemek” (ME5/4)

yalğan sözle- (T.+T.) “yalan söylemek” (ME167/1)

yalğan söz sözle- (T.+T.+T.) “yalan söz söylemek, yalan söylemek” (NF418/11)

sun- (T.) “sunmak, uzatmak”

êlin sun- (T.+T.) “elini uzatmak” (SK40a/10)

suw (T.) “su”

bulğanuk suw (T.+T.) “bulanık su, berraklığını kaybetmiş su” (ME/P92a9)

süçüg (T.) “tatlı, hoş”

süçüg til (T.+T.) “tatlı dil, gönül alıcı dil” (HŞ760/10)

sür- (T.) “sürmek, devam etmek”

‘ömr sür- (A.+T.) “ömür sürmek, yaşamak, hayatına devam etmek” (KE151v/5)

sürül- (T.) “sürülmek, kovulmak, götürülmek”

uçmağdın sürül- (T.+T.) “cennetten sürülmek, cennetten kovulmak” (KE111r/11)

süz- (T.) “süzmek, temizlemek, arındırmak”

nefsini süz- (A.+T.) “nefsini temizlemek” (MM50/2)

-T-

tañ (T.) “tuhaf, acayip”

tañ iş (T.+T.) “tuhaf iş” (ME5/2)

tart- (T.) “yerinden oynatmak, çekmek, asılmak, dayanmak, uzayıp yaymak”

cân tart- (F.+T.) “can almak, öldürmek” (HKT343b/7)

kılıç tart- (T.+T.) “kılıç çekmek” (SK52a/7)

şaf tart- (A.+T.) “saf tutmak” (SK37b/3)

sürme tart- (T.+T.) “(göze) sürme çekmek, sürme sürmek” (KE183v/21)

tamar tart- (T.+T.) “kök salmak” (SK45b/14)

tat- (T.) “tatmak, tadına bakmak”

ölümni tat- (T.+T.) “ölümü tatmak” (SK61b/2)

tāze (F.) “yeni, taze, körpe”

tāze çiçek (F.+T.) “taze çiçek” (HŞ695/1)

têl- (T.) “delmek, kazmak”

kulağ têl- (T.+T.) “kulak delmek” (KE48r/10)

telük (T.) “delik, çukur”

tam telûki (T.+T.) “derin çukur” (ME/P112a8)

têg- (T.) “değmek, varmak, ulaşmak”

belâ têg- (A.+T.) “belaya uğramak, (başına) musibet gelmek” (KE T159a/18)

fâyidası têg- (A.+T.) “faydası dokunmak, faydasını görmek” (NF231/15)

hâbar têg- (A.+T.) “haber gelmek, haber getirmek” (NF39/11)

köz têg- (T.+T.) “göz değmek, nazar değmek” (KE95r/18)

mirâs têg- (A.+T.) “miras kalmak, miras almak” (KE130v/11)

yas têg- (T.+T.) “zararı dokunmak” (ME45/4)

zaḥmat têg- (A.+T.) “zararı dokunmak, sıkıntı vermek, zarar vermek” (NF289/9)

tın-(T.) “dinmek, durmak, rahatlamak”

yêl tın- (T.+T.) “yel dinmek, rüzgâr dinmek” (KE190r/11)

tıḡla- (T.) “dinlemek”

söz tıḡla- (T.+T.) “söz dinlemek, öğüt dinlemek” (HŞ225/4)

tik- (T.) “dikmek, kurmak”

çadır tik- (T.+T.) “çadır dikmek, çadır kurmak” (KE58r/14, HŞ1450/1, HKT226a/1)

közin tik- (T.+T.) “gözünü dikmek” (SK27a/13)

yıḡaç tik- (T.+T.) “ağaç dikmek” (NF297/17)

tile- (T.) “dilemek, istemek, arzu etmek”

destûr tile- (F.+T.) “izin istemek, müsaade istemek” (KE T172a/4, NF84/16)

raḥmet tile- (A.+T.) “rahmet dilemek” (ME212/8)

şafâ‘at tile- (A.+T.) “şefaati dilemek” (ME212/2)

tilek tile- (T.+T.) “dilek dilemek” (KE106r/10)

tiḡ- (T.) “dinmek, kesilmek, durmak”

yaşıḡ tiḡ- (T.+T.) “gözyaşı dinmek” (MM36/4)

tişle- (T.) “dinlemek”

söz tişle- (T.+T.) “söz dinlemek, öğüt dinlemek” (KE128v/11)

tişi (T.) “kadın”

bıkını yinçke tişi (T.+T.+T.) “ince belli kadın” (ME/Y125b6)

toprak (T.) “toprak”

gür toprağı (F.+T.) “mezar toprağı” (ME/P7b9)

tök- (T.) “dökmek, akıtmak, boşaltmak, saçmak, dağıtmak”

közdin yaş tök- (T.+T.+T.) “gözden yaş dökmek, gözden yaş akıtmak” (SK41a/9)

tört (T.) “üçten bir artık olan”

tört yanı (T.+T.) “dört tarafı” (ME3/5)

tur- (T.) “durmak, hareket etmemek, bulunmak, var olmak”

karşu tur- (T.+T.) “karşı çıkmak, karşı gelmek” (NF40/11)

namāzğa tur- (F.+T.) “namaza durmak, namaz kılmak” (KE167v/4, SK50a/2)

yırak tur- (T.+T.) “ırak durmak, uzak durmak” (ME182/7)

turuğ- (T.) “durmak, yerleşmek, beklemek, bulunmak”

tapuğda turuğ- (T.+T.) “hizmette bulunmak” (HŞ3790/10)

tut- (T.) “tutmak, yakalamak, bekletmek”

barmağ birle sağış tut- (T.+T.+T.+T.) “parmak hesabı yapmak” (ME/P62b3)

berk tut- (T.+T.) “sağlam tutmak” (HŞ175/6)

buyruk tut- (T.+T.) “buyruk tutmak, emre uymak” (MM323/3)

düşman tut- (F.+T.) “düşman olmak, düşman görmek, düşman kabul etmek” (KE173r/19)

fāriğ tut- (A.+T.) “bağlantıyı kesmek, bağlantıyı koparmak, ilgilenmemek” (HŞ2115/6)

fermān tut- (F.+T.) “fermana uymak, fermanı dinlemek, emre uymak, emri dinlemek” (HŞ410/3)

füsüs tut- (A.+T.) “alaya almak, şakaya almak” (KE35r/20)

ğurbatlık tut- (A.+T.) “gurbete düşmek, gurbete gitmek” (HFK77a/05)

ıncıgırık tut- (T.) “hıçkırık tut” (ME/P121b5)

kiçig tut- (T.+T.) “kaşıntı tutmak” (NF330/17)

hak yolın tut (A.+T.+T.) “doğru yolu tutmak, doğru yoldan gitmek” (HŞ4635/7)

harām tut- (A.+T.) “ihrama girmek” (HKT352a/4)

oruç tut- (F.+T.) “oruç tutmak” (ME14/8)

orun tut- (T.+T.) “yer tutmak” (HKT29b/4)

rūze/ rūza tut- (F.+T.) “oruç tutmak” (KE120r/18, SK39a/1, MM167/4, NF134/12)

saf tut- (A.+T.) “saf tutmak, sıraya girmek” (NF249/8)

söz tut- (T.+T.) “söz tutmak, söz dinlemek” (KE57r/16, MM219/4)

ta‘ziyet tut- (A.+T.) “yas tutmak” (KE16v/9, NF345/13)

uyku tut- (T.+T.) “uyku bastırmak” (SK53b/8)

va‘zını tut- (A.+T.) “öğüdünü tutmak, nasihatini tutmak” (NF311/17)

yaruk tut- (T.+T.) “ışık tutmak, aydınlatmak, rahatlatmak, nurlandırmak” (HŞ115/7)

yas tut- (T.+T.) “yas tutmak, ölen kişinin ardından üzülme, üzülmek, kederlenmek” (HŞ2070/5)

yol tut-/ yolın tut- (1) (T.+T.) “yola yönelmek, yolda ilerlemek, yolunu tutmak, yolundan gitmek” (ME150/1, MM283/3)

yolın tut-(2) (T.+T.) “yolunu kesmek, önünü kesmek” (HŞ1295/7)

tüken- (T.) “tükenmek, bitmek, son bulmak”

‘ömri tüken- (A.+T.) “ömrü tükenmek” (SK17b/15)

tün (T.) “gece”

açuk tün (T.+T.) “açık gece” (ME/P166b4)

tüş- (T.) “düşmek, yıkılmak”

ant түş- (T.+T.) “yemini bozulmak” (HKT345a/11)

arnuk түş- (T.+T.) “yorgun düşmek” (KE38v/14)

deryağa tüş- (F.+T.) “denize düşmek” (HŞ1185/5)

ëmgekge tüş- (T.+T.) “zahmete düşmek, sıkıntıya düşmek, zahmete sokmak” (KE44v/20, ME6/4)

hācatım tüş- (A.+T.) “işi düşmek, muhtaç olmak” (NF169/3)

halal tüş- (A.+T.) “fesat düşmek, fesat karışmak” (NF215/8)

hātırğa tüş- (A.+T.) “akla düşmek” (MM30/3)

içke heybet tüş- (T.+A.+T.) “yüreğe korku düşmek, korkuya kapılmak” (NF311/8)

(I)kōñlişe tüş- (T.+T.) “gönlüne düşmek” (SK15a/6)

(II)kōñlişe tüş- (T.+T.) “aklına düşmek, hatırına gelmek, aklına gelmek” (HKT48b/10)

kün tüş- (T.+T.) “gün açmak, gündüz olmak, günün aydınlanması” (KE T160/17)

oğlan tüş- (T.+T.) “çocuk düşürmek” (KE98v/12)

tahtdın tüş- (F.+T.) “tahttan inmek” (NF204/11, HŞ2070/5)

tamuğğa tüş- (S.+T.) “cehenneme düşmek” (NF239/15)

yırak tüş- (T.+T.) “uzak düşmek, uzak kalmak, ilişkiyi kesmek” (NF265/15)

yolğa tüş- (T.+T.) “yola çıkmak, seyahate çıkmak” (KE129v/1,2)

tüz- (T.) “düzenlemek dizmek sıraya koymak”

kıble tüz- (A.+T.) “kıbleye yönelmek, kıbleye varmak, kıbleye dönmek” (MM68/3)

kōñülni tüz- (T.+T.) “gönlünü düzmek, gönlünü yapmak” (MM361/4)

-U-

ur- (T.) “vurmak, dövmek, öldürmek”

at ur- (T.+T.) “isim vermek” (HKT164a/25)

çadır ur- (T.+T.) “çadır dikmek, çadır kurmak” (HKT225a/5)

ğull ur- (A.+T.) “zincire vurmak” (HKT271a/3)

had ur- (A.+T.) “sınır koymak” (ME/P112a7)

hançer ur- (A.+T.) “hançer vurmak, hançer saplamak” (HŞ2720/4)

kanat ur- (T.+T.) “uçmak, kanat çırpamak, kanatlarını hareket ettirmek” (SK10a/14, HŞ1640/3)

miğ ur- (F.+T.) “para basmak” (ME/Y193a2)

mühür ur- (F.+T.) “mühür vurmak, mühürlemek” (SK41a/12)

uy- (T.) “uymak, izinden gitmek”

ardınka uy- (T.+T.) “ardından gitmek, peşinden gitmek” (ME/Y157b3)

-Ü-

ünde- (T.) “çağırarak, seslenmek, davet etmek”

islāmka ünde- (A.+T.) “İslam’a çağırarak, İslam dinine davet etmek” (NF34/14)

ür- (T.) “üflemek, üfürmek”

şūr ür- (A.+T.) “sur üflemek, İsrail’in üfleyeceği boru” (SK27b/6)

-V-

vakt (A.) “zaman”

āhır vakt (A.+T.) “son vakit, ahret vakti” (MM402/2)

bilinmiş vakt (T.+A.) “kıyamet, kıyamet vakti” (HKT11a/1)

kuşluk vakti (T.+A.) “sabah ile öğle arasındaki vakit” (SK35b/12)

namāz vakti (F.+A.) “namaz zamanı, namaz saati” (SK10a/11)

seher vakti (A.+A.) “seher vakti” (ME13/6)

-Y-

yağ- (T.) “yağmak”

‘azāb yağmuru yağ- (A.+T.+T.) “azap yağmuru yağmak” (ME/P175a1)

yak- (I) (T.) “yakmak, ateş yakmak”

ot yak- (T.+T.) “ateş yakmak” (KE T172b/4)

yak- (II) (T.) “yakmak, (kına) yakmak”

kına yak- (A.+T.) “kına yakmak” (ME65/7)

yapuş- (T.) “yapışmak, tutmak, sıkıca sarılmak, sırnaşmak”

boynınğa yapuş- (T.+T.) “boynuna yapışmak” (ME146/3)

yat- (T.) “yatmak, kalmak”

zindānda yat- (F.+T.) “zindanda yatmak” (NF196/9)

yawu- (T.) “yaklaşmak”

ecel yawu- (A.+T.) “eceli yaklaşmak, eceli gelmek, ölümü yaklaşmak” (NF341/5)

ölümge yawu- (T.+T.) “ölüme yaklaşmak, ölümü yaklaşmak, eceli gelmek” (ME/P204a12)

vaḳtı yawu- (A.+T.) “vakti yaklaşmak, vakti gelmek” (NF84/12)

yawuz (T.) “kötü, fena”

yawuz iş (T.+T.) “kötü iş” (KE57v/11)

yaz- (T.) “yazmak”

ḥaṭ yaz- (A.+T.) “mektup yazmak, ferman yazmak” (KE99r/8)

yê- (T.) “yemek”

ḥarām ye- (A.+T.) “haram yemek, dince yasak olan şeyleri yemek” (MM247/2)

yêdi ḳat (T.+T.) “yedi kat”

yêdi ḳat yêr (T.+T.+T.) “yer yüzünün yedi katı” (SK2b/3)

yêdi ḳat kök (T.+T.+T.) “gök yüzünün yedi katı” (SK2b/3)

yêr (T.) “yer, yurt, dünya, makam”

berk yêr (T.+T.) “sağlam yer” (ME16/3)

köygü yêr- (T.+T.) “yanılacak yer, cehennem” (HKT304a/3)

yatḡu yêr (T.+T.) “yatacak yer, ikamet yeri, cehennem, kabir” (ME37/8)

yıraḳ yêr (T.+T.) “uzak yer” (ME10/2)

yokaḷḡu yêr (T.+T.) “tehlikeli yer” (ME31/3)

yıḡ- (T.) “yığmak, toplamak, biriktirmek”

māl yığ- (A.+T.) “mal edinmek” (ME/Y294b4)

yiber- (T.) “göndermek”

zindānga yiber- (F.+T.) “zindana göndermek, zindana atmak” (KE187v/15)

yol (T.) “yol, tarik, doğru yol, hareket tarzı”

arığ yol (T.+T.) “temiz yol, günahsız yol, doğru yol” (KE1v/5)

yaman yol (T.+T.) “kötü yol” (KE1v/5)

yolsuz (T.) “yolsuz”

yolsuz yer (T.+T.) “yolsuz yer” (AOII/33)

yor- (T.) “yormak, tabir etmek, açıklamak”

tüş yor- (T.+T.) “rüya yormak, rüya tabir etmek, rüyanın manasını açıklamak” (KE88v/17)

yöri- (T.) “yürümek, gitmek, hareket etmek”

ardın ardın yöri- (T.+T.) “gerisin geri gitmek(yürümek), geri dönmek” (ME/Y74a4)

işi yöri- (T.+T.) “işleri yürümek, işi yolunda gitmek” (HFK81b/13)

yum- (T.) “yummak, kapatmak”

közün yum- (T.+T.) “gözünü yummak, gözünü kapatmak” (SK72a/2)

yumşak (T.) “yumuşak, hafif, mülayim, ılımlı”

könlü yumşak (T.+T.) “gönlü yumuşak, kalbi yumuşak, yüreği yumuşak, yumuşak huylu” (KE11r/20)

yut- (T.) “yutmak, içinde tutmak, içine atmak”

azın azın övkeni yut- (T.+T.+T.) “azar azar öfkesini yutmak, azar azar öfkesini içinde sindirmek” (ME173/8)

kağğı yut- (T.+T.) “kaygı çekmek, sıkıntıya girmek, sıkıntıya düşmek” (MM374/1)

yükle- (T.) “yüklemek, bindirmek”

emgek yükle- (T.+T.) “zahmet yüklemek, eziyet çektirmek, sıkıntıya sokmak” (NF270/5)

yazuğ yükle (T.+T.) “günah yüklemek, günah taşımak” (KE84v/4)

yüz (T.) “yüz, çehre”

açuk yüz (T.+T.) “güler yüz” (ME/Y203a1)

-Z-

zamān (A.) “vakit”

āhīr zamān (A.+A) “son vakit, ahret vakti” (SK56b/7)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Pelin Yel

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lise : Nafiye Ömer Şevki Cizrelioğlu Lisesi, 2012

Lisans : Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2016

Yüksek Lisans : Sinop Üniversitesi, 2024

Mesleki Deneyim

İş Yeri :

İş Yeri :

İş Yeri :

Yayın Listesi